

KORTÁRS

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

2024 01

szám

VÖRÖS ISTVÁN versei

BELÉNYESI PÁL, NOVÁK VALENTIN, AJLIK CSENGE prózái

FENYVESI OTTÓ, TÉLFFY ÁRMIN, BORBÁTH PÉTER versei

PÉCSI GYÖRGYI tanulmánya GION NÁNDORRÓL

PÉNTEK IMRE, BENCE ERIKA kritikái

NÉMETH GÉZA munkáival

KORTÁRS 2024 01

Ára: 998 Ft
Előfizetőknek: 9980 Ft/év
www.kortarsfolyoirat.hu

NÉMETH GÉZA, Pietà (Kapcsolatok sorozat 7.), 2020, akril, vászon, 130x90 cm

NÉMETH GÉZA, Agresszió (Kapcsolatok sorozat 4.), 2020, akril, vászon, 130x90 cm

TARTALOM

3	THIMÁR ATTILA: Kedves Olvasóink
4	VÖRÖS ISTVÁN: Elmondja, ki; Szépek és fölöslegese; Ballada a prím számoknak; Hosszú vers a végtelenről (versek)
9	BELÉNYESI PÁL: A kávé (próza)
14	FENYVESI OTTÓ: Arte povera (vers)
17	NOVÁK VALENTIN: Savazókör (próza)
21	PÉCSI GYÖRGYI: A szenttamási író Budapesten – Gion Nándor – olvasáspróba
37	BÁNKI ÉVA: Beszélgetés Mohai V. Lajossal a magyar irodalom vidék-fogalmáról
42	AJLIK CSENGE: A kigyó (próza)
45	MAYER ERZSÉBET: A bölcsesség képei – Németh Géza alkotói munkásságáról (képzőművészet)
65	TÉLFFY ÁRMIN: Ahab és Télfy; Eastwood kilovagolt Perzsiából; Egy másik személy (versek)
67	NESZLÁR SÁNDOR: Író Úr: Mors Imperator (próza)
71	BORBÁTH PÉTER: Ingatlan (vers)
73	BENCsik GÁBOR: Százados út, művésztelep, gyerekkor (próza)
76	WEINER SENNYEY TIBOR: „Meditációs objektumok” – avagy a Hamvas-polaroidokról
80	TAKÁCS DÁNIEL: Jan Patočka: Platón és Európa
84	GÁSPÁR SÁRA: Esti rutin (próza)
86	HEGEDŰS IMRE JÁNOS: Kicsi Biri bére (próza)
95	GÖMÖRI GYÖRGY: James Strachey, Békássy Ferenc barátja és levelezője
99	PÉNTEK IMRE: Bence Lajos / Füst a hegyen
101	BENCE ERIKA: Tompa Andrea / Sokszor nem halunk meg

E számunkat NÉMETH GÉZA munkáival illusztráltuk.

A borítón: Barátság (Kapcsolatok sorozat 1.), 2018, akril, vászon, 130x90 cm;

Szerelem (Kapcsolatok sorozat 5.), 2020, akril, vászon, 130x90 cm (részlet).

A reprodukciókat a művész készítette.

Kedves Olvasóink!

A Kortárs folyóirat közelebb áll Önhöz, mint gondolná, csak egy karnyújtásnyira vagy inkább kézmozdulatnyira. Egy kattintással előfizetheti a Magyar Posta elektronikus standján, s egész évben az otthoni karosszékében élvezheti.

A kortarsfolyoirat.hu oldal jobb szélén kattintson az „Előfizetés” box színes képére!

Csak egy mozdulat, hogy Ön is kortárs legyen!

KORTÁRS

Támogatók: KORTÁRS ALAPÍTVÁNY, NEMZETI KULTURÁLIS ALAP, MAGYAR KULTÚRÁÉRT ALAPÍTVÁNY, PETŐFI KULTURÁLIS ÜGYNÖKSÉG, KULTURÁLIS ÉS INNOVÁCIÓS MINISZTERIUM

Szerkesztőség:

Főszerkesztő: THIMÁR ATTILA (thimar.kortars@gmail.com)

Szerkesztőbizottság:

AMBRUS LAJOS (kemenesalja@gmail.com)

HLAVACSKA ANDRÁS (hlavacs kandras@gmail.com)

PÉCSI GYÖRGYI (pecsigy@freemail.hu)

STURM LÁSZLÓ (sturml67@gmail.com)

TÚRI JUDIT (turijudit.kortars@gmail.com)

Képzőművészeti rovat: NOVOTNY TIHAMÉR (prinotipa@gmail.com)

Tördelőszerkesztő: KOVÁCS NÓRA (babajaga1960@gmail.com)

Olvasószerkesztő: BORNEMISSZA ÁDÁM (bornemissza.adam@gmail.com)

Laptev: LÁSZLÓ SZUSZI

Szerkesztőségi titkár:

ÖNER EDIT, MÁTÉ GABRIELLA (info.kortars@gmail.com);

1062 Budapest, Bajza u. 18. Tel./Fax.: 342-1520; 06-20-33-77-531

Szerda: 11-14 óráig

Postacímünk: 1406 Bp., Pf. 93.

Lapunkat rendszeresen szemlézi a megújult

www.observer.hu

Kiadja a Kortárs Folyóirat Kiadói Kft. Felelős kiadó: a kft. ügyvezetője.

Nyomdai munkák: Prime Rate Kft. – www.primerate.hu

Előfizetési díj 1 évre 9980 Ft. Szerkesztőségi előfizetés esetén külföldre: 130 €. (Az áthúzódo előfizetéseknél nem kérünk díjkülönbözetet.) Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a Regionális részvénytársaságok. Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest. Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, a hírlapot kézbesítőknél, www.posta.hu WEBSHOP-ban (https://eshop.posta.hu/storefront/), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu címen, telefonon 06-1-767-8262 számon, levélben a MP Zrt. 1900 Budapest címen. **Külföldre és külföldön** előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu WEBSHOP-ban (https://eshop.posta.hu/storefront/), 1900 Budapest, 06-1-767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu

HU ISSN 0023-415X

Nemzetközi online azonosítószám az Interneten: HU ISSN 1418-1592

Kéziratokat nem őrzünk meg, és nem küldünk vissza.

Lapzárta: a megjelenés előtti hónap 3-án!

HÍREK

Kedves Olvasóink!

A Kortárs Online aktuális tartalmából:

Schranz Áron esszéje Ottlik Géza Budájáról

Patat Bence interjúja Detoni Xénia horvát műfordítóval

Vermes Nikolett interjúja Kontra Ferenc

Prima Primissima-díjas íróval

www.kortarsonline.hu

A Kortárs folyóirat archívuma itt érhető el:

www.kortarsfolyoirat.hu

www.kortarsfolyoirat.hu

Kedves Olvasóink,

mindnyájan érzékeljük, hogy az életünk iszonyatos tempóban változik, napról napra kerülnek elénk új technikai eszközök, új társadalmi, kulturális helyzetek, problémák. Elsősorban a kommunikációt fenntartó készülékeink rohamos változása alakítja át életünket és ezen belül a művészetek és a kultúra befogadásának szokásait is.

Másokhoz hasonlóan mi, a Kortárs szerkesztői is próbáluk lépést tartani ezekkel a gyors változásokkal, meghatározni, kitalálni az utat, utakat, amelyen eljutunk a közönséghez, és amelynek segítségével folytatni tudjuk értékközvetítő, értékkeremtő munkánkat. Ez az év, 2024, a változások éve – a keleti asztrológiák szerint a sárkány éve következik –, amely jelentős átalakulásokat hoz az egész világon, nyilván a mi kultúránk területén is. A szerkesztőségben igyekszünk követni a nagy mozgásokat, és a folyóiratot ezekhez alakítani. Megtartjuk a korábbi éveknek azokat az újításait, amelyek jónak és hatékonyak bizonyultak, és újakat is igyekszünk meghonosítani, amellyel, reméljük, munkánk még eredményesebbé válik.

Irodalmunk továbbra is nagyon sajátos helyzetben működik, az *Ördöglakat* sorozatunkban ennek okait és lehetséges megoldásait próbáljuk feltárni. Folytatjuk *kívül/belül* rovatunkat is, mert a magyar irodalom nemzetközi kapcsolódása – mindkét irányban – elengedhetetlenül fontos téma. Nem egyedül élünk Európában, s szükséges, hogy párbeszédben álljunk más hagyományokkal, irodalmakkal, intézményekkel. Ahogy az előző évben is többször hoztunk egy-egy témában nagyobb összefüggő blokkokat, úgy idén is igyekszünk ezekkel a kulturális-művészeti csomópontokkal felhívni olvasóink figyelmét fontos művészeti ügyekre, kérdésekre. Olyan témákat hozunk a lap oldalaira, amelyek az utóbbi időben ritkábban kerültek elő, pedig mind önmagunk, mind a körülöttünk zajló folyamatok megértéséhez szükségesek. Ilyen az irodalom határterületeinek feltárása, illetve egy-egy rétegének, különleges szeletének bemutatása. Foglalkozunk idén is a játék témájával, amely a posztmodern elméletektől függetlenül is a 21. század fő kulturális diskurzusává lépett elő. Szeretnénk olyan írásokat is közreadni, amelyek az irodalmi folyamatok jobb, mélyebb megértéséhez segítenek hozzá, így például a kortárs irodalom fogalmának és periodizációjának kérdését is megpróbáljuk több tanulmányban megvizsgálni.

Az egészen biztos, hogy egyre nehezebb megtalálni azokat a formákat és csatornákat, amelyeken eljutunk az olvasókhoz, hiszen magának az olvasásnak és ennek mentén az irodalomnak a szerepe is változik. A Kortárs folyóirattal keressük a lehetőségeket. Eközben a külön szerkesztőségként működő Kortárs Online (www.kortaronline.hu) hetente több alkalommal publikál kritikákat, interjúkat, és elindítottuk *Közös nevező* című podcast-sorozatunkat is, amelyet sokan hallgatnak. Az új formák megtalálása nem azok versenyszínpadba kerülését jelenti, hanem az egymást erősítő lehetőségek kihasználását. Mindezekkel együtt teljesen meg vagyunk győződve arról, hogy a papíralapú folyóiratoknak megvan a maguk szerepe és helye kulturális életünkben. Talán éppen az idő gyors pergésének visszalassítása, a hosszabb távú hatások érzékeltetése, az örökkévalóságra nyitottabbá válás megkezdése. Talán éppen az, hogy az ilyen életmód fontosságára felhívjuk a figyelmet.

Az biztos, hogy aki tekintetét folyamatosan a csillagokban hordozza, könnyebben megbotlik, de az is biztos, hogy aki nem figyeli a csillagok mozgását, könnyebben eltéved, s meglehet, ez nagyobb probléma. Fölfelé kell tehát tekintenünk, az örökkévalóságot – legalábbis számunkra örökkévalóságot – jelentő, a fekete vászonra szétpotyogtatott világos pontokra, amelyek szilárdak, megbízhatók és örökkévalók, igazán létezők.

Ilyen módon szeretnénk biztos tájékozási pontokat adni olvasóinknak, ebben az évben a hagyományokat folytatva és újításokat megindítva.

Thimár Attila

VÖRÖS ISTVÁN

Elmondja, ki

Puskás Attilának

„...önmagát kiüresítette, önmagán
belül rejtve el önmagát, kiüresíti önmagát
hatalmának legbelsejében...”

Szent Hilarius

Magán belül rejtve el önmagát,
kiüresíti hatalmának belsejében,
önnön távolságára visszalát,

ahogy rá sose a világ,
ez a tréfa az egészben.
Magán belül rejtve el önmagát,

nem tudhatja senki, hogy mit talált:
az egészet a részben.
Önnön távolságára visszalát,

mint aki kihúzza a végtelen fogát,
úgy osztozunk e szenvedélyben.
Magán belül rejtve el önmagát,

eltűnik majd előlünk a világ,
te benne vagy, de én nem.
Önnön távolságára visszalát,

feliserem a stílusát,
s elmondja, ki ő, hogyha kérem.
Magán belül rejtve el önmagát,
önnön távolságára visszalát.

Szépek és fölöslegesek

Mindenkiben él egy Isten-gyanú:
a kérdés, hogy honnan a lélek,
a tudat, a szellem, az én?
És miért nem volt mindez az elején

a teremtésnek?
Miért vannak szenvedélyek,
és miért tör ki háború?
Hogy eltűnjön mind végleg?

Nemlét-gyanú, hiány-gyanú
és gyanú-bizonyosság.
Szépek és fölöslegések a formák,
s a formátlanság szomorú.

Szomorú, mint a vidám hóhér,
mint most megnyitott temető,
túl sokat dolgozni pár szóért,
szomorú, mint a nyári hő.

Ballada a prímszámoknak

Az jó, hogy olyanok vagyunk,
mint mások, vagy jobb különbözni?
Habár egyforma az agyunk,
ott bent jócskán eltér a többi.
Az egyik nem szeret kérdezni,
a másik felelni utál,
ha azt kérdezed, a léthez mi
kéne, feleld: egy délután,

egy délelőtt, egy hét, egy év.
Vagy nem is annyira idő,
habár abból sosincs elég,
hiányból a semmi kinő,
a burjánzása őrzítő.
Végigfut rémálmok során,
ha azt kérdik, milyen erő
kéne, feleld: egy délután.

Mert más erőt ad minden napszak.
Az éjszaka üres doboz,
hol elveszett tárgyak maradtak,
azt mondják rájuk, csillagok.
De egy sem messziről ragyog,
a számsorban mind árva szám.
Ha azt kérdik, milyen burok
kéne, feleld: egy délután.

Elszámolás

Mi semmivel sem osztható,
szorozni még lehet simán.
Ha azt kérdik, hogy: A való
kéne? Feleld: egy délután.

Hosszú vers a végtelenről

Végtelennél mért erősebb
a véges?
Mit egyszer az ember átél,
enyészet
kerülgeti. És viszi az
egészet.

Végtelennél miért nagyobb
a véges?
Mert az egyik velünk lehet
egészen,
míg a másik csak távolság-
ra képes.

A végtelen ott van, ahol
nem járunk,
nem lélegzünk, nincs is semmi.
Barátunk
a közelség. A távolság
alá fut,

az még mindig nem végtelen,
inkább csak
felnagyított végesség, és
nem áztat
olyasmivel, mire nincs ma-
gyarázat.

Magyarázat? Az kéne csak?
A matek,
hogya kell, a végtelenig
elvezet,
bár nincs sehol, az benne az
élvezet.

Ami van, az mindig véges,
elmélet
a végtelen. Köszörüli
elmédet.
Bizonyítják. Felfogod, de
nem érted.

Pontosabban úgy érted, hogy
sosincs itt,
se közelben, se távolban,
se kicsit,
se egészen. Tartalmazza
részeit,

de más nagyon. A végesből
mennyi kell,
hogy megteljen a végtelen,
hány ember,
hány könyvtár és hány nemtudás?
Mindennel

telerakod. De elveszik,
szétzuhan.
A végtelen sokkal nagyobb.
Boldogan
távol marad mindenholnan,
így mulat.

Itt nem látod, és ott sincsen,
mind véges,
nem tartja a szájában az
egészet,
mert lenyelte. Eltűnt benne –
egérke

volna, amit ismerünk, és
a macska
lehetne a végtelen, de
nincs farka.
Amit gondolsz, egyszer úgyis
kimondja –

azt állítják, pedig soha
nem beszél,
nem ragadja magával a
szenvedély,
ugyanis nincs, összedobta
elmeél,

gondolkodás szürke habja
az egész,
de a habra is szükség van,
a penész
mindent átjár, végül mindent
megemészt.

Ám ha „végül”, akkor nem ő
még az sem,
előbb volt már, mint lett volna
az Isten.
Ő kéne, hogy ebben picit
segítsen.

Rajta ez csak tulajdonság,
de benne
más van inkább, koncentrálni a
jelenre,
nem marad a vizek fölött
lebegve.

Ő idejön, itt van velünk,
nem véges,
egyszerűen átjárja az
egészet,
minden szavunk őtől vett
idézet.

A végtelen beszéde csak
hallgatás,
tulajdonság legfeljebb, de
semmi más,
gondolkodás közben támadt
sokkhatás.

Végtelennél mért erősebb
a véges?
Mit egyszer az ember átél,
enyészet
kerülgeti. És viszi az
egészet.

BELÉNYESI PÁL

A kávé

Hajnal lehet – szögezi le, mélyet sóhajtva. Köhögve veszi a levegőt az egyre kevésbé kisvárosi jellegű fővárosban. Kedd van, vagy csütörtök – morfondírozik, mintha a napok között bármi különbséget kellene tennie.

Végre-valahára a nap is kibújt szürke párnafelhői közül, itt, GMT+1-ben – néz le maga elé egykedvűen. Örül neki, hogy még emlékszik arra, mit jelentenek a hosszúsági körök, az időzónák, a *greenwichi* vonal, hogy Tokóban már újév van, amikor Hawaii-on épp csak megkezdik a szilveszteri előkészületeket. Arra gondol, alig néhány éve, hogy ezt tanulták a kamaszodó fiával. Melengető emlékképek villannak be: Boston belvárosában, közel a *bay*hez, zárnak a kocsmák, miközben délen, a *cartagenai* kikötőben is éppen most sózzák rá a reggeli fogásból megmaradt halakat az eltévedt turistákra.

Nagyokat pislog álmaiból kigyógyulva, ábrándozó tekintete egyre személytelenebbé válik. Hozzászokott már a beszélgetések hiányához és a delíriumos távolba merengéshez. Az autók magányos robajában, két sáv között ő mindennap az életéért játszik. Szerepében nincs helye társasági életnek.

Ismét rosszul aludt, már azt a néhány órát is csak nehezen tudja megtartani magának. Napról napra egyre komorabb a fagyos szempár. Mint az első nyarat megelőő farkasköltyök a vadonban, úgy emeli ki fejét félve, óvatosan a párnának álcázott bűdös alkalmatosságok közül. Egyre hosszabb minden tél, és bőrén már egyértelműen látszik a zord idő szünni nem akaró marása. A szünni nem akaró, fagyos áprilisi esőben a sok kartonpapír átázott, a takarót pedig újra lehúzta róla *Gregoir*, akivel naponta bont és köt újra barátságot a nyirkos árkádok alatt. Hol neki, hol a barátnak van bora.

Nincs min gondolkodnia reggel, teendői abbamaradtak, de még nem adja fel egyik új napot sem. Elismétli a kényszeredett rutint: tornázok reggel egy kicsit, megmozgatom az ernyedő izmaimat, nyakamat kiropogtatom, guggolás, egy-kettő-egy-kettő – emlékében megjelenik a hatvanas évek elejéről az ugrabugráló regionális tornászbajnok, a francia nyelvű adón, pont akkor, amikor a nemzeti aggodalom tudomásul vette az afrikai koronagyarmat függetlenedését. Aztán... aztán majd lesz valahogy.

A reggeli, ahogy szinte mindig, ma is elmarad. Lassan útnak indul, de nincs hova sietnie, semmi kötelezettsége nem maradt, senki nem kéri számon tőle, hogy honnan jött.

– Le fogok menni a *Place Flageyre*, ma jön a köztisztás fehér furgon, ahol lesz közösségi zuhany, amelyet lehet egyedül is használni, és senki nem néz majd engem – borzong bele a gondolatba, mint mindig, amikor magát látja a tükörben. Fél a saját képmástól, nem szereti testének változását, még ennyi idő után sem.

Lassan telik az idő. Órája nincs, de minden egyes óra perceit tudná számolni. Mechanikusan mormolja: egy hét, öt hétköznapi, két szabadnap, egy nap huszonnégy óra, abban ezernégyszáznegyven perc és nyolcvanhatezernégyszáz másodperc. A hét és az öt is prímszámok, villan be a közös tanulásukhoz kapcsolható sikerek vulgáris paródiája.

Magabiztosan száll be csillogó kabriójába, amelynek a tetejét ebben az évben még nem nyitotta ki. Bosszús, hogy megint elfelejtette ledobni a zakóját; ezért újra ki kell szállni, és azt le kell venni. A hátsó ülésre, finoman összehajtvá teszi le a megbecsült ruhadarabot, amit ő nem hord, hanem visel. A sötétkék, méretre igazított *Zileri jacket* lágyan terül el a fűthető bőrülésen. Haját lazán megigazítja a reggeli napfényben éppen csak megcsillanó sötétített üvegben, inge ízlésesen keményített, mandzsettája foltmentes. Örül, hogy a vihar elment, de tulajdonképpen egyáltalán nem foglalkoztatja az időjárás. *Nem téma*. Tudja, hogy a *padel* terem fedett, a parkolótól csak pár lépés a sportkomplexum bejárata, ahol tisztelettel tudóan fogja megint szólítani Emre – „a legggggggjobb napot, möszi” –, a migránsból lett körzeti bokszbajnok, akinek ő szerezte a biztonsági őri pozíciót ebben a stílustalan, de drága privát sportklubban. Tudja azt is, hogy ez a szűrő: az ár. Nem kell *mindent* megosztani mindenkivel. Szeretjük a teret és egymást, mint egy juhnyáj.

Elfoglalja helyét, az ülésfűtést temperálja, finoman feltekeri a *Con-tinuót*, kedvelt komolyzenei csatornáját, amelynek reggeli műsorát ő finanszírozza, előzékenyen előreengedi a kikanyarodó kukásautót, és megfontolt gázzal ráfordul az ismert ívre. Még nincs reggeli *rush*, *embouteillage*, nagy rohanás, tud haladni. Felesleges túl korán beérni a munkába, hiszen ő a vezér. Mindenki tudja a dolgát, ügyesen összerakta a feladatokat és az eredményt hozó automatizmusokat az elmúlt néhány évben. *Start-upja* rendületlenül kapja az anglyaltókét, a harmadik körös finanszírozás is jól sikerült, élvezi a befektetők bizalmát, termel is a cég rendesen, jók az ívek. A *fintech* szolgáltatásra cégek jelentkeznek, sőt, az egyéni felhasználók is stabilan csordogálnak. Pont, ahogyan elvárják tőle. Elégedett magával. Lassan kivásárol minden befektetőt, övé lesz minden tulajdonrész. Vesz és újra vesz. A reggeli rutinból nem tudja semmi kizökkenteni, mert nyolc harminc előtt senkinek nem veszi fel telefont.

Megérkezik. Két óra huszonöt perce tart már a kilométeres séta a fűzött nélkü-löző szakadt bakancsban, ütemtelenül remegő ajkakkal és zavart tekintettel. A kirakott kenyereket a többiek már felszedték. Korábban kellene kelni, még ennél is sokkal korábban. Nem tudja már kordában tartani a *tík*jeit, de érzi, hogy nem bolondult meg. Pedig örülten könnyebb lenne.

A sűrűn forgó bejáraton furán-ösztönösen becsúszik, észrevétlenül. Látják. Nagyon is, sokan is. Rendszeridegen, íródik ki a trendi kávézó csinos törzsvendégeinek arcára. Ismeri a járást, de mégis tétován keresi a kigyózó sorban a helyét, jobbra-balra tántorog a színlelt reggeli rohanásában. Azelőtt sokat járt ide azokkal, akiket a barátainak hívott, és akik közül a legnagyobb hangú megszöktette a feleségét, miközben ő Myanmarban volt két hónapig egy segélyszervezettel. Újságcikkek éltették, híres volt, jól ment neki, a junta sem bántotta.

De a bajok is akkortájt kezdődtek. Lassan kezdtek szétcsúszni a dolgok, valahogyan pont karácsony előtt. Havazott, amikor leszállt a gép a rövid kifutópályán. A felesége egyedül várta a katonai gépet, már gyerekek nélkül. A téli szünet előtt, a téli szünet előtt – ismétli magában. Ott tudta meg, hogy mindennek vége, hogy a fiának és lányának *új* apja van, aki egy örökölt villában rendezi be az *új* életüket. A felesége sem alkudozni jött elé – csak tényeket közölni. Ő semmit sem sejtett az egészből, a fiától és lányától elköszönni is alig maradt ideje.

Süket marad a hangzavarban, a magány csendjét hallja csak. A sor találja meg őt, és szólítja.

– Möszi! Mit szeretne, möszi? Hahó! Jó reggelt! – hallják többen is. A kirekesztettség hidegsége azonban elnémít minden irányított szót.

Kopott műanyag zacskójával játszik kezei között, szorong, megigazítja a homlokára lelógó és füleit eltakaró koszosfehér hajtincset, felhúzza a viszketű derekáról lecsúszó nadrágját, kabát-takarójának tarkójáról leveri a korpát, és határozottan rámutat a legkisebb pohárra a pulton. Szó nélkül egy kávét kér, és lefelé tartott görbe mutatóujjával jelzi, hogy helyben fogyasztaná. Háta mögött ketten összenéznek, szemöldökük felugrik, bokáig feltűrt nadrágjuk a nagy rémülettől három centit feljebb kúszik csípőjükön. Jajj, ne, le fog ülni, áporodott szaga van, nyilván hetek óta nem mosdott – ül ki arcukra a *positive thinking*.

A bárpult mögött álló lány közönyösen játssza a megértőt, és határozottan a táblagépre mutat: három euró ötven.

Egy kávé. H-á-r-o-m euró ö-t-v-e-n. Egy sima eszpresszó. Levegővétele lassul, érzi, hallja a pészmeke dobbanását. Azért van, hogy segítsen. Sokszor szeretné pedig mostanában, ha már nem segítene.

Végtelen mélységű zsebében pislogva keresi az aprót. Csak azt tudja kutatni, papírpénzt régen nem fogott ujjai között. Egyre mélyebbre kell nyúlni, a réteges, szakadt nadrágdarabok útvesztőjében akaratlanul is bújócskázni már a pénzmékk. A kis labirintus játéka juttatja eszébe a gitárgyakorlatokat. Egy csodaszép sötétbarna *Ibanez* volt.

Két euró tíz, három euró, három euró harminc és igen, három-ötven. Egy egész délelőtt keserves munkájának ideiglenes jutalma. Magabiztosan kifizeti, és örül titokban, hogy maradt a kezében még valami.

Érdeklődve és megértéssel követi a fura alakot maga előtt a szokásosnál távolabb talált parkolóhelyétől. Nem szereti a szájalom érzését, de most valahogyan nem tudja legyőzni a szokatlan kényszert. Miért ilyen lassú, miért ilyen büdös és koszos? Vagy talán pont azért? Mert másképp nem tud haladni.

Egyszerre érnének az ajtóhoz, de ő inkább kurtán lemarad, nehogy a forgalmas kávézó előtti tumultusban pont az ő méretre szabott fehér ingjéhez érjen majd hozzá. Ismer szinte minden várakozót, többekkel szívélyesen üdvözlök egymást, mi volt a meccsen, hogy megy a gyerekeknek a különóra? Jól húz az új verda? Ti is mentek Mauritiusra? A *bon mot*-kat már csuklóból ki tudja osztani az izgatóan öregedő *lady*knak. Romantikus és harmonikus reggeli keringő ez.

Egy karamellás *double shot*ot fog inni, mint minden reggel, rizstejjel, mert az egészségesebb. Karamellszirupból csak fél adagot, a sok cukor nem jó. Akkor is ezt issza, ha nem hisz az egész körkörös marhaságban – ahogy édesanyja mondja neki még mindig. A barátai viszont igen, nekik akar kedveskedni, mert mindenre mindig odafigyel.

Zörgeti a kezében maradt kincseket, és rámutat egy előző napi *plumcake*-re.

– Az mennyi lesz? – gesztikulál kezével, hangtalanul.

– Négy euró húsz cent – közli tárgyilagosan a diákmunkás, és egyre kellemetlenebbnek érzi a helyzetet. Szemét érdeklődve forgatja, és gyakran tekint a többi kliens felé, mintha segítséget várna. Itt nem szoktak árakat kérdezgetni.

Benoit gyorsan ránéz a tenyérében lévő aranytartálékra, és azonnal látja, hogy ez most nem fog menni. Fejben még mindig jól számol. Négy ujját rázár-

ja a maradék vagyonra, ugyanazzal a kezével legyint, illedelmesen: fejét rázva jelzi, hogy ezt akkor inkább *most* nem. Átveszi a számát, amelyhez majd a kávéhoz hozzá, és gazdátlan vadászkutyaként helyét keresi a teremben. Úgy érzi, hogy nincs sok ideje, tempósan odacsoszog a kiszemelt örömszigethez. Mindenkitől messze, sarokban, egy kétszemélyes asztal egyik oldalán, és a másik széket ugyanazzal a lendülettel egy szomszédos üres helyhez tolja. Lassan, de határozottan előveszi a rojtos, ingyenes katalógust, és a magától kinyíló oldalnál, sokadjára, érdeklődve böngészni kezdi.

Vár. Kivárja a szociális kasztok természetes rendeződését. Ő nem siet, és siettetni sem meri senki. Ismerik többen a pult mögött, tudják, hogy megnyerő természete és neurotikus hajlama kiszámíthatatlan kombináció. Mozdulatlan közeledik a pulthoz.

– Mit szeretett volna venni az úr? – kérdezi határozottan, de kisé halkan, már-már elcsukló hangon, fejével finoman a távolodó görbe öregember felé biccentve. Maga sem érti, hogy miért ment el a hangja hirtelen.

– Egy *plumcake*-et – mosolyog vissza rá az új kiszolgáló, könyökével magának helyet szorítva a kolléga lassúsággal párosuló határozatlanságában. Ismerik egymást hónapok óta.

Gondolatai megakadnak, lefagy egy pillanatra, szorongani kezd, szíve alatt érzi, hogy kiújul a tinédzserkori szűrés. Hónalja gyorsan izzad, sebesebben, mint máskor. Bizonytalanságából az MIT-ban el-sajátított döntésmechanizmus-menedzsment formulája segíti ki.

– Adja hozzá, legyen kedves, a rendelésemhez – jelzi a diáklánynak, aki azonnal teszi is elé egy villával, megelégedve, hogy végre el-adhatja a tegnapi maradékot. Majd meggondolva magát, halkan oda-súgja neki: ne ezt, ez tegnapi, hozok egy frisset. Neked mindig a *fris-set* adom – kacsint rá.

Felnéz, lassan, de határozottan a begyakorolt szemkontaktust kialakítva. Homályos tekintete furcsa mélységben ragad.

– Nem nekem lesz. Neki – mutat a *clochard* után. – De várja meg, legyen szíves, *mademoiselle*, amíg elmegyek. És neki is a frisset vigye ki. Megteszi, kérem? – a választ már nem hallja.

Nem személyeskedik tovább, nem udvarol. Nem tudja, miért kéri ezt, gondolatai máshol járnak, szíve irányíthatatlanul ismét összeszorul, torkában gombóccal rohan az autójáig, értetlenséget és csalódottságot hagyva maga mögött. A sportkocsiba beülve hosszú ideig nem tud elindulni: zavaros, eltűnni nem akaró emlékek fogságában ragad.

Benoît huszonkilenc perce nézi a süteményt, anélkül, hogy hozzá merne nyúl-ni. A kávéját régen megitta, sok cukorral, valamiből energia mégis lesz.

Hátha nem is neki akarták hozni? Majd visszakerik biztosan. Jelez, és megerősítést kap, de, de, az az övé. Fél, hogy a vicceskedő fiatalok telefonja-ikkal már készítik a megosztható tartalmat. Vajon banános vagy pralinés? És hogyhogy ilyen meleg? Bal fülével lefelé, az asztalra teszi fejét, egészen közel a süteményhez, miközben jobb kezével körkörös mozdulatokat ír a félórája üres kávéscsésze aurájára. Mintha varázsolna.

Húsz perc az irodáig és vissza, három perc a lift fel és le, és három perc a parkolótól az út a Caféig. Az pont háromszor három, azaz kilenc. Tökéletes szám. Pont, mint ő maga.

Ennyi időre volt szüksége, hogy visszaérjen. A sort kikerülve felvesz egy villát a pultról, kérdés nélkül leül *vele* szemben, és mielőtt a másik a hosszú hajtincsek közül felnézne, beleszel a még mindig érintetlen süteménybe. Szájába veszi a kis darabot, ajkának jobb szélét mosolyra emeli, és a tányért a *másik* elé tolja. Biztatóan bólint.

Az ismerős szempárhoz tartozó bozontos fej ekkor, mintegy parancsszóra felemelkedik, tekintetük összetalálkozik, és a felismerés okozta trauma következtében elfátyolosodott szemek az ablak felé fordulnak rejtekhelyet keresve. Koszos és túlnőtt körmeit zavartan próbálja elrejteni a kabátra alig emlékeztető szélfogójába, és arra gondol, hogy de jó lett volna, ha a köztisztvis autó a héten egy nappal hamarabb érkezik.

FENYVESI OTTÓ

Arte povera

Újvidéki barátaimnak:
Slobodan Tišmanak,
Vladimir Kopiclnak,
Simon Grabovacnak,
Zoran Gashinak

Halkul bennünk a muzsika,
a telihold alatt földút kanyarog, Heideggertől
Federico Fellinin és Bernardo Bertoluccin át
Želimir Žilnikig, és tovább, a Duna menti Hollywoodig,
a Katolikus portától a Limánon keresztül,
le a strandig, ahol a Kabel FC mindenkit legyalul.
Újvidék egén, a felhők fodra között telihold ragyog.

Gelsomina és Zampano útra keltek,
szegények voltak, mint a templom egerei.
Hosszabbak voltak az utak, lassabban
lehetett haladni, mint manapság.
Az élet néha jobbról jött, néha balról,
lentről és fentről. Voltak esztendőik,
amikor a rock and roll csúcsra volt járatva,
kevés volt az egy főre jutó emlékezet,
a hatalomnélküliség horizontján
a mának éltünk ezerrel,
és nagyon szépek voltak a lányok,
és naivak, mint Gelsomina vagy Cabiria.

De már halkulnak bennünk a dalok,
bennünk is elszennyeződött az óceán.
Újvidék egén, a felhők fodra között a La Strada
és a Luna ragyog, az újvidéki Joy Division.
Monotonitás, szimmetria, meglepetés.
Meg kellett tanulni hallani
olyan dolgokat, amiket más nem hall.
Sokáig ellenálltunk az irodalomnak,
próbáltuk magunktól eltaszítani.
Most már bőszen toljuk a líra szekerét,
fel vagyunk töltve fagyállóval.
Becsúszunk a szubkultúrákba.
Halkul bennünk a muzsika.
Műdalok szállnak a Dunán,
csónakok siklanak a vízén,
egymásnak verselnek a fák.

Tele vagyok törmelékezettel,
tyrilicával és burektóriummal.
A Telepen, a Limánon és a Heréskertben
eső nyaldossa a házakat, a betonkaszárnyákat,
a Zsidó utcát, a Safarik és a Vasút utcát.
Ott élni nyilván bonyolultabb,
a város alatti csatornák tömve
sárkánykígyókkal és más hangsúlyokkal.

A halál kilovagol a Vajdaságból.
Az írás csak egy lehetőség, egy kísérlet,
egy arte-povera poéma, *Holdfény szonáta*.
Cabiria éjszakái? Csapó kettő, újratervezés.
Woodstock, Dylan és a spanyol csizmás hippik
Vladimir fejéből átköltöztek a mitológiába:
pokoli utazás az éjszaka mélyére.
Szétszereljük, majd újból összerakjuk
a makrancos mondatok tömkelegét.
Hipnózis cafrang nélkül. Semmi csicsa.
Monotonitás, szimmetria, meglepetés.
Szaggattuk az istrángot, szaggattuk magunkat.
Mindig ellenkező irányba mentünk,
a perifériára koncentrálni,
a centrumtól minél messzebb.
A középpont nem volt lényeges,
a viszonyítási alap a beat-költők és Woodstock voltak.
Utáltuk Michael Jacksont, nemkülönben a Queent!
Sok mindennel foglalkoztunk, verset írtunk,
próbálkoztunk a konceptuális művészettel,
zenékben véltük felfedezni az értelmet.
Kerestük a Joy Division atmoszféráját:
Love Will Tear Us Apart.

Halkul bennünk a muzsika.
Fel vagyunk töltve fagyállóval.
Fakulva-sodródva távolodunk.
Vér tódul a dobhártyába.
Mögöttünk túl sok már az újratervezés,
zenék és holdfényes éjszakák:
Bosznia, Dalmácia, Hercegovina.
Vujica Rešin Tucić-tyal, Gashival,
Bricoval és Raul Amonnal felkerekedtünk,
a síkságról a hegyek közé, Szarajevóba:
Ravnica je brdovita (a síkság is domború),
jó kis hecc volt. Csodáltuk a havas csúcsokat,
de maradtunk a margón,
be kellett látni: nehéz beleszólni
a dolgok alakításába. Maradt a közöny.
Ki a rosszseb építette Bábel tornyát?
Ültünk benne, szépen libasorban:
Gyorgye Szudárszki, Deszpotov, Vujica.

Gyoka Kátyánszki, Szelimir Radulovity,
Milivoj Nenin. A Vranesevity fivérek. Zsilnik.
Mileta Mihajlov. Fircsi, Csonta.
Angyelko, Bogica, Szimurdity.
Aleksandar Tisma, Szavics, a partizán, és sokan mások:
csúnyák, okosak és fiatalok!

Jöhet egy kis üdítő koktél, aztán iszkoljunk tovább:
Simonnal kicsit révedeztünk a kishegyesi
trágyaszagú éjszakában, máskor meg
a bevásárlóközpontok előtt,
odabenn hatalmas tömeg, hiábavalóság,
a nonszensz birodalma (L'Empire du non-sens),
céltalan, üres szórakozás, unalom,
csak semmi kultúra: entertainment.

Halkulnak a dalok, a zenék is, mind-mind.
Sok oknál fogva a modernség
dinamikája vereséget szenvedett,
a folyamatos megújulás gyanússá vált.
És, és, és, és így tovább.
Tegnap este, és ma, és mindörökké.
Non est mortale quod opto:
nem földi a dicsőség, amire vágyom:
arte povera.

NOVÁK VALENTIN

Savazókör

- Te, az annyira tehetségtelen, mégis bekerül az összes antológiába.
- Az erős, hogy tehetségtelen, de jelentős a hátszele. Apanyu az irodalomban, aztán repíti(k) a kissárkányt is. Igaz, gyakran használja a százterás verslábgépet, abból csak úgy potyog a ritmus...
- De annyiból nem is könnyű a megfelelőt kiválogatni. Már az is mester-ségbeli tudást feltételez.
- Így van...
- De kommersz, amit csinál, és mégis szépirodalmi babérokat arat. Min-dent learat, másnak levegőt sem hagy...
- Miért, hiányzik a kommerszsége, a közérthetőség babérjaira törsz újab-ban? Nem úgy látom. Totál érthetetlenek a legfrissebb dolgaid. Felolvasva tel-jes káosz. Ne feledd, neonavantgárd vagy alapból... Ha ezt tovább spirázod, el-veszted a tizenkét olvasód, amiből kilenc legújabb fejlesztésű Recep-c robot. Ha meg alább adsz, akkor mi lesz? Bekerülsz néhány bölcsődei olvasókönyv-be, de azért sem fizetnek semmit.
- Mit oktatsz, inkább söprögess a magad háza táján! Te meg túlírt vagy, barátom, bonyolult, szűk réteghez szóló. Itt tizenkétolvasózol, de múltkor le-kértem a legnaprakészebb műszöveg-letöltési adatokat csoportunk tagjairól, terád egy darab troglodita pécé volt kíváncsi az általunk rég elhagyott hu-szonkettedik századból. A megjegyzés rovatba azt írta a letöltés-felügyelet szakembere: *meghibásodás miatt ez sem biztos...* Sokaknak unalmas vagy. Nem baj az, ha van a szövegnek egy első, könnyű olvasata... De a te primer ol-vasatodért is vért kell izzadni. Cikornyás mondatok, szóviccek között lapul, ami lapul. Ne haragudj, de van, aki azt mondja rád, ott sem lapul semmi.
- Mondja ezt egy neonavantgárd!
- Nem tehetek róla, hogy lebutították a befogadókat. Én a recepciót csak a szállodákban ismertem el.
- Na, nyugi, gyerekek. Ne feledjük, mi egy közösség vagyunk. Ne magun-kat bomlasszuk, hanem az ellenséget!
- Igazad van. Ígyunk!
- Ígyunk! De itt csak *pángégepukkasztó* van, amit egy másik szöveg alap-ján hamisítanak, jól elrontva a régi receptúrát.
- Szódázd meg kicsit, akkor borrá válik. Én már kikísérleteztem...
- Inkább húzzunk át a Féregjáratba, ott mérnek Biankát, amitől tíz percre mindenki kétnemű lehet.
- Ez csak a te vágyad, én Exoplanétra szavazok, amott nagy a választék, és nekünk, írástudóknak kotyvasztanak! Sosem felejttem el az első korty Agy-habzót. Vagy a Gigaparádé koktélt. Olyan *Szó-netteket* írtam, hogy na!
- Jobb a Négy Dé, de oda megyek, ahová a többség húz.
- Á, figyelj meg, tízen tízfélét akarnak majd, s te leszel a mérleg nyelve, akinek mindegy...

•

- Nekem egyébként csak az az ősrégi disztichongeneráló programom van, amit a nulladik évben használtunk bölcsiben, a gördülékenyebb mondókázás miatt. Akadozik is már az újabb gépeken, a feltaláló utódszoftvere dachból nem

frissíti, mégis elég jól elboldogulok vele. Napi harmincöt disztichon lejegyzetelve, és átírva a saját gondolatmenetemre, az nem rossz? Ugye, hogy?

– Á, a disztichon már annyira elavult. A torrentour meg a béta-taurin sorpár a menő!

– Csak az amatőrök használnak gépet, programokat és appokat az íráshoz. Én felhőkből dolgozom. Minden Szektoron áthaladva, egész jól meg lehet csapolni a galaktikus felhőkben tárolt szektorintelligenciát. Múltkor, igaz, véletlenül, egy alkoholfelhőből szublimáltam a gondolatot, nem is lett se füle, se farka... Azért elküldtem egy lapnak, a legmerészebbeknek, az Éon Avantgárdnak, de visszadobták, két kacagó plazmafej kíséretében. Majdnem bementem verekedni a szerkesztőségbe. Aztán elolvastam újra a küldeményem, és lehiggadtam.

– Még jó, hogy van önkontrollod. A maiaknál az ezért felelős agycsoportot ki lehet iktatni, súlyos Parallax-milliókért. Nem is véletlen, hogy a mai költők, írók egy része milliárdos és gátlástalan.

– Verslábgép, arra esküszöm. Az még mindig kisegített a bajban.

– Nekem elég a Gondolatcsíra-növesztő app. Van, hogy napokig fekszem a Lebegő Klubban teljesen kiszáradt, szétsírt aggyal. De érzem, hogy írni kell. Ilyenkor rányomok egyet, s minden oké...

– A Témaskicc a legjobb cucc. Mióta nem hever semmi az utcákon, sokszor kimentett az agyszűkéből.

– A mondatfűző és sallangnyíró segédalkalmazás, az az igazi. Állítom, talay azért kaptam Novi Bálint-díjat, mert ezt használom. Persze ezt csak nektek mondom.

•

– Olvastad Iksz versét? Dadog a ritmus, kínos a rím...

– Olvastam, ezt szoktuk meg tőle. Ez egy átlagos Iksz-mű.

– Gyerekek, itt egy pályázat. Egymillió Parallax a fődíj. Indulok. És ti?

– Hadd nézzem!

– Á, skubizd meg, ki írta ki! Semmi esély, a Kométások maguk közt lejátszák ezt a partit. Nézd a zsűrit! Méghogy jelige! Átrezgetik a hologram-mailt, és mindent látnak. Ezzel a technikával már nincs titok. Már a betűlenyomás erősségéből következtetni lehet a szerzőre...

– Előre nyafogsz megint. A fióknak pötyögsz, de sír a szád, hogy nem nyersz semmit.

– A hatos szektorban lesz holnap egy felolvasás. Azok csillagrímese, és fekete lyuk novellákat írnak, de azért elmehetnénk, legfeljebb lesz egy kis meg nem értés, végső soron egy kis botrány, ha szerencsénk van, egy kis literatúrai kevercs...

– Magyarán: bunyó! Szörnyű, hogy manapság nem lehet úgy felolvasni, hogy ne legyen botrány belőle. A méregdrága primőrhöz az ellenérzésűek ilyenkor valahogy féláron jutnak. És mióta újra kötelező a bárokban az üvegpo-hár-használat, és mióta nem hagyják jól megérni a Háztáj Szelvény paradicsomait, és mióta elkezdtek maroktököt is termesztetni, sok a súlyos sebesülés.

– Legalább van tétje az irodalomnak.

– Lenne, ha a saját táborunktól kapnánk hideget, meleget, de csak az el-lentábor alá, savaz, hajigál. Az nem kritika, hanem mesterségesen felhevített gyűlölet.

– Ebben van valami.

•

– Nézd, csajok!

– Á, majd megint azzal kezdi, hogy ő lett a tavalyi Novi Bálint-díjas, s már benne is van egy kis gruppen közepén.

– Na, kiugrott a szög a zsákból, te is csak azért akarsz díjat, hogy kérkedj vele! Folyik a nyálad... Inkább kezdjünk el felolvasni, hátha ideülnek.

– Oké, kezdem: *Vers „az”-utáni korból* Tízezerkétszázat írdunk vagy halldunk maholna' +++ ha áttörtén e-kor körülbe a mém-horda +++ A-lant, ha fenn vagydok, peneg egy izé, s kiterjed +++ felettem mnemo-feledten, ami lóg-áll, lejjebb +++ Tercvalóm, ég-alattim: kilométer per óra +++ Halványan pulzál a múltjelen – tömegtelen sír +++ Kedv, ess, horizont, zen itt, na, dear +++ Keretből, ha hull, ám, nehéz ki-abálni lelket +++ míg most a most-fölöt-tiben a kinn-benn begerjed +++ hallgathatóságom túlfele egy scripto manír +++ (Mir)így ugródva be-ki-le önmagamtebőlből +++ históriák előttből coach-R-vátesz-amőba +++ Lebgek elvagyolva tér'dő-fürdő ma-habjaing +++ lebg bi-zonytalan csí-szonytalan kult-tűsz Heró-ing +++ Kala-e vala, veje-e Möjnen, lőn róth kacsza +++ Vend-ég a text, a túra benn ég, s kom' muki len-nék +++ hisz Najrom Anti, szampojét írda – földis az ég +++ Utálószó: kiutal-hatatlan tud-csekkelés +++ Iszonyyszók: kiterjedéstelen viselkedés +++ Toll le, legekben lebgnék, mint majdpójétmaradék +++ Tízezerkétszázat írdunk vagy halldunk maholna' +++ nincs mirőlneigen nyomdadott oszlókép korba' +++ Szók, sok epres szok-sokk, laktózbáj fruktóz e-csettel +++ „E” maholna' minden vagy semmi ki-bejelentel +++ Megirdom azt is tér'dőt ugródva dísz Tihonba' +++

– Azért ültek legmesszebb, mert te kezdted. Mondtam, hogy nem kellene téged felvenni a Vadmálnavirág Csoportba.

– Így hal bele a mondandó a neonavantgárdba. Öcsém, ez szégyen!

– Bunkók vagytok, baszdkikáim. Megyek is. Pukkadjatok meg!

– Kuss, én jövök, megnyomom a téráthidalót. Erre közelebb jönnek, az tuti: *Vers a pulykaól mellől* Koncon élek, fojtó nyál dühöszt. // Dög-perc biztat, pulykaredők közt! // Félem e ripők egyházat, azt, // amit barmolt a kópé kamasz // pulykáinak. Hályog a tana, // de kínos, Ledeér a pap(á)ja... // Liba-pő-re karaván halad // kanyar-ábrás „banánjainak”... // Boris, ne szekálj, légy fingossan: // rét is, mirha, kence, húgyutam! // Kenne Zsirt falevél-szemed-é? // Vérezé, Benn Hurka, szake-lé...

– Ezt honnan is loptad?

– Kiröhögnek, figyeld! Kiröhögnek!

– Igen, megvan, ez egy olcsó szöveg a bölcsődei példázatregény-tárból. Pontosabban egy ostoba versbetét... Ez valami őskori szövegtákolmány. Ab-ból a korból, amikor még nem volt miről írni.

– És mi lenne, ha odamennénk?

– Na, figyelj, nem azért lettem író, hogy odamenjek! Érted?

– Nagyon fenn hordod az orrod!

– Te meg mások valagában!

– Urak, miért személyeskednek ilyen hevesen? A maguk kedvéért jöttünk el otthonról, pontosabban a Béta-Alfa-Delta Csajkörből. Csak megvártuk, amíg visszaesnek az úrhajó fenékbortítására, mert egyébként se látnak, se hallanak. Nézni ugyan néznek, de hogy látnának, azt kötve hisszük.

– Mirjam vagyok.

– Én meg Tirjam.

– Sirjam, sziasztok! Nyugodtak lehettek, hogy a várható gruppen közben nem teszünk különbséget a Novi Bálint-díjasok és a nem Novi Bálint-díjasok között... Mert az minket nem érdekel. Minket az irodalmi mag érdekel, mert az jól tesz a bőrünknek...

– Éreztem, hogy egyszer eljön a mi időnk is.

– Már harmincnégy galaxis óta röpdülünk, de ilyet még nem éltem. Csak úgy idejönnek. Értünk, és nem a szövegeinkért...

– Na, jössz már, *neonavantgárd*, eszkábáld ki magad a sarokból, most kezdődik az élet...

•

– Te, ez nem a Béta-Alfa-Delta Csajkörhöz vivő járat! Nézd csak! A kétszázhuszonharmadik megálló jön. Ez a QRQR HímNő Fansz székhelye...

– Mi minden nem kell egy úrhajóra?

– Hm, én már voltam egy ilyennel, meg robottal is. Engem nem zavarnak a vívmányok...

– Gyanúsak voltak nekem már az elején. Ha csajok lettek volna, le sem ülnek, hanem kifordulnak egyből.

– Skacok, szerintem menekülünk... Az úrhajó végében van egy paramilitáris övezet, bármilyen éonban, éraban (sors)üldözött, nem állami fenntartású literátoroknak...

•

S egy soha meg nem adott jelre: DySand, DóBé, Sákla, DyGyu, OkyVi és OkyLász, DyEnd, BitsMi, SzáthKá, ÁnyiDe és ÁthGé, a sok álnévbe csavarodott, a többgenerációs űrutazásba savanyodott irodalmár egymás sarkát taposva ugrált le a helyreröpitő rafinériáról...

A vákuumcsőben botorkálva, ami persze lehetetlenség, de jól példázza, hogy az irodalom, hát még az irodalom csinálói minden korban és körülmények között megélnek, átélnek, de legalább túlélnek, a jövő ifjai már rá is kezdték...

Izzottak a szkafander-mikrofonok:

– De annak tényleg akkora a hátszele, mint egy negyedik fokozatú meteorvihar.

– Jól csinálja, mit irigykedsz? Neked is lehetne hátszeled, ha nem lázadsz fel a családod meg a túlzott hagyományelvűség ellen, s kódorogsz neonavantgárdként, mint valami elhagyott csatahajó a mélyűrben...

– Persze a neonavantgárdok a múltba törnek, s azzal villognak, hogy a múlt utóbb van, mint a jövő, annak ellenére, hogy úgy vibrál a mondanivalójuk, mint egy kétezer éves, kipurcant neoncső...

– Ebbe aztán jól bele is zavarodnak... Néha éon-, máskor neonavantgárdok, de én még egyetlen olyantól, mint te, sem hallottam egy frappáns öndefiníciót. Csak megy a sumaduma...

– Ne pofázzatok már annyit, írjatok inkább egy jó sort az örökös kritizálás meg savazás helyett... Egy olyat, ami a jövőben gyökerező múltba mutat.

– Skacok, rossz felé megyünk, ez a 223. megálló!

– Mert csak magatokra figyeltek, mindig csak az ego!

– Mindig csak az éon!

– Neon mindörökké!

– Én, bár nem kérdezte senki, a kriptonra szavazok...

– Az egón túl minden bizonytalan.

– Hát még a megállók.

A 2642-es járat húsz másodperc múlva megérkezik. Kérem, az (p)e(r)on mellett vigyázzanak!

– Ki kellene másznunk, mert felaprít a valóság, de én nem tartok neked bakot, az biztos.

– Én se neked.

– Még jó, hogy egyazon írókörbe tartozunk...

És a valóság ebben a pillanatban meghaladta a társaságot...

PÉCSI GYÖRGYI

A szenttamási író Budapesten –

Gion Nándor¹

– olvasáspróba –

HÁBORÚS FILMEK, FORGATÓKÖNYVEK – A VÁD (1996)

Kurcz Ádámnak köszönhetően megjelentek az életmű pótköteteiben² Gion hangjátékai, filmforgatókönyvei is, már azok, amik előkerültek, néha pontos, máskor kissé hevenyészett szerkesztői jegyzetekkel. Az utókor nagy bánatára Gion nemigen datálta kéziratait, Kurcz is csak akkor tud pontosabb adatot a keletkezésükről, ha valamely lap közölte az adott szöveget, máskor a tematika alapján gyanítja megírásuk vélt idejét.

Gion elég hamar kapcsolatba került a rádióval is és a filmmel is. A *Szülőföldem* portréfilmben megjegyezte, hogy örül a filmeknek, talán írói sikeréhez, népszerűségéhez is hozzájárul, ha megfilmesítik egyik-másik írását. Könyvet kevesebben olvasnak, rádió meg mindenütt szól, hallgatják, és a filmet is többen megnézik. Az újvidéki egyetem elvégzése után a rádióhoz került, de vezetett színházat is. Nem volt idegen számára a dramaturgia, mármint az, hogy el kell fogadni egy másik alkotó vízióját, akár azt is, hogy a rendező megváltoztatja az írói hangsúlyokat, esetleg a befejezést is. (Rádiós, tévés szerkesztői tapasztalatait regényeiben, elbeszéléseiben is hasznosította – erről Fekete J. József ír, meglátása szerint a rövid snittekkel megelőzte korát.)

Hangjátékait csak szövegkönyvből ismerem, nem tudom megítélni élményszerűségüket, hatásvukat – vajon továbbgyűrűzött-e a gondolat a hallgatóban? Regényeiből, elbeszéléseiből viszont nem születtek jelentős filmek. A legsikerültebb a *Kárókatona még nem jött vissza* (1983) ifjúsági, fekete-fehér film, András Ferenc rendezésében (forgatókönyv: É. Szabó Márta), majd ugyanő '85-ben megrendezi a *Postarablókat* is. Aztán 1985-ben egy harmadik ifjúsági regénye is vászonra kerül francia–magyar koprodukcióban, a *Sortűz egy fekete bivalyért*, ezt Szabó László rendezte; ez utóbbi két film halványabbra sikerült. 2001-ben Havas Péter rendezésében mutatják be *A Szivárvány Harcosai* tévéfilmet, ennek a forgatókönyvét, Árpás Károly kutatása szerint, Havas Péterrel és Fehér Györggyel együtt írta Gion, alapja pedig az *Izsakhár* című regény. Az írásmű is lassú hömpölygésű, kevésbé fordulatossá cselekménye, sok a belső monológ, a film pedig inkább csak reprodukálta a történetet, mintsem újjárateltette volna, így sajnos kimondottan vontatottan sikerült. Ennek folytatása, a *Szivárvány Harcosai Budapest* filmterv, a forgatókönyv elkészült, de talán éppen az előzmény kudarca miatt nem készült el.

Aztán persze szeretne volna író is, rendező is filmre vinni a főművet, a *Latroknak is játszott* tetralógiát, ennek forgatókönyvét az *Életmű* 6. kötete közli, egyértelműen Gion szerzőségével. Kurcz Ádám azt gyanítja, hogy a forgatókönyv a kilencvenes évek végén készült, s a tetralógiából András Ferenc tervezett tv-filmet. Érdekes, hogy András Ferenc is sajátjaként emlékezik a forgatókönyvre: „Gion Nándor *Latroknak is játszott* című regényéből írtam egy kétrészes forgatókönyvet [...] Nagy empátiával fogadták, Simó Sándor azt mondta a forgatókönyvi tanácson, hogy ez a legjobb forgatókönyv, amit életében olvasott.”³ Ne vesszünk el a részletekben, de látszik, hogy filológiaiag némely pontosításra még lesz lehetőségük a kutatóknak.

Gion maga is megemlíti, hogy nem volt túlságosan elégedett a filmekkel, de elfogadta, tudomásul vette a producerek koncepcióját. Azok közül a filmek közül, amelyek megvalósultak, s amelyekhez Gion forgatókönyvíróként hozzájárult, egyértelműen a Sára Sándor rendezte *A vád* (1996) című a legerőteljesebb. Csak sajnálhatjuk, hogy a recepció méltánytalanul szerényen tartja számon, jól lehet némelyek szerint ez Sára Sándor legjobb saját rendezésű filmje.

Az irodalmi forgatókönyvet az *Életmű* 7. kötete adja közre, a tartalomjegyzék egyértelműen Gion-műnek tekinti, de szerkesztői jegyzete utal Sára Sándornak az *In memoriam Gion Nándor* film-ben elhangzó hosszabb pontosítására, illetve egy meggondolkodtató megjegyzésére.

Talán még emlékszünk arra, hogy a nyolcvanas években micsoda földrengésszerű mozgást keltettek Sára Sándor dokumentumfilmjei. Egymás után készítette el a magyar történelem és film-történet nagy hatású dokumentumfilmjeit, bár inkább azt mondanám, erkölcsi kiáltványait a felejtés és a hallgatás ellen: a *Krónika*, a *Csonka Bereg*, a *Sír az út előttem* trilógiát, aztán a *Magyar nők a Gulágon*-t (1992). Az elhallgatott múlt, a lefojtások, a rengeteg eltitkolt, kibeszéletlen fájdalom meg-rázó erővel tört felszínre. Sára dokumentumfilm-sorozatai társadalmi üggyé váltak, a gondolatok sokkolóan társadalmiasultak. (Hogy aztán egy-két évtized múltán szinte anakronisztikusnak hassanak. Nagyon távolra kerültünk, nem ez a napi kérdés, a napi kérdést az őrült sebességre kapcsolt médiaipar teszi föl, balján a politikai kommunikációval.)

Hogy miért is akart játékfilmet készíteni a dokumentumfilmjei után azok témájáról, Sára azt mondja, hogy a dokumentumfilm az adott országnak készül, a játékfilm viszont a nagyvilágnak. Ahhoz, hogy a külföld is megértse a mi tragédiánkat, fájdalomunkat, játékfilmet kell csinálni, történetet kell elmesélni. A *Magyar nők a Gulágon* forgatásán találkozott egy olyan történettel, amelyiket érdemesnek tartott nagyjátékfilmként földolgozni. A valós eseményen alapuló történet szerint 1944 karácsonyán a Pásztor család egy alföldi tanyán próbálja átvészelni a háború végét, egy szovjet katonai osztag katonaszökevényeket keres, nőket találnak, Péter, a szökevény fiú megöli az erőszakoskodót, és innen nincs megállás: gyorsított koncepciók perben kivégzik az anyát, az apát, a halálosan megsebesült Pétert, a három ártatlan lányt pedig könyörtelenül elhurcolják a Gulágra.

Körülbelül készen volt a fejében a történet, mondja Sára, és forgatókönyvíró-t keresett. Megszólította pár magyarországi író barátját, akiről feltételezte, hogy érdekelni fogja őket a téma, de egyiküket sem vonzotta. Gion viszont azonnal ráértett. Dialógust kellett írnia. Részenként megbeszélték a történetet, egyeztettek, Nándor pedig pontosan megírta.

„A korabeli kritikák nem tettek említést róla, pedig különös és drámai aktualitást kölcsönzött ennek a régi történetnek a film készítése idején már évek óta tartó véres délszláv polgárháború, amelynek ismét ártatlan civilek (köztük gyerekek, nők, öregek) tízezrei estek áldozatul. És ahogy 1945 után, a délszláv háború alatt, de a befejezése óta sem tudja pontosan megállapítani senki, mennyi volt a megerőszakolt muzulmán, szerb és horvát nők száma. Sokukat az erőszakot követően meggyilkoltak, túlélők közül sokan pedig ugyanúgy hallgatni fognak akár az életük végéig, mint a szovjet erőszak áldozatai. Az akkor még Újvidéken élő [1993 őszi átköltözése után írhatta, Sára maga mondja, hogy nagyon gyorsan elkészült a film], a kiszolgáltatottságot egy nemzeti kisebbség tagjaként is jól ismerő és műveiben megörökítő Gion Nándor fájdalmasan új fénytörésben láthatta ezt a rettenetet, amelyben a Koncz – illetve filmbeli Pásztor – családnak 1944 decemberétől kezdve része volt. Talán ezért írta éppen vele együtt a forgatókönyvet Sára Sándor.”⁴

Kajtorné Som Erzsébet megállapítása pontos – Gion minden figyelmével, idegszálával követte a délszláv háború eseményeit, elemi módon megrendítette a nők ellen elkövetett bestiális gyalázatot, a győztes hatalmak mérhetetlen cinizmusa és agressziója, az ártatlanokon elkövetett rettenetes bosszú. Számára a Pásztor család története nem story volt, hanem megtapasztalt élet. Találkozásunk egyikén katonaságáról mesélt. Valahol délen, bosnyák vidéken szállították őket nyitott platójú teherautón. A szerb katonák ittak rendesen, s amint meglátták a bosnyák parasztokat a földeken, rájuk ordítottak: „megb...-om az anyádat, megb...-om a húgodat” – a bosnyák férfiak eldobták a kapjukat, tehetetlen dühükben a földhöz verték magukat, sírtak, átkozódtak, mert számukra az aszszony, a lány – szentség. A szerb katonák meg hangosan röhögtek. A történetet – kissé dúsított realizmussal – megírta az *Izsakhár* regényben is. Harminc-negyven éves történet lehetett, Gion harminc-negyven év múltán is reszketett a méltatlanságtól, ahogy felidézte, arca, nyaka ellilult az indulattól, fuldokolva kapkodta a levegőt. (Én meg mit is mondhattam volna...)

A *vád* című film irodalmi forgatókönyve arányos, pontos, hibátlan mű. Aligha lehet kétségünk afelől, hogy feszes kompozíciója, a tragédia végkifejletének menetrendje, a tragikus történet brutális kifejlődése Sára Sándor döntése, víziója. A szigorú dokumentáció is Sáraé, a film végén a fölirat, mely közli, hogy a családnak két nőtagja tért csak vissza a kényszermunkatáborból, és hogy a fiú-testvért a szovjet-orosz katonai bíróság nem rehabilitálta – mindez már az MDF-kormány idején. Könyörtelen szembesítés, nincs engesztelőedés. Ekkor még Gion jóval lágyabban, „dúsítottabban”

dolgozta föl a rettenetet, akár az *Ez a nap miénk*-re gondolunk, akár az ekkortájt írt elbeszéléseire. De a dialógusokat Gion írta, és ő formálta egésszé, arányossá.

Az *In memoriam Gion Nándor*⁵ filmben *A vád* közös munkái mellett egy korábbi történetre is visszaemlékezik Sára. A *Sír az út előttem* dokumentumfilm-trilógia a Bukovinából áttelepített székelyek kálváriáját idézi fel, akiket előbb a 2. világháború kellős közepén a Jugoszláviától visszafoglalt és onnan kitelepített dél-bácskai szerbek házaiba költöztetnek. A második rész, a *Keresztúton*, a háború vége: visszatérnek a partizánok, 42 férfit elhurcolnak, akikről soha, semmilyen hírt nem kapnak a családok, nem tudhatják, hogyan, hol haltak meg, vannak-e sírjaik, semmit. Ehhez a részhez Bácskában, Szenttamáson, Gion falujában is forgatott Sára.

A *Keresztúton* filmet az 1987-es Magyar Játékfilmszemlén vetítették, és elnyerte a társadalmi zsűri fődíját. A zsűrinek Gion is tagja volt. A díjkiosztás után Sára hiába kereste Giont, eltűnt. *Félt* – emlékezik megrendülten Sára.

A *Keresztúton* filmre Gion egy rövid, a *Megírandó regényeimről egy film kapcsán* írásában reflektál (7Nap, 1987. március 20.). Két regénytervét említi, a később *Börtönről álmodom mostanában* címmel megjelentet, és egy másik regénytervét (*Ez a nap miénk*). Ez utóbbi ötletét évek óta dédelgeti:

„A háborús évekről és közvetlenül a háború utáni időszakról szeretnék írni, illetve azokról az emberekről, akik itt, ezen a vajdasági tájon túléltek vagy nem éltek túl ezeket a viharos esztendőket: áldozatokról, hősookról, ártatlanokról és bűnösökről. Magyarokról, szerbekről, németekről és másokról, többek között a bukovinai székelyekről, a csángókról is, akik elűzött emberek házaiba telepített egy eszelősen hadakozó reakciós rendszer, és akik a háború vége felé maguk is kénytelenek voltak menekülni. [...] Nemrégiben egy dokumentumfilmet néztem az idei Magyar Játékfilmszemlén, Sára Sándor *Keresztúton* című művét. Nézttem, és egy kicsit úgy éreztem, hogy »lopják« a témámat. Székely-csángó öregasszonyok beszéltek életükről, illetve életüknek arról a szakaszáról, amikor Bácskából is menekülniük kellett, mert egy győztes forradalom visszahozta azokat, akik a háború elején elmenekültek. Az általános ellenszenvről is beszéltek ezek az asszonyok, sorstragédiákat meséltek el, természetesen a maguk szemszögéből. [...] Meg kell írnom ezt a regényt a háborús és a háború utáni évekről, illetve azokról az emberekről, akik akkoriban itt voltak, és főleg azokról, akik itt is maradtak.”⁶

Gion a filmről megjegyzi még, hogy „nem mentes az elfogultságtól és az egyoldalúságtól” – Kurcz Ádám itt említi taktikai óvatosságot az író részéről, ami valószínűsíthető. Sára azt mondja, a fesztivál végén Gion eltűnt, *félt*. Igen, talán félt, tagja volt a zsűrinek, s ő is egy olyan filmre szavazott, de legalábbis nem határolódott el attól fennhangon, miként elvárt lehetett, amelyikben a szerb partizánok bosszújáról nyíltan beszéltek a bukovinai asszonyok. Amely történet akkor még szigorú tilalom alá esett Jugoszláviában. Igen, óvatosságról is szó lehetett. De más érzések is feszíthették Giont. A '44–45-ös partizánmegtorlás az ő, a Gion története volt, aminek megírására a *Rózsaméz* (1976) óta készült, de virágnyelven nem akarta, trükkösködés nélkül meg akkor és ott nem lehetett megírni. És hirtelen torkon vágta Sára filmje, amelyik ugyan csak egy kicsiny kis részlete a hatalmas tragédiának, de ugyanaz a nagytörténet, és a filmben vallanak a túlélő családtagok, gyerekek, feleségek, nyíltan, mindenféle virágnyelvet mellőzve, úgy, ahogy volt. Neki pedig hallgatni és ügyeskednie kellett.

„Többet kellett volna forgatni Szenttamáson” – zárja keserűen Sára ez emlékezését az *In memoriam...* filmben.

ZONGORA A FEHÉR KASTÉLYBÓL (1994)

Sára szerint *A vád* című film, amely 1996-ban került vetítésre, szokatlanul gyorsan készült el. Ha '96 tavaszán mutatták be, s csak egy évet töltött Sára a forgatással, utómunkákkal, akkor körülbelül '94-ben készülhetett a forgatókönyv. Árpás Károly szerint – nem indokolja, inkább csak sejtésének ad hangot – a közös munka hatással lehetett Gion saját írásaira, mintha bátrabban, kevesebb cenzúrával írt volna aztán. Talán így történt, talán csak feltételezés. Mindenesetre egy

1994-es munkája akár meg is erősítheti vélekedését, mely a brutalitás nyílt kimondásával kissé kilóg az évtized első felének írásai közül, a *Zongora a fehér kastélyból* című, ifjúságinak tervezett regénye.

Gion azzal is talált rá a saját írói hangra, hogy nem egyedi műveket teremtett, hanem egymáshoz kapcsolódó műfolyamokat. Nincs ez másként az ifjúsági vagy úgynevezett ifjúsági regényeivel sem. A *Postarablók*, majd *A kárókatónak még nem jöttek vissza* címűnek folytatása a *Sortűz egy fekete bivalyért*, ugyanazok a gyerekszereplők, de Elek Tibor az *Angyali vigasságot* is besorolja az ifjúsági könyvek közé. Szintén Elek megállapítása, hogy az egyes regények szereplői követik a biológiai, társadalmi érésüket, közelítenek a felnőttek szemléletéhez, valóságértelmezéséhez.

A *Zongora a fehér kastélyból*-t Gion eredetileg – naplója szerint – ifjúsági regénynek szánta, ifjúsági könyvei záródarabjának. De már az *Angyali vigassághoz* fűzött egyik megjegyzésében is elismeri, hogy kicsit sok benne a kegyetlenség, a *Zongora...* azonban annyi brutális, erőszakos elemet tartalmaz, hogy belátta, ennyivel egy ifjúsági művet nem lehet megterhelni, nem is szorgalmazta kötetben való megjelenését, életében egyszer, nem sokkal halála előtt jelent meg, a Forrás 2003/4. számában. Viszont az *Életmű*-sorozat 3. kötete – jobb híján – besorolja az ifjúsági művek közé. A szerkesztő, utószóíró Elek Tibor jelzi is a kételyét, noha a történet – ha kivonjuk a kegyetlenségeket – föltétlenül az előzőek folytatása.

Ha nem ifjúsági, akkor mi? Felnőttekhez szóló regény? Inkább. A 2. világháború után pár évvel a regény három kamasz fiú főszereplője arra készül, hogy szerelmesek lesznek három falubeli lányba, csakhogy közben a faluba költözik három tanítónő, a Torontál nővérek, s a szerelem irányt vált: a maguk suta kiskamasz módján beléjük lesznek szerelmesek, és közben a mindennapi dolgokban is segítik őket. De a regény nem itt kezdődik s végződik, hanem egy jelen idejű kerettörténettel. Nem megnevezve, de ráismerhetően a kilencvenes évek elején, a szerb(–horvát) háború idején, Újvidéken. Az egyes szám első személyű narrátort megkeresi Szabó Zoltán fotós haditudósító egy fényképpel három öregasszonyról, akik a Süllő-szigeten, a Duna szerény nyaralószigetén élnek, s megemlítik, hogy ismerik a narrátort. A narrátor elégius, keserűen ironikus tónusban ír az új háborúról: gyerekkora tája megváltozott, ugyanazok a felszabadítók most is, mint a második világháború végén, akik szétlövik a város körüli szőlőket:

„Ezek a városokon és falvakon is átutaztam valamikor, az egyik faluban már alig tudtak magyarul beszélni a magyarok, más falvakban még szépen beszéltek magyarul, az egyik szép város szállodájában nem kaptam szobát, mert nem adtam borraivalót a portásnak, de mindezzel együtt szerettem ezt a tájéket, rossz érzés most a romokat látni, és Szabó Zoltán elbeszélése sem szívderítő a harcvonalról; [...] szemtanúja volt, amikor egy helybeli bortermelő, aki nagyon unta már a felszabadítókat, pisztollyal rohant ki a pincéjéből, a felszabadítók azon nyomban belőttek vagy három-négy golyót, a bortermelő eldőlt a romok között, élt és vérzett még vagy fél napig, Szabó Zoltán szerette volna lefényképezni és elvinni a mentőkhöz, de ezt természetesen nem engedték meg neki, mert az ellenségnek véreznie és szenvednie kell.”

A sebesült ellenség kínzása nem kivételesen fordul elő a kései életműben, *A málnaszedő gyógyulása* című elbeszélésben Modrovicz Béla idegeit is az viseli meg, hogy a szerb katonák megtiltják, hogy megadja a szenvedő ellenséges katonának a kegyelemlövést. A narrátor a Torontál nővéreket gyanítja a fotón, a főtörténetben az ő tragédiájukra emlékezik: „A második világháború véget ért már ugyan, de kegyetlen rossz idők jártak még, és akkor is mocskos volt a tél vége.”

A főtörténetben a visszaemlékező elbeszélő narrátortól értesülünk minden eseményről: rossz előjel a szorgalmas sváb Schröder tragédiája, fiai a német hadseregbe vonulnak be, kitelepítés várna rá, de belehal a fiai utáni várakozásba. Házába a világháborús hős Izidor költözik, különösebb ok nélkül agyonlő egy négygyerekes apát, végül fölakasztja magát. A kor brutalitását jelzi Dmitrij szerencsétlen sorsa. Egyike azoknak az orosz katonáknak, akik a háború végén dezertáltak: „megszöktek a hadseregből... az új hatalom emberei azonban vadásztak rájuk, kíméletlenül lelővöldözték őket, sőt, a parasztokat is uszították ellenük. A tanyasi parasztokat nem kellett sokat uszítani, nagyon jól emlékeztek még a felszabadító hadsereg viselkedésére, éberren fürkésztek a szántóföldeket, és ha azon katonaszökevényre bukkantak, azt vasvillával, gereblyével és husángokkal agyon-

verték” – szó sincs indiánromantikáról, becsületbeli ügyről, a legprimitívebb barbár ösztönök tom-bolnak. A kor közállapotát Balla sorsa jelzi: az orosz fogságból hazaérve a hírhedett Goli Otok sziget börtönébe zárják, túléli, s most bosszút akar állni.

A Schröder-házba költöznek a kedves, jobb napokat látott tanárnők, kiderült, hogy menekülnek: a háború alatt a német tisztekkel mulattak, majd az orosz katonák gyalázták meg őket, utána a szerb felszabadítók, ez utóbbiak immáron a béke éveiben rendőrtisztként ismét megkeresik és gyalázatra kényszerítik őket. A három főszereplő fiú érzékeli, hogy valami csúnyaság történik a tanárnőkkel, de nem igazán értik. Számukra a tanítónők ideák. Még ártatlanok, nem tudnak a sexualitásról, az ösztönök erejéről, nem tudják, mi történik a zárt ajtók mögött. Annyit tudnak, hogy a tanárnők énekelnek, táncolnak, teáznak a rendőrtisztekkel, és reggel kivörösödött szemmel ébrednek. Ez tehát ifjúsági regénybe illő. Viszont minden más kegyetlenségről tudnak. Ismerik a felnőttek múltját és viszontagságos sorsát, tudnak Goli Otokról, ahová elpusztulni viszik az embereket, tudnak a dezertált orosz katonák lincseléséről, tudnak a zsidók elhurcolásáról, pusztulásáról, s tudják, hogy a visszszökött ifjabb Schrödert agyonlövik, ha elkapják a rendőrök, tudják, hogy ki lőtt éjjel a rendőrtisztekre, s szemtanúi, ahogyan Dukay – a magyar háborús hős – a falhoz keni a tanárnőkkel legdurvábban bánó rendőrtisztet. Minden durvaságról, kegyetlenségről, méltánytalanságról pontos ismereteik vannak, egyedül arról nincs, hogy mit is csinálnak a katonák, partizánok, rendőrtisztek a tanárnőkkel. Így hát nehezen veszik tudomásul, hogy a falu – szokásos áldozathibáztatással – kiveti a rossz nőket, a tanárnőknek menniük kell. De gyerekek még, túllépnek ezen is. Ez, a tragédián való túllépés és tulajdonképpen a sexualitás, a nők meggyalázásának sejtelmessége az egyetlen olyan vonatkozás, ami miatt ifjúsági lehetne a regény.

A regény záró kerete ismét a jelen, a narrátor és a fotós eljut a Süllő-szigetre, egy eléggé elvadult, morc – szerb – katona közli velük, hogy a szigetet kiürítették, az utolsó lakó három bolond nő volt, a katonákat idegesítették, ezért rájuk gyújtották a faházukat: „Ők kimenekültek a házból, mondja a fegyveres harcos. Egész éjszaka nézték az égő, parázsló faházat, reggel meg elmentek valahová a partra, a szőlősdombok közé. Az egyikük, talán a legbolondabb, azt mondta, hogy egy fehér falú kastélyba mennek, ahol senki sem fogja őket megtalálni. Nagyon messzire kell menniük, mert erre felé nincsenek fehér kastélyok.” A tűzben elég a zongora is, amelyen a gyalázatba beleőrült Torontál Elvira véres kézzel az utolsó pillanatig játszott. Gion a *Szülföldem* filmben beszél arról, hogy kölyökként társaival a falu körüli végtelen bácskai földeken kóboroltak, keresték azt a csodálatos fehér kastélyt, ahonnan a felnőttek elbeszélése szerint gyönyörű zongoraszó hallatszott. De, persze, teszi hozzá, nem volt arra felé semmiféle kastély.

A *Zongora...* alaptörténetének magja bizonyosan Gion gyermekkori emléke. A nők tömeges, brutális megerőszakolása közszájon forgott, még ha elhallgatva, sejtetve is. A három úri tanítókisasszony keserves történetének is lehetett valóságos alapja – a *Szülföldem* (1983) forgatásakor még nem beszélhetett valóságos kálváriájukról, titokról beszél, s közben messzire pillant, és végtelen szomorúság látszik a tekintetén. A Torontál kisasszonyok történetét is régóta dédelgethette, nem írhatta meg Jugoszláviában rafinált virágnyelven, Magyarországon szakadt föl benne a fájdalom, szakadt ki a történet. Ifjúsági regénynek szánta, de az érzelmeit, igazságérzetét nem tudta és valószínűleg nem is akarta delfinizálni. A *Zongora...*-t 1994-ben írta, ebben az évben jelenik meg az *Izsakhár* című regénye is a horvát–szerb háborúról, a háború hátországi élményeiről, tulajdonképpen inkább ráutalásokkal a háború rémtetteire, kissé dúsitott realizmussal. Az *Izsakhár* után írja a *Zongora...*-t, ebben nyíltan szól a régi, második világháborút követő békeévek – Jugoszláviában tabunak számító – rémtetteiről és gáztetteiről, nyíltan ír a magyarok elszenvedett sérelmeiről, kiszolgáltatottságáról – fókuszba állítva a nők ellen elkövetett gyalázatot, és párhuzamosságot lát a régi és a mostani háború felszabadítóinak cselekedete, morálja között. Talán Dmitrij is valóságos figura volt Szenttamáson, mindenestre az író megemelte a szerepét: ő a jó orosz, a félig szent, félig örült, aki tudja, mire képes az elvadult orosz katona, ezért bánja, hogy nem ütötte le ásóájával a tanárnőket megalázó rendőrtisztet. Ez Gion mélyen emberi gesztusa: annak belátása, hogy az emberség egyetemes, mindig fölötte áll a nemzetinek, bár bizonyos történelmi időszakokban a politikai hatalom az emberben rejlő legrosszabb tulajdonságok gátlástalan kiélésére ösztökél. Innen tekintve nem tűnik indokolatlannak Árpás Károly vélekedése, hogy A *vád* film oldhatta Gionban a szörnyűségek elfojtását, és megerősíthette a nyíltabb szólást.

VÉGJÁTÉK – FÜLEK ÉS FEJEK

Végel László, a szintén 1941-ben és szintén Szenttamáson született s azóta is Újvidéken élő író egy helyütt azt nyilatkozta, hogy azért nem ír a délszláv háborúról, mert nem vett részt benne. Éppúgy elfogadható álláspont, ahogyan az is, hogy az is írhat a háborúról, aki nem vett részt benne.

Gion rossz kedvvel emlékszik vissza fiatalabb korára, amikor tartalékosként rendszeresen behívták a katonasághoz, kellemetlen tapasztalatokat szerzett, egy idő után azonban nem vonult be – az utolsó napon beteget jelentett. Nagyon átlátszó trükk volt, mondja, de a Balkánon működött. A háborút az idegeivel érezte. Édesapját a második világháború végén a visszatérő partizánok elhurcolják, a keresztbe fűrészelésétől az a szerb pékmester könyörgi ki a hóhéroktól, akit a magyar világban Gion édesapja a magyar hadsereg bosszújától mentett meg. A történetet több írásában is megemlíti. „Soha nem szerettem többnemzetiségű vidéken élni”, idézem Giont, aki annak is többször hangot adott, hogy régóta számított Jugoszlávia szétesésére, azt pedig tapasztalatból tudta, hogy a Balkánon a nemzeti konfliktusokat nem békés, áldomásos asztalok mellett oldják meg.

Az *Életmű* 6. kötete közli egyik különös filmforgatókönyvét, a *Fülek és fejek* címűt. Ez már tényleg arról a háborúról szól, amelyről Gionnak nem volt személyes tapasztalata, amelyet történetekből, mások elmondásából ismerhetett. Bizonytalán ez is a valóság elemeiből építkezik, fő vonalaiban megtörténhetett, de most, kivételesen, nem nagyon dúsítja a valóságot. Durva történet, éppoly durva és könyörtelen, mint *A vád* film forgatókönyvéé. De másként könyörtelen – ebben a 20. századvég fásult cinizmusa is benne van.

A forgatókönyvet a kilencvenes évek végén írhatta. A történet fő helyszíne Szarajevó, a város ostroma, majd, már a békekötést követően, Budapest. Sajnos a szerkesztő semmiféle eligazítással nem szolgál, s némiképp érthetetlen módon a *Búcsú Jugoszláviától* fejezetbe sorolta, jöllehet Gion ekkor már bőven Budapesten élt, és sorban írta az ún. pesti novelláit. Nem tudhatjuk, hogy eredendően konkrét filmtervet jelez-e a forgatókönyv, s ha igen, kivel tervezte a filmet, elképzelhető, hogy a rendező is közreműködött a koncepció kidolgozásában. Mindenképpen sajnálhatjuk, hogy nem valósult meg, mert ebből a történetből egészen jó drámai tévé- vagy mozifilm is készülhetett volna. Van benne háború, erőszak, gyilkolás, bosszú, fegyvercsempészség, szerelem, sörkötvasztás, menekülés és cinikus diplomácia, mindaz, amire Sára Sándor utalt. Egy jó sztorira van fölépítve, amiből körülbelül érzékelhetővé válik a délszláv háború nemzetek közti viszálya.

Szarajevó ostroma 1992 tavaszán kezdődött, a szerb hadsereg három és fél évig tartotta blokádnál a várost. Szerbek, boszniai horvátok és bosnyákok lötték egymást a közel húszezer halálos áldozatot követelő állóháborúban. A nemzetközi média meg nagypolitika távolról szemlélgette, s csak az 1994. február 5-i, szarajevói piacot ért támadás lépte át a toleranciaküszöböt. Akkor ott hatvannyolc ember meghalt, vagy kétszáz megsebesült. Ikonikus felvételek járták be a világot, a felforradalmárok elszörnyedtek, a nemzetközi katonai beavatkozás is megkezdődött. (Amolyan felemás módon, '95 júliusában Srebrenicán nyolcezer muszlim fiút és férfit még lemészárolnak a bamba kéksisakosok szeme előtt.)

A *Fülek és fejek* kivételesen tehát nem Szenttamáson játszódik, és nem szenttamási emberek a szereplői, de persze van benne kisebbségi magyar szál is. A főszereplő, a magyar Balla János egy szarajevói lap újságírója, érdekes és színvonalas tudósításokat ír a háborúról. Felesége, Fatima muzulmán, két gyermekük van. A szomszéd is magyar, Sipos (eredeti, zsidó nevén élcelődik Balla), az ő felesége szerb ortodox. Tökéletes multikulti. Látszólag szokott nyugalommal él a háborút, a robbanások nem rendítik meg a hétköznapiakat. Megjelenik két fiatal magyar férfi a barátnőikkel. Az egyik férfi Vis szigetén, majd a Kotori-öbölben szolgált sorkatonaként, leszerelése másnapján azonban volt szerb katonatársai minden szó nélkül félholtra verik az utcán, ezért a szép Szarajevóba menekülnek barátnőjével, egyetemre készülnek, de kitör a háború. Ha maradnak, harcoló csapatokhoz soroznák be, ezért a másodállásban embercsempész Balla segítségével kiszöknek a blokádból, később Budapesten találjuk őket. Balla rendre lefizeti a bosnyák, majd a szerb katonákat, mindkét fél figyelmezteti, vigyázzon, „itt nagy öldöklések lesznek”, de addig is mindenki keres az üzleten. A portyából hazaérve Balla a szomszédoktól értesül, hogy bosnyák feleségének és két, kevert nációnak, katolikus gyereküknek egyik éjjel elvágta a torkát, és levágta a füleit. Balla bosszút áll, előbb némán megerőszkolja a házban lakó szerb Ljubicát, akit előtte amúgy bosnyákok erőszakoltak meg. Aztán éjszakánként válogatás nélkül vágja el szerb és bosnyák katonák torkát. Nappal pedig

továbbra is újságíróskodik. Egyik alkalommal munkaköri feladatként egy amerikai vendég újságírónak kell megmutatnia, milyen is a háború. Ez a rész a film ledurvább jelenete. Balla a portyára magával viszi az újságírót:

„A kis őrházban két katona alszik. Fekhelyük mellett puskák. A katonák felébrednek a fényre, látják az idegen férfit a gyertya mögött, a puskájukért kapkodnak, Balla János hidegvérrel agyonlövi a két katonát.

Gyereksírás hallatszik. Balla János felemeli a gyertyát, a másik sarokban egy anya fekszik két kicsi gyerekével. Balla János zavarba jön néhány pillanatra, elnézést kér a rémült asszonytól, aztán ismét profi gyilkos lesz. Hallgatózik, figyel, hogy a lövések után esetleg érkezik-e segítség az őrködő katonáknak. [...] Kilép az őrházból, mellette feltűnik az amerikai újságíró, aki elszörnyedve mondja, hogy ő nem írhatja meg azt, amit most látott, mert ezt az olvasók nem hinnék el. Balla János higgadtan válaszol: a háborúnak az a varázsa, hogy mindent meg lehet csinálni, a távollévők úgysem hiszik el a történeteket.”

Az élet megy tovább, és megy a seftelgetés is a segélyszállítmányokból, alig észlelik, hogy vége a háborúnak. De vége van, Genfben, Párizsban, Budapestre delegálnak egy küldöttséget, aminek a több nyelven beszélő Balla is tagja lesz.

A forgatókönyv zárásában Budapesten találjuk Ballát, sajtótájékoztatót tart a béketárgyalásokról, szállodai szobájában pedig a már Szarajevóból ismert és már ott is seftelő albán Ibrahim és társai várják, szervezik a csempésztvonalat: délről málnát visznek Németországba, visszafelé meg kávét, de lehet, hogy fegyvereket is. (Ez utóbbi történet *A málnaszedő gyógyulása* elbeszélés része.)

Az élet megy tovább. Nincs tragikus zárás, nincs erkölcsi győzelem, nincsenek győztesek, nincs katarzis. A *vád* filmben az erőszak és az áldozatiság tisztán elvált egymástól, erkölcsi fölháborodásunkban ordítani volna kedvünk, itt kínunkban röhögünk. A háború kegyetlensége előhívja az emberből a szenttelen könyörtelenséget, megbomlik, elmaszatolódik, eltorzul az erkölcsi rend. Aki embereket ölt, utóbb hajlongások kísérette megbecsült diplomata (és másodállásban bűnöző). A történet logikája szerint nem is történhetett volna másképpen.

Az 1995-ben a Kortárs Kiadónál megjelent *Curriculum vitae*-jében írja Gion, hogy a Balkánon természetes a bosszú, „és nem bocsátok meg az ellenségeimnek”. Megdöbbenően provokatív kijelentés egy írótól a 20. század végén. Azt várjuk, hogy – legyenek sérelmei, veszteségei bármily súlyosak, vérlázítóak – felülemelkedik, és megbékélést, engesztelődést hirdet. Hiszen európai és humanista! Gion nem mondja, hogy ha a sértő fél őszinte bűnbánatot gyakorol, lehetséges engesztelődés és megbocsátás. Mert a mindennapi életben, tapasztalata szerint, az elkövető bűnbánatára várni oktondiság, az engesztelődés gyengeség, az alávetettség elfogadásának a jele.

Azt hiszem, hogy ilyen könyörtelen keménységgel, mint itt, ebben a forgatókönyvben, sehol nem fogalmazta meg a maga keserűségét, reményvesztését az író. A háború vámszedőiről az *Izsakhár* regényben írt, de ott névtelen politikusok, üzletemberek, személytelen kufárok kapzsiságáról beszélt. Itt megnevezi, néven nevezi, az arcunkba vágja: az erőszak közönybe, nihilbe fordul, minden és mindenki eltorzul, nemcsak a háború vámszedője, a népvész meg a fegyverkereskedő, de a túlélésért küszködő kisember is.

Min döbbenünk meg jobban? Azon-e, hogy amikor szomszédai sírva beszámolnak Ballának a családja lemészárlásáról, amaz nem roppan össze..., vagy azon, hogy újságíróként, vagyis a szellem embereként, éppen úgy áll bosszút, mint a legbarbárabb balkáni..., vagy azon, hogy a nemzetek egymás mellett élésének képtelensége szétrobbantotta a régi Jugoszláviát, a jugó multikulti ideáját, de az eszement öldöklés, pusztítás után, a közös üzletben, csempészésben, ügyeskedésben ismét csak összeáll valamiféle torz multikultitás, ahol már tényleg nem számít a náció, nem számít, hogy ki albán, bosnyák, magyar, szerb, horvát – business is business...

Brutális szöveggönyv. Brutális film készülhetett volna belőle. Nem brutálisabb, mint Angelina Jolie 2011-es *A vér és méz földjén* című filmje a balkáni háborúról. Ez az émelyegtető celebnő elképesztő filmet csinált a háborús kegyetlenségekről, brutalitásokról, az értelmetlen erőszakról, az ember önmagából való kivetkőzéséről – megdöbbenünk, elriadunk, de valahogy természetesnek, a dolgok, események logikájából következőnek vesszük a legrettenetesebb történetelemet is. Jó kritikát kapott, megérdemelten.

VÉGJÁTÉK – ARANYAT TALÁLT

Az *Aranyat talált* a *Latroknak is játszott* címmel összefűzött tetralógia záró darabja, ez Gion utolsó nagylélegzetű munkája. A halála előtti évben, 2002-ben jelent meg. Az utókor lelkiismeret-nyugtató nagyvonalúságával azt mondhatjuk, hogy rövidre szabott életében be tudta fejezni főművét. A tetralógiát igen, de az utolsó évek pesti novellái éppen azt mutatják, hogy a szenttamási, bácskai történet a harmadik évezredben is folytatódik, a szétszóratásban.

Az *Aranyat talált* a regényfolyam leggyengébb darabja, valószerűtlen a főtörténet, több benne a naiv elem, a prózapoétika is egyszerűbb. És mégis, más olvasói nézőpontból nem kevésbé fontos könyv, mint az előzőek.

A regénycselekmény történelmi idejéről, a második világháborút követő évekről mi, magyarországiak (de ide érthetjük a Kárpát-medence más régióinak magyarjait is) nem sokat tudunk, bár megint csak azt mondom, hogy a határközeli többet tapasztalhattak, mint az ország belsejében élők.

1948-ban Tito nem fogadja el a Kommunista és Munkáspártok Tájékoztatási Irodájának (Komin-tern) döntését, a Szovjetunió primátusát, Sztálin legjobb tanítványából egyik napról a másikra az imperializmus láncos kutyája lesz. Jugoszláviában felerősödik a kemény diktatúra, nagyüzemben működik a hírhedt Goli Otok – afféle recski köfeytő, csak durvább változatban, 1949-ben hivatalosan is titkos állami börtönné és munkatáborrá nyilvánítják, '56-ig főleg politikai foglyokat őriznek ott. Goli Otokra több írásában is utal Gion („kopár sziget a festői Adriai-tengeren, arrafelé a legcsúnyább hely”), halálsziget, jugó Alcatraz, ahonnan megszökni nem, ott csak elpusztulni lehet. Nálunk Rákosi feltétel nélküli híve, követője Sztálinnak. Szigorú határzár épül a két ország között, szovjet tanács-
ra elkezdik a magyar Maginot-vonal, a Dél Védelmi Erődvonal tervezését is. Az erődvonal, bunkerrendszer Zala megyétől a román határig, 630 kilométer hosszan védte volna Magyarországot a Jugoszlávia felől várható NATO-támadásoktól. Nem kevésbé abszurd ötlet, mint Albánia tízezer betonbunkere. Ténylegesen 1952-től '55-ig tartott a bornírt építkezés, a korabeli GDP 25%-át elvitte. (Kéktúrázók néha fölfedezik a bunkerek romjait, és örvendeznek a facebookon.) A határ mentén elindulnak a kitelepítések, a családi házas építkezést megtiltják. A határ menti zalai s főleg ormánsági falvakban ma is elhagyatottság, szegénység, melankólia. Egységes, régi falukép, hiányoznak a Kádár-kockák, a hatvanas évek jellegzetes vidéki, magyar falut karakterizáló sáttortetős házai. Itt nem indult újra az élet, mire újraindulhatott volna, a falvak kiürültek.

A jugó–magyar hidegháborúnak majd a magyar '56 vet véget azzal, hogy Tito elárulja (csőbe húzza) a nagykövetségre menekülő Nagy Imréeket, és átadja őket a szovjeteknek. (Onnan a román kommunista testvériség jegyében Snagovba kerülnek az '58-as perig, Nagy Imre és társai kivégzéséig.)

De a regényben még előtte, a hidegháború kezdetén és legközepében vagyunk. Szenttamáson, Bácskában elevenen él a rettenetes partizánterror emléke, amiről Gion emlékei szerint a felnőttek nyíltan beszéltek (véltetően a családban, egymás közt). És eleven Európában Tito legendásított népszerűsége, aki a saját népével szabadította föl az országot. A vajdasági, jugoszláviai magyarság csapdába kerül. Az anyanemzet, Magyarország politikailag vállalhatatlan, Rákosi amúgy is lemond a hatszázezer jugoszláviai magyarról, a politikai hazában, Jugoszláviában a megmaradt magyarság nemrég még gőzerővel irtott fasiszta ellenség. Ha Sztálint élteted, nacionalista vagy, ha Titót, szemben állsz az anyaországgal. A hazát szolgálom – mondja Rojtos Gallai. Melyik hazát? – kérdez vissza Fehér Jóska, a főelvtárssá avanzsált parasztgyerek.

Gion '41-ben, a magyarok bevonulása előtt született. Tízen-pár éves koráig együtt él falusiasnak mondott környezetével, a felnőttek élethangulatával. Majd el akar otthonról menekülni, esztergályos-tanuló lesz, a pártba is belép, amiért otthon nem dicsérik meg. A tetralógia első három könyve másodlagos emlékezés, a nagyszülők, főleg Rézi emlékeinek újramesélése. Az *Aranyat talált* regény történelmi ideje Gion személyes életideje – még gyerek, kiskamasz, de az idegrendszer fogja a jelzéseket, a kor hangulatát, a szorongást, félelmet. A hidegháborús évek félig múlt, félig tapasztalat, félig történelem, félig személyesen megélt valóság. A regénynek ezúttal Rojtos Gallai csak részben főhőse, részben narrátora. Másik főhőse a kalandortermészetű, kettős kémné avanzsált Tölgyesi Mihály. Mellettük megjelenik néhány, már ismert szenttamási alak, a helyszín azonban csak részben Szenttamás, Szenttamás ismerős környezete, a határ menti zóna, részben Budapest és Belgrád, magyarországi és szerbiai, délszláv belügyesekkel, besúgókkal, titkosrendőrökkel. Ez utóbbiak

– helyszínek és szereplők – megnyitják a perspektívát a nagypolitika játszmaíra való rálátás felé, de nem az író és az emlékezők emlékeiből épülnek. Konstruáltak, fiktívek, a valóságot – kissé dúsitva – mesélő író itt, ezekben a helyszínekben, szituációkban, kapcsolatokban nincs igazán otthon. Pontosabban, részleteiben (minden bizonnyal) valóságosak az elemek, de nem állnak össze szerves, ha nem is hihető, de meggyőző történetté. És mégis szükség van a nagytörténetre, mert Gion azt akarja megértetni, elmagyarázni, hogy milyen ördögi gúzsban kellett küszködnie a partizánmegtorlásból alig-alig ocsúdó magyarságnak. Itt, ebben a regényben, az a gyanúm, az volt számára a legfontosabb, hogy teljes vertikumában érzékeltesse a vajdasági magyarság szívszorító kiszolgáltatottságát – a nagypolitikától a hétköznapi szintjéig.

Gion itt nemcsak az öncenzúrát engedte el, de azt az egyébként ekkortájt írt elbeszéléseire és a rá is eleve jellemző belső fegyelmet, amelyik a nemzetiségi sérelmeket, nemzetek közötti indulatokat körülbírázó óvatossággal írja, inkább *körül*, mint *le*.

A nagytörténet, az ügynökösdi a nagypolitika játékasztala: a belügy, a titkosrendőrség, a magyarországi és a titói kommunista szolgálat teszi a dolgát, embereket szervez be, küld ide-oda, tetet el láb alól (ahogy egy kém-történetben szokás). A legfelsőbb parancs hierarchikusan lecsorog az alsóbb szintekre, a szolgálat kisakkozza a végrehajtót. Kiválasztják, fölhasználják, ha fölösleges, kiiktatják. A játszma szabályai zsigerből ismertek, ha beléd akad a horog, csinálod vagy meghalsz. A Sztálin–Tito szakítással Tölgyesi lesz a kiválasztott: eligazodik Budapesten is, Belgrádban is, mindkét ország belügye használni akarja, belekényszerül a kettős ügynök szerepbe, maga is a hálózat része lesz. A főtörténet, Tölgyesi kém-története megy a maga kimódolt útján. De tulajdonképpen nem a kém-történet, az ügynökösködés a borzongató, hanem a történet kapcsán megnyilvánuló nyílt, brutális erőszak.

Mi sem természetesebb, mint hogy embereket csak úgy eltesznek láb alól. Belehajítják a Dunába, Belgrád nyilvános moziában az erkélyről ledobják, a magyar testvérpárt belelövik a Tiszába – az elrekkentés ugyan általános titkosszolgálati módszer (mint manapság oroszokban a mérgezés, öngyilkosság elkövetése), de itt valahogy túl sok van. De nemcsak hivatalból iktatja ki a szolgálat a nem kívánt elemeket (sőt, mintha a szolgálat kevésbé), a posztháborús, posztpartizán pszichózisban szenvedő belügyes helyi erők éppúgy (mint Vladan Drenovakovics, „névéből ítélve talán Közép-Szerbiából jöhetett Szenttamásra, először akkor bukkant fel, amikor a fröcsögő politikai beszédek közepette begyűjtötték és börtönbe szállították a Moszkvához hű kommunistákat, azokban a napokban igazán buzgón tevékenykedett”), mint a civil szféra szereplői. A Magyarországra menekült Margith Gábor is még vissza-visszajár elrendezni régi dolgait: „Engem ott még most is főbe lőnének [Jugoszláviában] két perc leforgása alatt. Hiszen a községházán szolgáltam a magyar időkben. Kétszer azért hazamentem, de csak éjszaka. Először az a Barbulov nevű sánta nyikhaj akasztotta föl magát a házuk padlásán, másodszer Pivnicski Szávót agyontaposták a lovai a saját istállójában... Ha esetleg bajba kerülnél, üzenj értem.”

A háborút követő évek hétköznapijaiban eluralkodik a posztháborús pszichózis. A titói és a rákosista nagypolitikai ellenségeskedés a mindennapokban megterhelődik a szerbek és magyarok egymás iránti zsigeri gyanakvásával. Vagy fordítva: a sztálinista szakítással a mindennapokban felszakad az éppen csak nyugvópontra jutott rettegés, gyűlölködés.

A regény II. fejezetében megtudjuk, hogy a szerb partizánok a háború végén csúnya dolgokat műveltek, de már elindult egyfajta felemás konszolidáció.

„A szerb partizánok levetették egyenruhájukat, hősködni hősködtek még, de már nem lehetett büntetlenül gyilkolni a németeket és a magyarokat, megszűntek a mészárlások, a maradék németeket kitelepítették, ők később igen jól jártak, a magyarokat nem ritkították tovább, nagyjából helyrerázódott a nyugalom a Délvidéken, tehát Szenttamáson is. [...] Mi, szenttamási magyarok [...] megnyugodhattunk, éjszakánként már nem voltak kivégzések, bejött a rend és a törvényszerűség, a szerbek visszahúzódtak házaikba, bizonyos csúrogi fiatal magyar férfi még folytatni szeretne volna a szenttamási magyarok ritkítását, de a nemzetközi hatások nyomán a szerbek is megalégelték az illető túlbuzgóságát [...] Ehhez tudni kell, hogy Csúrogon és az Alsó-Tisza mentén szinte az utolsó szálig kiirtották a magyarokat. Feltételezésem szerint ebben a mi Ádámunk is tevékenyen részt vett [...] Sok-nemzetiségű környezetben elfordulnak ilyesfajta emberek is.”

Gion itt, a regény kezdeti szakaszában még hangsúlyozza, hogy minden népben előfordulnak hitvány, aljas emberek, a csúrogi Ádámot Rojtos Gallai meg is leckézteti. Direkt öldöklés már nincs, de az ország tele van fegyverekkel és lefojtott szorongással, félelemmel, gyűlölettel. A kis kőműves megmenekülése a kivégzéstől kétszer is földidéződik (Gion édesapja), az 1944–1945-ös tél emléke visszavisszatér a regényben, és általában is átszövi a köznapi beszédet. Hogy hazamehet-e Tölgyesi Budapestről, Rojtos Gallai szerint talán tavasszal, esetleg, mert Szenttamáson nagyon emlékeznek azokra az időkre, amikor „keresztvágó fűrésszel daraboltak a bocskorosok, amikor rájöttek, hogy ezt büntetlenül megtehetik” – a jelző itt a „bocskorosok”. Gion fölfüggeszti előszeretettel használt iróniáját ('hős partizánok'), és nyílt fumigálással, a mindennapok szóhasználatával él. Szintén visszatérően idézi fel a regény a dél-magyarországi határmenté, a Szeged környéki települések kiszolgáltatottságát. „A szerb partizánok például úgy sétáltak át a határon, mint én vagy te a Madách tér egyik oldaláról a másikra. Még Szegeden is szabadon garázdálkodtak, embereket raboltak el és vertek agyon. A kommunisták, vagyis az oroszok véget vetettek ennek. Néhány hős partizánt főbe lőttek, [...] Igaz, megszállt ország lettünk, de idővel majd kiutáljuk az oroszokat” – ezt már a pesti összekötő tiszt mondja, de Margith Gábor felesége meg is élte a törvényen kívüli állapotokat. Temerinből szökött, ahogy sokan mások is, „akik aztán itt még jobban megrémültek. Mert még erre is a szerb és horvát ordítózás járta. A maradék Magyarországon.” S évekkel ama tél után a helyi belügyes is a múlt megismételhetőségével fejeget („mi egy hullára sokkal többel szoktunk válaszolni”).

Sorra elrekkentenek nemkívánatos elemeket, vagy csak gatyába ráznak, amúgy istenesen. Mondjuk, egy kémtörténetben ez normális, de itt mindennek kisebbségi, nemzetiségi vonatkozása van. A nyílt erőszak mellett állandósult a verbális erőszak is, a sértegetés, a fenyegetés, a zsarolás. „A magyarokat utálom. Kicsik, görbe lábúak és mindenkinek hajbókolnak”; „Nem tűröm, hogy kis köpcös magyarok gorombáskodjanak velem”; „a magyarokat nem szabadna bizalmas állásba helyezni, sem a községházán, sem a határban” – és viszont: „Nem lehetne visszafogni ezt az ósláv felfuvalkodást? Lehet, hogy van némi alapja a gőgösségének, de hosszú távon üres és fárasztó”, és: „Valakitől azt hallottam, tegnapelőtt még gyanús kinézetű kupeczek disznókat terelgettek a belgrádi utcákon. Egy ilyen város nem lehet szép.”

A szerb–magyar békétlenség, gyanakvás, kiszolgáltatottság Rojtos Gallai és a Belgrádba főelvtárssá kapaszkodott Fehér elvtárs párbeszédében is 'kendőzetlenül' nyílt. Fehér elvtárs a párt elvárásának megfelelően egy híres bánati partizánlányt vett feleségül, amúgy meg bevallja: „A balkáni nagymellűséget én sem szeretem. Ahol lehet, orrba vágom ezt a csúrhét”; „Meg aztán, általában nem szeretnek bennünket, magyarokat”. Csúrhézhetett a valóságban egy főelvtárs egy falusi mezőőrnek – még ha gyerekkori ismerőse is? A dolgok logikája szerint a vallomás pontos: mindenkinek nációja, nemzetisége szerint viszonyul a hatalom, a kisebbségi eleve gyanús, és soha nem lehet eléggé megbízható, a kisebbség pedig szorosan összezár. Ez a kényszerűség mondatja ki Fehér elvtárssal a stratégiát: „Nekünk jugoszláviai magyaroknak nagyon kell vigyáznunk viselkedésünkre. Háttérünk nincs. Egy megszállt, szolgálalkú ország semmire sem biztosíték. Itt kell jó viselkedéssel valamiféle jó helyzetet teremteni a megmaradáshoz.” Bár Rojtos Gallai nélküle is tudja, hogy „csúszós helyzetekben ajánlatos óvatosan viselkedni”.

A regény szövetén, nyíltan és kevésbé nyíltan, folyamatosan kimondják, hogy szerbek és magyarok közt állandósult a gyanakvás, a bizalmatlanság, ugrásra készek a védekezésre vagy a megtorlásra. A békés természetű, citerás kedvű Rojtos Gallai István, mert rejtegetnie kell pisztolyát és Török Ádámtól megörökölt fegyverét, éjszakára baltát fektet az ajtaja elé.

„Zsenge ifjú koromban [...] elég gyakran eljártam mindenféle szép helyekre. A virágos katona szemébe néztem, és ő elröpített olyan világba, amit elképzeltem magamnak. De aztán valakik belemondítottak a szép világba. A virágos katona már nem néz vissza rám” – mondja rezignáltan a regény vége felé Rojtos Gallai.

Hajlok arra, hogy elnézzem az *Aranyat talált* regény prózapoétikai gyengeségeit.

„EURÓPA BUDAPESTEN”

Egyszer majd rendesen föl kell leltározni Gion Nándor teljes életművét. Monográfiájában Gerold két tévéfilm (*Postarablók*, *Késdobáló*), huszonkét hangjáték és öt játékfilm metaadatait közli. Négy meg-

valósult játékfilmet (*Károkatonák, Sortűz, Vád, A szivárvány harcosai*) említ, és az *Ez a nap a miénk*-et, amely nem valósult meg. Nem derül ki, ez utóbbit miért sorolja a Gion-filmek közé, holott forgatókönyvírónak Szabó Mártát és András Ferencet tünteti föl, s ahogy korábban láttuk, a *Latroknak is játszott* című, tervezett filmforgatókönyv szerzősége sem egyértelmű. Érthetetlen módon az *Életmű* 6. kötete az *Életmű drámai formákban* fejezetbe sorolja ez utóbbit, jöllehet a közölt szöveg alcíme egyértelmű: „filmforgatókönyv” (ahogy a *Krisztus katonai a Görbe utcából* címűé is). De mindenképpen örülhetünk, hogy Kurcz Ádám összegyűjtötte az összegyűjthetőt, s hogy korrekcióra szorulnak a művek adatolásai, annak meg az a fő oka, hogy Gion igen nagyvonalúan bánt a saját szövegeivel.

Az *Életmű* 6. és 7. kötete több, Geroldnál nem jelzett hangjátékot és filmforgatókönyvet (utóbbiak: *Vád, A málnaszedő gyógyulása, Amarilla* avagy *Ámuldozó szemek*), filmtervet, vázlatot is közread, s szintén itt olvasható először két, egymáshoz kapcsolódó filmforgatókönyv is, *A Szivárvány Harcosa* (*Életmű* 7.) és a *Szivárvány Harcosa Budapesten* (*Életmű* 6. – a kötetszámok nem elírások, feltehetően a kéziratok megtalálása sorrendjében kerültek könyvekbe). Az előbbit az *Izsakhár* regényből Havas Péterrel jegyzi Gion, ebből 2000-ben másfél órás film készült. Az utóbbit, *A Szivárvány Harcosa Budapesten* forgatókönyvet viszont valószínű, hogy Gion egyedül írta, kései novellái felhasználásával. A filmtervről egy rövid és egy pár oldalas fontos jegyzete is fennmaradt (*Életmű* 7.).⁷

Habár az *Amarilla* is, de különösen a *Málnaszedő* forgatókönyvek is a kései pesti elbeszélések alapján, hasonló tematikában íródtak, a *Szivárvány Harcosa Budapesten* – s ebben az író jegyzete is megerősít – nagyobb jelentőséggel bír.

Kétezerben készült el *A Szivárvány Harcosa* film, a *Budapesten...*-t ez után írta, tehát az *Ez a nap a miénk* regény megírása körüli időben, talán közvetlenül a regény befejezése után. Gion az utóbbi filmet az előző folytatásának, második részének tervezte, tekintette. Jegyzetében két filmtervet vázol föl a folytatásról, végül a II. változatot írta meg, de két nem mellékes epizód kimaradt a végleges változatból: M. Holló János és barátja látogatása a háború utáni Lendvára és Drávaszögbe, valamint az egyre gyűlő régi térkép ajándékok M. H. J. lakásában, amelyek végül az Osztrák–Magyar Monarchia „tartományait” adják ki, „látványos utalásként Trianonra, anélkül, hogy túl sokat beszéljenek róla. Minden pátoz nélkül.” Kihagyta tehát a „magyar” szót, és a „kisebbségi sorspanasz” is halványabban jelenik meg, viszont fölerősítette a balkáni–közép-európai.

„Tömörül egyfajta balkáni, kelet-közép-európai világ a budapesti falak között és az utcákon. [...] Az egész történet az 1991–2001 közötti évtizedet fogja át. Összejönnek, és időnként szövetkeznek a délvidéki, határon túli és anyaországi magyarok, a céltudatos koszovói albánok, a zavarosban halászó kelet-európai bűnözők és a naiv értelmiségiek. Vagyis: Európa Budapesten. Csempészéssel, rablással, gyilkosságokkal, furcsa közélettel – az enyhén cinikus délvidéki író szemével nézve.”

A jegyzet szerint „A főhős megjegyzi: »Ötvenévenként nekirontunk a világnak... Szabadság, nemzet... Alaposan képen vágta bennünket. Talán most várjunk egy kicsit, jöhetnek még jobb idők. Most pofozkodjanak mások. Később jöhetünk mi is.«” – de ez sem hangzik el a végleges változatban.

A film „irodalmi alapanyaga” néhány nyomtatásban megjelent elbeszélés (*Alacsonyan repülni, Huzatos hajón, Diófa a sétáló utcában, Talliumot a patkányoknak, Garantálja Z. A.*), illetve azok szereplői, motívumai szövődnek egyetlen nagytörténeté. Utolsó közös veránkai Forrás táborunkban, 2002 júniusában Gion beszélt a készülő elbeszéléskötetéről, építgette, variálgatta a szerkezetét, az elbeszélések sorrendjét. Olvastuk, persze, az elbeszéléseket lapokban, de számunkra egyedi művek voltak, így hát inkább csak hallgattuk. Az pedig meg sem fordult a fejünkben, hogy hatvanévesen meghalhat... Gion talán a forgatókönyvek alapján gondolta összerakni a következő elbeszéléskötetet, ami sajnos posztumusz jelenhetett meg (*Mit jelent a tők alsó*, 2004).

Akárhog is, utolsó, összegző és személyes mű a *Szivárvány Harcosa Budapesten*. Az életidő elfogyott, ezt talán Gion is érezhette, s ezért lépett a háttérből közelebb M. H. J. alakjához, sőt, egyenesen kilépett a szerepből.

A film főszereplője most is M. Holló János magyar író, barátai – több utalás történik erre – ismerik a kálváriás könyvét, egy iparművész pedig pótolja Szenttamás elpusztult Kálváriájára a stációkat, tűzzománcból, amelyen nem fog a golyó. (A stációk képeit Morvay László készítette és ajánlódokozta a falnak 2001-ben, felavatásán az író nem volt jelen, később látogatott haza, és elégedett

volt a látottakkal.) M. Holló János persze most is hencegne, hogy ismert író, de inkább kesernyés, lemondóan resignált ismertségét, elismertségét illetően. Egyik olvasótalálkozájéért pár könyvet meg egy üveg bort kap tiszteletdíjul, a Vörösmarty téren, a könyvhéten sem állnak sort nála dedikációért. Megemlíti, hogy a budapesti lakásvásárlásra minden megtakarított pénze ráment, személyes sérelme vagy inkább megbántódása, hogy a magyar állampolgárság megszerzése protekcióval is hosszabb időbe telik egy határon túli magyarnak, mint egy arab vagy egy kínai „üzletembernek”.

Fontosabb, hogy jelzők nélküli magyar írónak definiálja magát („Magyar író vagyok a határ túloldaláról.”), kisebbségi érzékenysége más határokon túli magyar írók, alkotók iránt nyilvánul meg. Velük az Írószövetség Bajza utcai székházában találkozgat, akik a jegyzet szerint „kissé tétován mozognak Budapesten, tanácsokat, segítséget kérnek az áttelepült délvidéki írótól, aki maga is eléggé tanácstalanul közlekedik a rendszerváltás utáni bonyolult világban” – a forgatókönyvben is félszgek, de tanácsok helyett csak méltánytalanul szerény honoráriumukról dörmögnek. Ez a határon túli magyar szál lazább epizód a főtéörténetben, mindenesetre Gion hangsúlyozni akarta kötődését (naplóiból tudhatjuk, nagyon is figyelt rájuk), sorsazonosságukat. Jellemző, hogy a szenttamási Kálvária tűzzománcait készítő iparművészt kárpátaljai születésűnek írja (onnan kap rossz és erős pálinka-utánpótlást), jóllehet Morvay László magyarországi. A magyarként otthont, hazát találni dilemma fájdalmasan vissza-visszatér a filmben. Az albán Szelim szerint nagyon boldog náció lehet a magyar, mert több helyen (országban) is otthon érezhetik magukat – M. H. J. válasza: „Egyetlen helyen szeretném igazán otthon érezni magamat.” A filmben az író nem látogat haza a szülőföldre, az a haza, a régi kiürült, a hajdani barátok vagy itt „szédelegnek” Magyarországon, vagy meghaltak. Szelimnek ugyan azt válaszolja, hogy Budapesten otthon érzi magát, csak hogy ez az otthon lenni érzés felemás. A film legtöbb szereplője nem magyarországi, budapesti születésű, valahonnan jöttek: legtöbbször a volt Jugoszláviából, aztán Kárpátaljáról, Ukrajnából, Szíriából, Kínából – Budapesten, mondhatjuk, ők mind egy nemzetek fölötti gettóban élnek, egymás társaságát keresik, a helyiek közül azokkal tartanak kapcsolatot, akik maguk is a társadalom periferiáján helyezkednek el. Az egyetemista Dominika strichelésből él, a rendőr meg rendőr. Gion itt is megerősíti vélekedését a rosszkedvű, szomorú magyarokról. Bozóky, a Délvidékről jött műkedvelő költő, a román pópák példájára, igen sikeres „átokmondó” vállalkozást indít: „Neked fogalmad sincs, hogy ebben a városban hány ember szeretne átkot mondani a barátaira és ismerőseire. Megítélésem szerint minden ötödik polgár. Kis- és középvállalkozók, szomszédok...” (A kilencvenes évek elején Budapesten virágkorát élte mindenféle ezoterikus újdonság. Budai polgáraszonyok titkos jósnőkhöz jártak, meg baptista csillagvizsgálótól akarták megtudni szerencsájukat. Egy ismertebb magyar-magyar költő engem is kis híján rávett, hogy csatlakozzak a Vörös Rébék Kft.-hez; akkoriban horoszkópokat írtam lapoknak, de szerinte a tenyérjósláshoz is volna affinitásom. Elröhögöm magamat, ha meglátom a delikvenst, mondtam. – Megoldjuk, függöny mögül jósolsz, csak a kezét látod, úgy még hitelesebb is.)

Gion továbbra is a szülőföldről ír – a meghosszabbított szülőföldről, a délszláv háborúk következményeiről, amelynek hadura szétszórta népét a nagyvilágba. Hősei követték az író Budapestre, szó szerint nemcsak a vajdasági magyarok jöttek utána, de az Ibrahimok, Juszufo, Szelimek, Gashik, Teofilok, macedónok, koszovói albánok, Szarajevó ostromából menekült bosnyákok, csempészek, ügyeskedők, szerencselovagok, s itt, általuk kapott megbízásokat Leonyid, a kitüntetett szerepű ukrán bérgyilkos is. Ők mind M. Holló Jánosnál, a Magyar Írószövetség választmányi tagjánál mint budapesti kontaktszemélynél kötnek ki. A kései „pesti” írások a régi ország és szülőföld átszivárgó periferikus alakjai mellett a budapesti periféria láttelei is, a kőbányai kocsmák világáé, meg a budai villáké – persze, nem a konszolidált nagypolgároké, hanem a maffiózóké, feketegalléros bűnözőké.

Írásainak tárgya tehát a soknemzetiségű Bácska után a soknemzetiségű, balkániasodó Budapest lett. Az a multikulturális periféria, ahová az író, úgy mond, hazatalált. A kilencvenes évek, a rendszerváltás utáni Budapest képe rosszkedvűre sikeredett. Ilyen volt? Alig emlékszünk rá, pedig ugyancsak zavaros, ellenőrizetlen és ellenőrizhetetlen közviszonyok (is) voltak. Csempészés, olajszőkítés, fegyver- és kábítószer-kereskedés, a politikai és gazdasági hatalom újrafelosztása, a nagy zsákmányszerzésben újrendezte sorait a magyarországi meg a közép-kelet-európai maffia is, filmben illő leszámolásokkal (az Aranykéz utcai merénylettől a szegedi cukrászcsalád kiirtásán át a dunaszerdahelyi maffiaháborúig).

De más miatt is fontos a filmben a posztjugoszláv szál. A történet 1994-es helyszínnel kezdődik, M. H. J. és Bozóky egy régi, katonaságkori fölvételt néznek: egy szerb és egy bosnyák fiú bokszol, „a verekedés közben igen intenzíven szidták egymás muzulmán, illetve szerb édesanyját” – mondja Bozóky, M. H. J. hozzáteszi: „Akkor bizonyosodtam meg végleg, hogy Jugoszlávia záros határidőn belül szét fog hullani. Izzott a gyűlölet a közös egyenruha miatt is. Pedig mindennap hazafias dalokat kellett óbégatnunk a testvériségről és a megbonthatatlan egységről.” A bokszpárbajt a jelenben újrazzák a szereplők, a már Budapesten, egy szerb hajóétterem biztonsági őreként dolgozó Milán és a Bosznia, majd Koszovó és Németország közt kamionjával fegyvereket csempésző Szelim. Afféle népszokás arrafelé a bokszolás, jegyzi meg M. H. J., a verekedés szerencsésen végződik, de azért még elküldik egymás szerb meg bosnyák anyját – a gyűlölet most is izzik. Jobb esetben verbálisan, máskor kíméletlen bosszúként. Az Ausztriába emigrált szerb Krajlt éppúgy eléri végzete, ahogy a Bozóky testvérbátyját megölő Miodragot otthon – őket is az amúgy úriember Leonyid teszi el láb alól, hogy őt meg majd a privát vállalkozást indító magyar-magyar exrendőr nyírja ki.

A *Fülek és fejek* forgatókönyvben az író a bosnyákokért, Szarajevóért aggódott, itt Koszovóért és a koszovói albánokért. Az aktuális háborús állapotokat M. H. J. televíziójának képernyője közvetíti. Milosevics, Karadzics és Ratko Mladics jelenik meg időről időre a képernyőn, de nem nagyon figyelnek rájuk, megszokták a háborút, a népiást. A filmben, a tervek szerint, korabeli felvételtől bejátszásra kerül a koszovói albánok tömeges menekülése Albániába. Gashi, az albán üzletember pedig fölkészül a fegyvercsempészsre (Szelim, a bosnyák kamionos intézi a transzferet). „Hamarosan megint mi kerülünk sorra... Mi, koszovói albánok. [...] Az amerikaiak kottából tanulják Európát. Boszniában elég lett volna ledobni három bombát, és nem halt volna meg ötszázezer ember.” A film végén Hágában őrizetbe veszik Milosevicset (2001. április 1.), egy történet befejeződik.

Névelő nélküli a forgatókönyv címe: *Szivárvány Harcosa Budapesten*. A tulajdonnevesítés jelzi, hogy itt, most, egyetlen valakit jelez az összetett fogalom, M. H. J.-t. Az író mostanában Jakab apostolról ír novellát (nem tudni, az idősebb vagy az ifjabb tanítványról), s közben félig-meddig belevegyül a simlis alvilági, fél-alvilági alakok közé, mert ez a természetes életközege, ezek az alakok a természetes emberi kapcsolata, s egyetlen fontos kérdésben biztos, hogy velük van egy hullámhosszon, abban, hogy mindannyiuk alatt megrendült a talaj. Az író sem éppen „makulátlan” jellem, de őrzi, amennyire lehet, integritását, ezért ebben a pokoli forgatagban nem a pisztolyát vagy a baltáját készíti elő, hanem a Nagy Fehér Madarat veszi magához. „Ez a Szivárvány Harcosainak a fegyvere. A gyűlöletet szeretetté változtatja, szeretetet sugároz vissza a gyűlölködő ember szívébe.” Lehetetlen nem észrevenni, hogy a kitárt szárnyú, nyakba akasztható faragott Nagy Fehér Madár – Krisztus-szimbólum.

Ha a világ nem is, a történet békével és ünneppel zárul: a fő maffiózók likvidálva lettek, a háborús bűnös börtönben, megjelent az író könyve, Dominika konszolidálódik, a Kálvária tűzzománc stációiról pedig lepattannak a puskagolyók.

(SZENTTAMÁSI) MULTIKULTI

A magyarországi olvasó hozzászokott, hogy a magyar irodalom magyar emberekről szól. Kijelentésem persze túlfűtött leegyszerűsítő, általánosító, tehát csak feltételekkel elfogadható. Magam is korrigálom: a 20. századi, méginkább a '45 utáni magyarországi magyar irodalom – nem kizárólag, de meghatározóan – magyar emberekről szól. A 19. században, gondoljunk Jókaira, Mikszáthra, még természetes volt, hogy mindenféle nyelvű, nációjú népek természetes szereplői a történeteknek. Nagy-Magyarországon és a Monarchiában adottság volt a multikulturális állapot, aminek a 20. században lassacskán az emlékezete is elfelejtődött. Trianonnal kezdődött, de csak '45 után vált homogén nemzetállammá Magyarország. A második világháború végén a németek kitelepítésével, a szlovák lakosságcsereével, aztán pedig a kommunista-szocialista határázárrel a magyarországi magyarság bezárult önmagába. A magyarországi magyar ma is egynyelvű, nehezen tanulja az idegen nyelvet (az orosz nem volt értelme tanulni, nyugati nyelveket meg hiábavaló, ha élő nyelvvel aligha találkozhatott), bár a rendszerváltozás óta a helyzet változott.

A magyarországi olvasó hozzászokott, hogy ha kisebbségben él, határon túli magyar a szerző, akkor előbb-utóbb felszínre kerülnek a nemzetiségi sérelmek, a kisebbségi sorspanasz, a védeke-

zés, az anyanyelvhez ragaszkodás, a magyarsághoz tartozás igazolásának kényszere. Persze, ez a megállapítás is túlföntül általánosító, tehát könnyedén cáfolható. Most főleg a nyolcvanas–kilencvenes évekre gondolok, elsőként a romániai/erdélyi irodalomra, és részben a (cseh)szlovákiakra. És rögvest el kell mondanom, hogy nem tudom, pillanatnyilag hogyan is állnak a magyarországi olvasók a határon túli írók műveinek fogadtatásával. És azt sem tudom, hogy a határon túli olvasók hogyan állnak a magyarországi meg a más határon túli írók műveivel. És lassan azt sem, hogy a legújabb határon túli generációk irodalmi műveiben mennyire, milyen módon jelenik meg a 'kisebbségi sorspanasz' (alig-alig). Tehát tulajdonképpen a félmúltra, a 2000. év előtti időszakra gondolok, amikor Gion határontúliségéről próbálok valamit megérteni.

Úgy sejtem, hogy a határon túli 'kisebbségi író' jelentéskörét érdemes árnyalni. A kisebbségi író 'modellje' főleg a romániai, erdélyi írók magatartása és művei alapján képződött meg. Magyar szempontból írtak, magyarokról, a kisebbségi magyarság védelmében szólaltak meg. Gion egész életműve a szenttamási, vajdasági ember sorstörténetének az elbeszélése. Következtesen vallotta, hogy neki róluk kell mesélni, és úgy elmesélni az ő történetüket, hogy másokat is érdekeljen, és lehetőleg ne legyen unalmas, tehát dúszított realizmussal. Magyarokról és más nemzetiségűekről, svábokról, zsidókról, szerbekről, albánokról, délszlávokról. Tulajdonképpen ennyi volt az ars poetica. Gion minden műve valamiképpen többnemzetiségű – úgy értem, hogy mindig jelen vannak más nemzetek, nemzetiségek is. Hol természetesen belesimulva a hétköznapiakba, hol robbanó feszültséget generálva. Ennek a többnemzetiségnek persze semmi köze a kilencvenes évek közép-európaiság-divatjához, amikor Danilo Kiš és nyomában mások úgy hitték, hogy a térség nemzetei megtermékenyítő szimbiózisban élnek egymással, vagy mint Tózsér Árpád remélte, hogy mindegyik nemzet egyszerre többsége és kisebbsége a másoknak, tehát kiegyenlíthetőnek a feszültségek. Az egész gioni életmű egyre inkább arról szól, hogy ez nem működik. Általában sem, a délszláv világban meg különösen.

Ha Gion meg akart valamit értetni a magyarországi olvasóval, az éppen az, hogy a vajdasági, délvidéki, bácskai magyar ember olyan magyar, aki nagyon szoros közelségben él más népekkel. A legkorábbi évek kivételével, Gion egész munkásságában benne van, nem a kisebbségi magyar sorspanasz, hanem a nemzetek közötti együttélés szinte kódolt lehetetlensége. A *Virágos katona* például mindjárt azzal kezdődik. A Feketicsről Szenttamásra családját költöztető sváb molnár, Krebs a foga alatt dünnyögi, hogy nem szereti a magyarokat. Aztán visszatérően, hogy a faluban a híd soha nem épül meg, nem akarják megépíteni. Elkülönülnek, tartózkodóak. És hogy rendesen verkednek, a gyerekek is, nemzetiségi alapon.

Egyik naplójegyzetében Gion azt írja, hogy gyerekkorában hallott a kivégzésekről, keresztbe fűrészelésekről, mészárlásokról. Bizonytalán így volt. Faluhelyen – mifelénk is – a gyerekek előtt nem igazán volt titok a történelem, a felnőttek beszélgettek, hallotta a gyerek is. Nándorban nemcsak a századelő legendásítható történetei, de ezek a brutalitások is benne éltek. És benne élt, izzott gyerekkorától az erőszakról, gyűlölködéstől való elemi, zsigeri irtózás. De a sérelmekről hallgatni kellett. És hallgatott az anyaország is.

A magyar irodalom, de mondhatjuk, a magyar nemzeti identitás eszménye a tragikus hős eszménye, aki inkább meghal, de az igazságból nem enged. Kisgyerekkorunktól ebbe növünk bele. Dobó István – a haza nem eladó! Baradlay Jenő – az elcsábult bécsi vőlegény föláldozza az életét a haza oltárán, és megmenti testvérét, helyreáll az erkölcsi világrend. Petőfi, a segesvári csatatéren. A kisbetűs nemecek ernő élete árán megvédi a grundot. Sütő Kolhaas Mihály, Szervét Mihály – makulátlan hősök, inkább választják a halált. Nehéz elfogadni, hogy Gion főhőse nem makulátlan jellem. Jobban érdekli, hogy az asszony meglátogatja-e, és kedvesek lesznek egymáshoz, mint hogy annak férje, az álomkóros, világmegváltó terveket szövögető Ervin is belekeveredett a fegyvercsempészetbe (*Izsakhár*). Nehéz elfogadni, hogy a Gion-hős nem meghalni akar, hanem élni és túlélni.

„A fiatal citerás, aki énekelni is szépen tudott [...] túlélte az első világháborút [...], és ami a legfontosabb, túlélte a háború utáni magyarellenos atrocitásokat. Igaz, ekkor már nemcsak énekelnie és citerázni kellett, hanem beszélni is, és gyakran olyanokat mondani, amiket nem szívesen mondott, de megtette, mert latroknak is játszott, és életben maradt, és mások életét is megmentette. Megint mások, akik ezt nem tudták végigcsinálni, meghaltak, sokszor iszonyú halállal, kettéfűrészelték vagy elégették őket, jobbik esetben föl-

dönfutókká váltak. Róluk is írni kell, elsősorban talán róluk, a főszereplő mégis az, aki életben marad.”⁸

„Azt szerettem volna kifejezni, hogy valamilyen furcsa satuba vagyunk szorítva, nemcsak itt a Vajdaságban, és nemcsak az itteni magyarok, hanem talán egész Közép-Euróban a kisebbségben élők osztályrésze ez az állapot. De itt valahol élnünk kell, és valamiképpen emberi módon kell élnünk. Ehhez sok mindent meg kell csinálni, olyan dolgokat is elkövetni, amelyeknek az erkölcsi vonatkozásai talán megkérdőjelezhetők. Nem gondolok most mélyenszántó, morális kérdésekre, csupán arra, hogy a mindennapok történéseiben sok kis vargabetűt kell megtennünk ebben a szűkre szabott térben és időben, hogy eljussunk valahová, hogy cselekvésünk során lelkiismeretünk többé-kevésbé tiszta maradjon, és hogy tükröbe tudjunk nézni.”⁹

Láng Gusztáv Dsida Jenő *Psalmus Hungaricus* című monumentális válságverséről írja, hogy Dsida felismerte, Európa hallgat, az együttélés lehetetlen, a transzilván eszményben csak a vesztes bízik, a győztes sohasem. Ezt a keserű „nem lehet” tapasztalatot fogalmazza meg Gion is. Dsida kultikusá vált verse azonban, Láng szerint, egy mély lelki, érzelmi válság kifejeződése, de nem ez Dsida válasza. A válasza a *Tükör előtt*, a krisztusi és a gandhi-i szeretet parancsa: „Bolyongani faluról falura. / Durva darócban gazdag, tiszta szellem. [...] Mindig magunkért, sose mások ellen.”

A kilencvenes évek közepe, második fele alatt a Gion-írásokban iszonytató erővel jelenik meg a nyílt erőszak, a durvaság, a délszláv testvérháború rettenetes tapasztalata, a népirtások, kegyetlenségek sora. „Izzott a gyűlölet” a délszláv népek között, írja Gion; a balkáni puszkaporos hordó időnként berobbant, időnként le lett fojtva. A gioni idea túlélő modellje sokáig az életet pragmatikusan megélő Rojtos Gallai. Az apák, nagyapák nemzedéke. De a kilencvenes évek második felében egy másik idea kiszorítja a meg-megalkuvó, pragmatikus túlélőt – egy szelíd idealista, a rosszul fizetett, a társadalom periferiájára került tétova, olvasók nélküli író, M. H. J., M[agyar] Holló János.

Budapestre (északabbra) költözése után Gion valóban elengedte a cenzúrát, ahogy Kurcz Ádám írja: „Amikor már szabadon tehettem, olyannyira látványosan fordult a magyarsággal kapcsolatos, illetve az addig tiltott témákhoz, mint amikor kiengednek egy szelepet.” Végre kiírhatta! Hogy a nyílt kimondás ártott volna-e az írások egyetemességének, korántsem egyértelmű. Néha igen, néha nem, kompozíció, műgond kérdése. Az is lehet, hogy a mi nyugatias olvasói érzékenységünk berzenkedik a brutalitás transzformációk nélküli, nyílt kimondása ellen, szívesebben vesszük, ha a durvaságok el vannak rejtve, le vannak tompítva, fel vannak öltöztetve. Nem tudom. Olvasva, újraolvasva a kései Gion-műveket, úgy vélem, hogy amint egyre illúziótlanabb, keserűbb a művek valószínűsége, azzal arányosan erősödik meg a Nagy Fehér Madár, a Szivárvány Harcosai fegyverének szimbolikus jelentősége. Ezek a Harcosok sem „makulátlan, tiszta szellemek”, mint Dsida zárandoka, de végtelenül szelíd lelkű idealisták. Emlékezetes, az első világháború végén szétlőtt, nyomorék könyökkel hiába megy föl Rojtos Gallai a Kálváriadombra, már nem néz vissza rá a Virágos Katona: „a Virágos Katona elment a Kálváriáról. Idejöttek ezek a nyomorult, jajgató emberek és elűzték. A Virágos Katona elment onnan is, ahol a Megváltót megkínózták, s elment a Kálváriáról is. És akkor már azt is tudom, hogy sohasem fog visszatérni. Többé nem segít nekem.”

A szivárvány a bibliai Szövetség jelképe, az Úr ezzel jelezte Noénak, hogy újra benépesítheti a Földet, nem fogja többé elpusztítani. A sok rosszkedvű ember elüldözte a Virágos Katonát, de visszatért az örök vesztes, a lesajnált, balek Szivárvány Harcosa, fegyvere a Nagy Fehér Madár, a krisztusi szeretet parancsa: „A gyűlöletet szeretetté változtatja, szeretetet sugároz vissza a gyűlölködő ember szívébe” – ez Gion válasza a rettenetre.

JEGYZETEK

¹ Részlet egy hosszabb írásból.

² Gion életműsorozatának 1–5. kötetét a Noran Kiadó adta ki, Füzi László sorozatszerkesztésében. A sorozatot, a korábbi kötetek arculatával, a Napkút Kiadó folytatta, Krucz Ádám István szerkesztésében.

³ „Nekem állandó vesszőparipám a »nagy generáció«...”, Barabás Klára interjúja = *Végkiárúsítás. András Ferenc filmrendező*, MMA, Budapest, 2020, 102.

⁴ KAJTORNÉ SOM Erzsébet, *Az igazság arcai. Gondolat-töredékek Sára Sándor: A vád (1996) című filmjéről* = Sára 80, MMA, Budapest, 2014, 264.

⁵ *In memoriam Gion Nándor*, r. ANDRÁS Ferenc, MMA, Budapest, 2019.

⁶ *Megírandó regényeimről egy film kapcsán* = GION, *Életmű*, 7., 182.

⁷ Gion Nándor: *Az Író. Előkészület a Szivárvány Harcosa Budapestén című filmforgatókönyvhöz + Szivárvány Harcosa Budapestén. Bevezető és filmvázlat két változatban* = GION, *Életmű*, 7., 514., 516–520.

⁸ *Latroknak is játszott „...a műzsák nem hallgattak el, de igen-igen megkeseredtek...”*, ERDÉLYI Erzsébet és NOBEL Iván beszélgetése, *Élet és Irodalom*, 1993. június 25.; GION, *Életmű*, 5., 241.

⁹ GION, *Miről álmodunk...*, i. m., 422.

NÉMETH GÉZA, A támaszkodó (Kapcsolatok sorozat 3.), 2019, akril, vászon, 130x90 cm

BÁNKI ÉVA

Beszélgetés Mohai V. Lajossal
a magyar irodalom vidék-fogalmáról

Mohai V. Lajos költő, író, 20. századi irodalommal foglalkozó irodalomtörténész régóta foglalkozik Kosztolányi Dezső vidék-képével. A Sárszegi-regények és környezetük című tanulmánykötetben (Savaria University Press, 2010) Kosztolányi mitikus kisvárosát, Sárszeget és ezen keresztül az Osztrák–Magyar Monarchia emlékezetét térképezi fel. A Kosztolányi-féle kisváros, a Pacsirta és az Aranysárkány helyszíne egy avított életforma temetője, de emellett – meghökkentő módon – a modern eldönthetlenség, elidegenedettség laboratóriuma is. Az avittas, monarchiás díszletek között is a modernség egzisztenciális dilemmáival találkozunk („Sárszegen éppúgy, mint Budapesten, Párizsban és New Yorkban”, mondja Kosztolányi). Mohai V. egyik másik Kosztolányi-kötetét (A vidék mélységes mítosza. Fejezetek egy Kosztolányi-monográfiából, Savaria University Press, 2016) olvasva pedig meghökkenve tapasztaljuk, hogy milyen varázslatosan vegyül össze a gondos filológus, a felvértezett Kosztolányi-kutató és a saját „vidékéről”, a II. világháború utáni Nagykanizsáról regényeket író művész nézőpontja. Néha nem is tudjuk, hol is kirándulunk, kinek a vidékén járunk, Szabadkán, Sárszegen vagy Nagykanizsán. Mert Mohai V. Lajosnak a vidék „mélységes mítoszáról” szóló tanulmányai nemcsak a Kosztolányi-életművet, hanem a belőle is táplálkozó Mohai-prózát is értelmezik.

➤ Az egyik legjobb, legolvasottabb, leginkább meghatározó tanulmánykötetedet Kosztolányi vidék-felfogásáról írtad. Miben különbözik Kosztolányi vidék-fogalma a népi írókétól?

➤ M. V. L.: Kosztolányi a kettős Monarchia emlékezetének tükrében jeleníti meg – szinte teljes alkotói gyakorlatában – az őt származtató vidéket és azt a kisvárosi létet, társadalmi teret, amelybe beleszületett, és amelynek később éles szemű megfigyelője lett. Kosztolányi először is a kettős Monarchia szülöttje. Olyannyira először, hogy ez mindent eldönt nála. Prózai művei nagyobb részének tanúsága szerint a kisváros írója, de nemcsak a kisvárosé, nemcsak az „otthon maradéké”, hanem egy folytatás nélküli világé is. A húszas évek Kosztolányija a sárszegi regényekben a saját, kora gyermekkorától körvonalazódó Szabadka-élményét a Monarchia kulisszáira vetíti. Sárszeg hiába a „kis pont”, nem magányos sziget a felbomló Monarchia térképén. Kosztolányi kor- és pályatársai rokon felfogással írtak a vidékről. Egyébként Szabadka, a Bácska központja nem is volt olyan kicsinyke pont („kicsinyke ponttá” csak Sárszegként válik), hiszen az akkori Magyarország egyik legnagyobb települése, több, egymással békében élő nemzetiséggel – mások mellett magyarokkal, szerbekkel, németekkel. Összetett, mozgalmas világ, a belvárosi, módos-polgári Kosztolányi-háztól a szélesen elterülő, nyomott levegőjű alföldi parasztpartáig, tanyavilágig. Csakhogy mindezzel együtt, és ez a lényeg, a vidék volt, szemben a századfordulón meglendülő és világvárossá fölcseperedő Budapesttel, amelynek az erős szívóhatása a legizgalmasabb kultúrtörténeti jelenségek egyike a kettős Monarchia térképén: Budapest, a főváros az *Ígéret földje* volt, gondoljunk csak a Pacsirta költő szereplőjére, Íjas Miklóstra. Nem véletlen tehát, hogy az elbeszélő csak Íjas Miklóst, a nagyvárosba vágyakozó költő jellemét ruházza föl értékesebb vonásokkal, mélyebb lelki tulajdonságokkal a regényben, akiről épp ezért elhiszi az olvasó, hogy „szája vonaglott az undortól”.

Még egyszer aláhúznám: Szabadka „kicsinyke ponttá” csak Sárszegként válik. A kisvárosi lét által kialakított és konzervált magatartásformák, valamint az emberi élet nézőpontjából fontos képzetkörok elemzése természetesen a sárszegi regényekben történik meg a maga művészi teljességükben.

Ez a vidék-fölfogás – magyarázni is fölösleges – gyökeresen más, mint a népi íróké, akik igen tisztességes módon, nagy szociológiai indulatokkal tárták a világ elé a szegényparaszság, a zselérség sorsát és kilátástalan helyzetét egy feudálkapitalista csapdában vergődő Magyarországon.

➤ Sárszegen hogyan ismerhetünk rá Szabadkára?

➤ Ehhez a válaszhoz egy pillanatra pillantsunk rá az *Esti Kornél*-történetekre: az írói alteregó utazásai során olyan tapasztalatokra tesz szert, amelyek nem mindig támasztják alá a magyar vidéki élet

alacsonyrendűségét. Az *Esti Kornél*ban Kosztolányi többször ütközteti a nagyvilággal a peremvidékit, élet véve a kritikátlan külföldbarát, de még inkább a hazai vidékies állapotokat csak lenéző és megbélyegző fölfogásnak. A vidékiesség, a peremvidéki szemlélet, a provincializmus az *Esti Kornél*-ban is jelen van, de nem mint a nagyvárosiasság (világvárosiasság) szimpla ellenpólusa, hanem mint a lét egyetemes tapasztalata és alaposan szemügyre vett látlete. De vajon hogyan szűrődik át a bethleni konszolidáció tapasztalatán, valamint a közvetlenül azt megelőző évek zilált történelmi mozgásain keresztül a Monarchia „időtleniségének” életérzése? – ez a kérdés is foglalkoztatja a húszas évek nagy alkotói periódusában az író, mindenekelőtt a *Pacsirta* és az *Aranyáskány* című regényekben. Még az *Esti Kornél* művészi hatásának is ez az egyik sarkköve. Posztmonarchiás vonás benne az erősen jelen lévő vidékiesség. A vidékiesség mint negatív, értékhiányos állapot, létforma, életminőség talán csak a sárszegi regényekben kap nagyobb hangsúlyt, bár ezekben sem ítélt végérvényesen, mivel Kosztolányi ironiával ötvözi mondanivalóját.

A művészi küldetésre már pályája első szakaszában is sokat adó és sokszor rámutató Kosztolányi Dezsőnek van egy hírlapi tárcája 1910-ből, az *Alföldi por*, amelyben „az új bácskai regényt” kéri számon. Az életmű későbbi fejleményei „gondoskodnak” arról, hogy ezt az írást komoly jelentéssel ruházzuk föl: sárszegi regényeivel és elbeszéléseivel Kosztolányi majd „felel” a szöveg „követeléseire”. Persze, fiatalságának hősiek én-kultuszától sem esik távol őt meglátni abban a szerepben, amit cikkének végén az elképzelt regényírónak (tehát önmagának) szán:

„Most szinte átélem az új bácskai regényt. A címet már megadtam hozzá. Az alföldi por. A gombhoz csak a kabátot kell felvarrni. Nem értem meg, hogy az alföldi por, mely már annyi embert züllesztett le az iszákosság rothadt pocsolójába, és még többet tesz kehecské, rövidlátóvá és vidékiessé, miért ne faraghatna egy erős fejű és erős szívű emberből művészt, író, igen-igen nagy regényíró?”

Az *Alföldi por* tehát meglehetősen korán jelzi Kosztolányinak azt az irodalmi szándékát, hogy szűkebb hátszágának pusztuló világáról művészi látletet maradjon fenn. Bácska, Szabadka szóra bírta a saját költő-születését – ez igen mélyenszántó döntés volt, amelyhez óriási energiákat mozgató meg. Az is szinte az írói pálya startjánál fölfedezhetővé vált, hogy a vidéki élet ábrázolása (nem mindig szigorral) jellegzetes tartományává válik majd a Kosztolányi-műnek. Ezzel – filológiai is alátámasztható – magyarázatot is adhatunk arra, hogy mit jelentett számára a Sárszeg(Szabadka)-tematika: magától értetődő művészi inspirációt, olyan erőset, hogy ennek maradéktalan és végső kifejtéséhez még a *Pacsirta* és az *Aranyáskány* remekműve sem lehetett számára elegendő. Bácska földerege később is a műveiben, például az *Esti Kornél* tizedik fejezetében a történet színhelye. (Melyben egy bácskai aranyparaszt leánya, Zsuzsika beugrik a kútba, és férjhez megy.)

► **Babits is, Krúdy is a hanyatlás féskének látta a vidéket. Miért? Mintha nem ez lenne a korszak történészeinek véleménye.**

✓ Ezt a kérdést is nagyobb összefüggésben érdemes szemügyre venni. Először is a történészek véleményét tiszteletben tartom, más nézőpont, más megközelítés és időbeli távlat az övék. Az eszköz-táruk és az észjárásuk is más; ezzel tehát nem foglalkozom most.

Vajon Kosztolányinál teljes egészében a „hanyatlás féské” a vidék? Nem, vagy nem úgy, ahogy Babitsnál történt a *Halálfi* regénykonstrukciójában (már ez a cím, a *halálfi* kifejezés és elárul mindent az írói szemléletből és hozzáállásból), és korántsem úgy, mit Krúdynál. Krúdy teljesen külön képlet a vidék- és kisváros-ábrázolásban; ő a történelmi Magyarország széthullását mintegy Ady módjára, a *halottak élén*, a magyar vidék pusztulásában, irodalmi élőhalottként élte meg 1920 után. Krúdy nehezen körülhatárolható világát eredendően a búcsúzás lírai elégiája lengi be

Krúdynál, szerintem, ez a készülődés a lényeg. Krúdy Gyula emblematikusan is a Ferenc József-i kor írója. Krúdy rövid történeteinek hangneme, elbeszélői modora, bizonytalan nosztalgiákkal színezett (és gyakorta nosztalgiákhoz odaláncolt) alakjai a századforduló különös és némi képp megkésett írójának mutatják. A szörnyű háború, a kettős forradalom és Trianon azonban maradandó változást hoz szemléletében, és elfekélyesülő nyomot benne; a Monarchia végórja fölötti veszteség azonban alkalmat nyújt neki, hogy átvilágítsa korábbi, még inkább gyanútlan, mint keserű magatartását, szemléletét a „századforduló” érzésvilággal szemben.

Nehéz felelni tehát arra, hogy ezeknek a nagy íróknak a vidékébrázolását vajon a „hanyatlás féskének” bemutatásaként tekintse-e az irodalomtörténet; pusztán annak semmiképpen, még Babitsnál sem; a származtató szülőföld és ez a vidék mindvégig csábítja Kosztolányit és Krúdyt –

a személyes „életanyag” tartalmazásával. Megjegyzem, hogy Babits is számtalanszor él ezzel a „csábítással”, csak hogy ő más pozícióból, például a *Keresztül kasul az életemben* (1939) vagy az egy évvel korábbi *Szekszárdi kadarka* című írásában. Balassa Péter egyik Babitsról írott esszéjében – épp az önéletrajzi írásokról szólva – a gyermekkori tárgy, hely és idő elvesztésének világképkötő motívumára hívja föl a figyelmet – de már nem csak Babits egyéni, alkotói horizontján. Babits megnövekedett irodalmi és kulturális súlya a harmincas években mást követelt meg, és ő ennek igyekezett is eleget tenni. De ez az aspektus messzire vezetne az eredeti kérdéstől.

► **Hol él Csáth Géza varázslója? Bécsben, Prágában, Budapesten? Vagy egy félreeső, kisvárosi utcában?**

► Ha egy mondattal kellene válaszolnom, akkor azt mondanám, hogy Csáth varázslója mindenütt ott van, ahol fölcsillan a magyar prózairodalomban a *szecesszió köde*. Csáthnál ez egyértelműen a *romlás virágait* jelenti, ellentétben például a század első évtizedében számottevő, mára viszont feledésbe merült novellista világával, Szini Gyuláéval, aki a morbiditás ábrázolása helyett csipkemin-tás (gyerek)szobák apró eseményeit párolta prózává. Egyik karakterisztikus elbeszélésének a címe: *A rózsaszínű hó*. Ő a főváros szülötte, és a kettős Monarchia összetett, szétáradó és a belső ellentmondásokat halálos változatokkal reprezentáló élményvilága nem hatott rá. Ahhoz, úgy látszik, a perifériáról kellett érkezni az írónak, a centrumoktól távolról.

Nem így Csáthra. Vele kapcsolatban számomra minduntalan fölmerül az a tény – a tény összes mentális, világnézeti és világmépi vonatkozásával –, hogy Magyarország akkor a Monarchia része volt a bizonytalanságaival, a kiegyensúlyozatlanságával, amit a vidéki élet inkább a felszínre hozott, mint a három nagy centrumé: Bécsé, Prágáé, Budapesté, de még Zágráb is ide vonható e tekintetben. Tehát nem elég, hogy Csáth unokatestvéréhez, Kosztolányihoz hasonlóan egy fáradás jeleit mutató birodalom szülöttje, de még a vidék monarchikus kisvilágáé is.

Nem szabad kihagyni a számításból, hogy Csáth visszament a Bácskába, elmenekült Budapest-ről, visszatért oda, ahonnan az irodalomba érkezett. A palicsi fürdőorvosi léte végletesen példázza a romlás virágai-életérzést nála. Továbbá azt se feledjük, amit épp Kosztolányi el nem készült, *Mostoha* című kéziratának töredékeiből tudunk, hogy minden, ami Csáth, így a varázsló kertje is egy félreeső, kisvárosi utcában van. Az is kihámozható a részletekből, hogy a szereplők, az *Anyagyl-kosságból* ismert Wittmann fiúk ebből a „Csáthból” vannak. Felesége szerint is Kosztolányi Csáth emlékével viaskodik, amikor a *Mostoha* vázlatait, töredékeit papírra veti – és a kézirat azért maradt, maradhatott torzó, mert ezzel a szörnyű végzettel, amit az unokaöccsére és Csáth Géza íróra mért az élet, ő sem tudott íróilag megbirkózni. Ennek a tragédiának, családtörtéssel befejeződött végzet-drámának a súlya ott lebegett Kosztolányi fölött élete végéig. Vagyis a kérdésre a válasz: igen.

► **Hamvas *Karneválját* ritkán elemzik Monarchia-regényként. Pedig teljes joggal tehetnénk. Hamvas vidék-felfogása talán nem is áll annyira távol Csáthétól. A bomló kisvilágból, a kisváros örületéből származnak majd a 20. század rettenetes katasztrófái. Csáth is, Hamvas is démoni erőt tulajdonít a kisvárosnak. Ez a vonal a magyar irodalomban megszakad. De az amerikai művészfilmekben és az amerikai popkultúrában ez ma is nagyon eleven.**

► Igazad van, éles szeme van Spiró Györgynek: a 20. század első nagy „örületének” a csíráját a Monarchia kisvárosai és a kisvilágok démonai hordozták. Megjegyzem: ez tanulmányok hosszú sorát igényelné, ez a munka még messze nincs elvégezve. Hogy ez a prózavonal megszakad-e? Igen, a későbbi írók már nem látnak vészjósló sugallatokat a vidékben és a kisvárosban, de itt azért érdemes egy-két szóra Mészöly Miklós kései „mesélő” prózájánál megállni, amely a nyolcvanas–kilencvenes években a jókais-krúdys epikai tradíció több elemének visszavételében talált céljára és eszközére. Nála csapódott le s talán összegződött az a mitologikus, katasztrófikus, apokaliptikus látomás-szerkezet, történet szemlélet, amelyből a térség egészére, archiváltan tovább élő historikumára epikai perspektíva nyílhat. Vagyis: az utolsók egyike Mészöly Miklós, ki a posztmonarchiás magyar vidék koloritját őrzi, s belső átéléssel veszi tudomásul szétmállását, lassú pusztulását. Ő egy sajátos hangulatú és perspektívájú, áradó pannon tájköltészetet állít elénk Szekszárd, régi nevén Alisca visszaidézésével, ahol évszázadokon és nemzedékeken átfolyik a történelem; család-történet ez. Mészöly termékenyítő hatását látni a felvidéki Grendel Lajos prózájában, aki saját környezetének kisvilágát ábrázolja. Grendel témája a szlovákiai magyarság önvizsgálata. E közösség ennek az önvizsgálatnak a terhét róttá írójára. A korai regényekben megformált szuverén kisközösségek – értelemszerűen felvidéki kisvárosok családi kisvilágáról van szó, többségében magyar

vagy színmagyar kisvárosok művészileg újraalkotott kisközösségi történelméről – magukon viselték a kultúra szakadása folytán elszenvedett kárt. A tét kockázatát és arányait az mutatja, hogy Grendel egy létében veszélyeztetett közösség krónikása. Tehát ő Mészöly Miklós életművében saját szellemi beállítódásának megfelelő mintát talált, ugyanis éppúgy a kisközösségi lét, a vidéki kisváros veszendő világának, múltjának, történelmének, archív valóságának írója, mint mestere. A föl-bomló régi világ jegyzője.

Ami az amerikai filmet és kisvárosi popkultúrát illeti, erről nem tudok mit mondani, mert nem ismerem mélységében; az valóságosan is egy másik földrész a számomra.

▼ **Az Édes Anna cselekménye Budán történik, de a regény mégis mintha Szabadkán játszódna...**

▼ Igen. Még az *Édes Anna* krisztinavárosi polgárvilágában is lépten-nyomon a vidéki élet bensőséges kulisszáira ismerhetünk, akárcsak a Víz-ház mikroklímájában. Mint fentebb jeleztem már: árulkodók az *Esti Kornél*-történetek is: az írói alteregó utazásai során olyan tapasztalatokra tesz szert, amelyek nem mindig támasztják alá a magyar vidéki élet alacsonyrendűségét. Figyelemre méltó tény ez azért is, mert Kosztolányinak nem kisebb a része Krúdynál a metropolisszá fölserdült Budapest irodalmi kultuszának létrehozásában; ez nála főleg a hírlapi tárcákban mutatkozik meg. Ezeket a ragyogó miniatűröket én korántsem érzem csupán az életmű melléktermékének.

Krúdy a nagyvárosi életet, szokásrendjét kevésbé látja különbnek a vidékénél, ez azonban – is-teni szétszórtságában is igen nagy tehetség lévén – nem gátolja abban, hogy apokaliptikus látomás-sá fesse a rohamos kapitalizálódás következményeitől korán fuldokló magyar fővárost a *Mit láttam Vak Béla szerelemben és bánatban* című gigantikus költői torzójában, igaz, már a világháború után.

▼ **Ha már az Édes Anna: Krisztinaváros, Kosztolányi, Buda. Önként adódik a kérdés, hogy vajon Buda minek a „vidéke”?**

▼ Személyeké, irodalmi személyeké: Nemes Nagy Ágnes a krisztinavárosi templommal, Kosztolányi a Logodi utcával, Babits az Attila úttal, a Vérmezővel, Márai a Mikó utca hét gesztenyefájával, és Ottlikkal, a Horváth-kerttel. A sor folytatható lenne például Szabó Dezső Philadelphia kávéházával és az isteni Tandori Lánchíd utcájával, részvétet csillagmagasságba emelő tabáni verébtemetőjével. Vagyis Buda a hazaszeretet egyfajta nemesített megtestesülése a szememben.

De van valaki, akiről sohasem szabad megfeledkeznünk, és most átlépünk a Dunán: a budapesti tájélményt a legmagasabb nivóra emelő Mándy Ivánról. Könnyű belátni, hogy Mándy írói munkássága teljes egészében Budapesthez kapcsolódik, írásainak többsége a húszas–harmincas években kapitalista nagyvárossá növvő, majd az ötvenes–hatvanas évek komorságát őrző főváros kulturális emlékezete köré szerveződik; ebben a vonatkozásban nincs párja irodalmunkban. Abban viszont igen, hogy kikhez kapcsolódik ezáltal. A budapesti irodalomnak ahhoz a nagy szólamához, amely korai állomásain megjelenik Molnár Ferenc *A Pál utcai fiúkja*, Krúdy többtucatnyi regénye és elbeszélése, egyebek között *A vörös postakocsi*, *a Hét bagoly* és *Az utolsó szivar az Arabs szürkénél*, ám a legtöbb ismeretlen terület, a nagyváros mítoszainak és folklórájának föl kutatását mégis talán neki köszönhetjük, akinek egy vallomása szerint már Soroksár határában honvágya volt. Mándy életművében az a megragadó, hogy a szülőföldje, Budapest iránti érzékenysége sohasem csökkent, és a külvárosban, az Árusok terén, a Józsefváros omló falú, foszlott kapualjainak – csak vele észrevett – költészetében képződött meg Budapest kulturális emlékezete. Ez a város iránti hűség saját művészetének is a tradíciója, szinte költőien formált álma pedig Budapestről nem holmi (általa is ellenszenvvel viselt) „gennyes költői” próza, hanem a periféria költészete, ahogy hétszáz kilométerrel északnyugatra egy világnagyságé, Bohumil Hrabalé volt és maradt. A lepasszoltak, az esendők, az elesettek, a kültelkek pocsolóit kerülgető, látszólag céltalanul csámborgók galériája: tárgyak és források, hommage-ok a Mándy-részvétvilágban. Mándy azt mondja, hogy a grund is haza, meg lehet érte halni. Ez a hazaszeretet legszebb megnyilvánulásai közé tartozik a magyar irodalomban.

▼ **Italo Calvino Láthatatlan városok-jában a számtalan várost bemutató Marco Polo bevallja, hogy tulajdonképpen ő mindvégig egyetlen városról, Velencéről mesélt. Melyik a te Velencéd, Lajos?**

▼ Kanizsa, a hatvanas évek városa. A múlt magának követeli az emlékezést. Írói eszmélkedésem óta keresem, hogy gyermekkorom és szülővárosom ködbe vesző múltjának bemutatásához megtaláljam a kulcsot, zárba illesszem, de sejtem, hogy azt a kulcsot halálomig keresni fogom. Annyit azonban elértem, hogy a múlt már nem veri vissza a közeledésem; naponta odanyúlok a képzeletbeli falóra számlapjához, és összecsippentem a mutatóit. A megállított idő mágiáját nemcsak a diplomaták használják előszeretettel, hanem az írók is, mert ez az elbeszélés egyik metaforája. Én

azért állítom meg az óra mutatóit, hogy egyetlen részletet se hagyjak elveszni abból a régmúlt világból. Az idő fogyása kötelességgé teszi az utazást a saját életünk mélyére; olvastam róla, hogy sok írástudó esett már bele ebbe a maga ásta csapdába.

Sokszor teszem föl a kérdést, hogy vajon éden volt-e a saját gyermekkorom. A gyermekkor elégikus víziója foglalkoztat. Egyszer régen, húsz éve is elmúlt, hogy írtam a kertünkben maradt betemetetlen bombatölcsérről: háborús seb, rossz emlék. A medrében vadszedér futott, mélyén szeméthalom, aljnövényzete hömpölygő rozsda, bogáncs. Ezt tartogatta a gyermekkor cseresznyefák, diófák alatt, katonák teteme fölött – ma már belátom, nem volt az éden, de az éden ígérete marad mindhalálig.

NÉMETH GÉZA, Alkony (Képek feltételes módban), 2015, akril, vászon, 100x100 cm
(REARTE Galéria tulajdona, Bécs)

AJLIK CSENGE

A kígyó

A lábával idegesen dobolt, fészkelődött a bőrkanapén. Fekete harisnyáján felszaladt egy szem, amikor az ajtóban levette a piros magassarkúját. Olcsónak érezte magát, igénytelennek.

Az iroda üvegablakain beáramló fény szinte elvakította, arany színben tükröződött vissza az asztalon integető műanyag macskáról. Szemben a falon japán zászló lógott, szamurájkard, oklevél egy elvégzett reikitanfolyamról és pár rajzolt képtelenség, amit valaki biztos el tud olvasni. Ő egyikben csak egy kis széket látott, másokban egy házikót, felette pontokkal, de azok is hülyén elkenődtek. A lány tekintete elveszett az aranymacska óriás, smaragd szemeiben. Mozgó karjainak monoton kattogását számolta. Egyre idegesebben üldögélt, és fázott a lába.

„Cipőt le, ez a szent templomom!”

Ez állt a főnök irodájának ajtaján. Ezt az idióta szabályt a lány új olasz harisnyája bánta, és viselője némán gyászolt tovább, de egyre idegesebb lett. Még senkinek sem mondta el, a főnök lesz az első. Most fogja először hangosan kimondani.

Tarkójának forrásából egy izzadságcsepp indult útnak, tett pár kanyart, bevizezte a babahajcsomókat, aztán melle közé csorgott. Kirázta a hideg, egyre jobban izgult, és a macska nem segített. Melyikük fog szólni először? Nem bírta tovább a feszültséget, ezért megállította lába dobolását, kissé előrehajolt, a macskát szuggerálta.

Neked nem mondhatnám inkább? Sokkal egyszerűbb lenne idenyávgolni neked a bánatom. Te csak meghallgatsz, én meg kísétálok. Úgyse mondd el senkinek, csak tovább integetnél ilyen bután, ahogy most. Cuki búcsú lenne. Semmi büntudat, csak kimondom. Megtehetem.

– Miáúúú – szólt a macskához hangosan.

– Maga nyávgott? – a főnöke közben belépett a szobába.

– Én? Én nem. Nincs okom panaszra, uram – pattant fel hirtelen a kanapéről, és próbálta viccel elfedni saját bizarrságát. Harisnyájának szakadása a kapkodásban combjáig felkúszott. Minél többet mozgott, annál feljebb haladt a fehér, leplezetlen bőrkígyó.

Főnöke mosoly nélkül bólintott egyet, sóhajtott, és levette a cipőjét. Zakója alatt kilazította a piros nyakkendőt. Hosszú, copfba fogott, őszülő haját kiengedte, picit megrázta, majd újra összefogta. Tenyerét megnyalta, és precíz mozdulatokkal lelapította vele a haját. Krárogott.

– Látom, levette a cipőjét, nagyon helyes. Amikor Japánban éltem, ez nem is lett volna kérdés. Nem kellett volna ilyen hülyén kitábláznom. A magyar ember semmiből sem ért. Ahogy kint mondják: Hiába teszed a kígyót bambuszcsőbe, nem tudsz változtatni tekergőzési szokásain. Elég szomorú, hogy én ide születtem – sóhajtott, és leült a forgószékébe pont a lánnyal szemben. A zsebében kotorászott, elővett egy levélnyi fehér kapszulát, egyet a szájába rakott. Fejét megdöntötte, víz nélkül nyelte le.

– Migrén – tátogta úgy, hogy alig adott ki hangot, és két mutatóujjával a fejére mutatott. – Tudja – kedvesen simogatta az arany cirmos fejét, úgy, mint-

ha csak egy igazi macska volna –, a japán emberek nagyon erősek, van gerincük, tisztelik az embertársaikat. Szerintem ezért is érzem, hogy inkább oda tartozom. De – tette fel jobb mutatóujját – elfogadtam az élet tanítását, miszerint itt kell boldogulnom. – Majd összetette két kezét a melle előtt, és fejét lehajtva kissé meghajolt. Rosszallóan felpillantott a lányra, aki tanácstalanul nézett maga elé. Aztán hanyagul ő is összezsápta a két kezét, és meghajolt. Mindig elfelejtette, hogy a nagy, bölcs szavakra a főnök meghajlást vár, bár soha senki nem tudta, pontosan mikor is kell meghajolni. A közmondásoknál vagy a saját felismeréseinél?

„Engem egyszer meghajoltatott a pihenőben arra, hogy: Az epres joghurt lenyugtatja az elmém, mintha egy szent folyékony felhőt nyaldosnék” – jutott a lány eszébe a mondat, amit első napján súgott neki oda a munkatársa.

Össze volt zavarodva, nem tudta, meddig maradjon úgy, ha egyáltalán úgy kell maradnia, szóval irgalmatlan lassú sebességgel felemelkedett, de szemét csukva tartotta, hogy átszellemülést tessen.

– Na, de visszatérve a gerincekre meg az erősségre. Maga szólt, hogy problémája van, amit köszönök, a problémát jelezni kell, és azt tiszteletben tartani – meghajlás.

– Igen.

– Az ember saját keble a legjobb erszény, hogy benne cipelje a bajait. Mondják kint, de kérem! – mutatott felfelé fordított tenyerével az asztalra, és várt.

– Nagyszerű, szóval azért kértem a találkozót...

Nem tudta befejezni a mondandóját, gondolatában ismétlődtek azok a szavak, hogy baj meg kebel, és idegesítette, hogy a férfi rá sem nézett, csak a fiókban kotorászott. Kisvártatva a főnök előhúzott egy cseresznyevirág illatú mécses, kirakta az asztalra, meggyújtotta.

– Á, végre helyreállt a tér energiája, pompás! Ön is érzi? Ez az illat olyan, mintha belülről ölelgetne a melegség, és szép lassan én is kinyílnék, mint egy virág – nagyot szippantott. Mély meghajlás.

– Rákos vagyok – bukott ki a lányból idegességében.

A főnöke beleragadt a meghajlásba, szeme kipattant.

– Milyen rák? – Felegyenesedett. Most először nézett a fiatal lány arcára, tekintete gyanakvó volt. *Hány éves ez a lány? Huszonegy vagy huszonkettő? Ilyen korban?*

– Szeretnék felmondani.

– Azt kérdeztem, milyen rák.

– Mell.

A férfi felállt, mélyeket lélegzett a cseresznyevirágnak eladott pacsulillatból, és lassan közelebb lépkedett a lányhoz, leült mellé a kanapéra. A másik csak összezavarodva várt, félt, de közben kíváncsi is volt, mit fog szólni a férfi. De az csak mély átszellemüléssel dörzsölte össze két tenyerét.

– Egyet se féljen – bal kezét kinyújtotta, és a lány jobb melle fölé tartotta. Csukott szemmel hümmögött egy kicsit, keze közeledett a nő melléhez, majd pár másodpercre megérintette azt. Tapogatni kezdte.

A lány egész teste megfeszült, és csak az járt a fejében, hogy múltkor a kolléganője térdét simogatta a főnök, mert fájtak az ízületei. Nagyon bizarr volt, de vajon jobban van azóta? Mozdulatlan volt, de legszívesebben karmolt volna. Aztán a férfi leengedte a karját.

– Nézze, megnyugodhat, szaktudásommal érzem, és biztosíthatom, hogy semmi baj. Ennek a kis csomónak a rezgése jóindulatú. Persze, intézzük a felmondását, semmi probléma. Viszont azt is el kell mondanom, hogy a gondolatoknak teremtő ereje van, szóval, ha megfogad egy taná-

csot: figyeljen a gondolatainak a tisztaságára. Az ember maga teremti betegségeit. – Meghajlás.

A lány még mindig mozdulatlan volt, arcára kiült a döbbenet, felhúzott szemöldökkel és ráncos homlokával a műanyag macskára meredt az asztalon.

- Hölgyem?
- A másik oldal.
- Kérem?
- A másik mell.

Egy pillanatra nézett csak a férfira, aztán felállt. Az ajtóhoz ment, lehajolt a piros magassarkúért. Harisnyáján az utolsó szem akkorra már egészen a derekáig felszaladt. Hiába teszed a kígyót bambuszcsőbe, nem tudsz változtatni tekergetési szokásain.

Kedves Olvasóink!

A Kortárs folyóirat aktuális számát az **Írók Boltjában**, valamint az alábbi helyeken biztosan megtalálja:

Budapest: Árkád (Relay és Inmedio), Blaha Lujza tér (Relay), Boráros tér (Relay), MOM Park (Inmedio), Nyugati téri aluljáró (Relay), Széll Kálmán tér (Relay)

Debrecen: Árkád Fórum (Inmedio), **Eger:** Széchenyi út (Inmedio), **Győr:** MÁV váróterem (Relay), **Miskolc:** Szinvapark (Inmedio), **Solymár:** Auchan (Inmedio), **Sopron:** Széchenyi tér (Inmedio), **Szeged:** Dugonics tér (Inmedio)

MAYER ERZSÉBET

A bölcsesség képei

Németh Géza alkotói munkásságáról

Rendkívüli adománya az életnek, ha valakiben az akarat ereje, az önmegmutatás szándéka bölcsesletbe hajlik. Az pedig különösen ritka és különös adomány, ha ehhez a bölcsülethez alkotói képesség is társul. Megismerve Németh Géza tartalmas életművét, ő az az alkotó, aki birtokában van mindezeknek az adományoknak és képességeknek.

A bölcseslet arra az élet- és létállapotra utal, amikor az alkotó személy az én és a többi ember, az én és a természet, az én és a szellemi hagyományok, valamint az én és az univerzum kölcsönviszonyait kutatja, s tisztába jön azzal, hogy ezek a lételemek részben önállóak, részben pedig egymás tartozékai úgy, hogy egymást alakítják, miközben maguk is szüntelenül változnak. Külön-külön és együtt is bejárják a keletkezés, a kifejlődés és az elmúlás fázisait. Mit tesz ebben az összefüggérendszerben egy alkotóművész? Firtatja, majd megmutatja vásznain az ember viszonyulását mindehhez és mindebben. Ábrázolhatja az embert magát, az adott és a kialakított környezetét, rácsodálkozhat a természet titkaira, vászonra vetheti a feltételezett jövő megnyilvánulásait, s tetten érheti a társadalomban élő ember viselkedését. Németh Géza esetében ráadásul a jelenségek kettős természetének feltárásával történik mindez. Madách szavaival: „az élet mellett, ott van a halál, / A boldogságnál a lehangolás, / A fénynél árnyék, kétség és remény”. Pont úgy, ahogy a megismerhető mellett felbukkan a megismerhetetlen, a kiszámítható mellett pedig a rafinált véletlen. Mindezek tudomásulvételéből fakad az a bölcseslet, amely Németh Géza életművében megbújjik azzal a nyugtalanító érzéssel, hogy ezeknek a kérlelhetetlen folyamatoknak a megélése sok esetben fájdalommal, szenvedéssel jár, s kétségeket teremthet.

Németh Géza képein szembesülünk a TÉRIDŐ-szemlélet megváltozásával és korszerű értelmezésével: a szűk határu emberi lét és a kozmikus végtelen tér tudomásulvételével, valamint az idő szekvenciákra tagolását meghaladó felismeréssel, miszerint a múlt nem tűnik el, hanem újra- és újjáéled, ahogy Németh Géza képein is látható. Nála nemcsak az előre-hátra, föntről lefelé, kintről befelé tartó irányok jelzik a mozgás egyetemességét, hanem az is, hogy a statikus rögzítettség és a változékonyság egészen a megsemmisülésig elválaszthatatlanul együtt vannak jelen. Akár tárgyról, akár benyomásról, akár önállósuló formaelemről, akár absztrakciókról vagy technikai bravúrról van szó.

A fentiekkel összefügg, hogy Németh Géza szívesen készít sorozatokat. Hiszen ha Hérakleitosz örökösének valljuk magunkat, s úgy tudjuk, hogy nem léphetünk kétszer ugyanabba a folyóba, akkor izgalmas alkotói kihívás ennek a változásnak a pillanatait megfigyelni. Például: miként formálódik egy szenvedő arc (*Stációk sorozat*), vagy hogyan alakulnak az arcvonások az emberi személyiség formálódása kapcsán (*Buddha sorozat*), milyen sajátosságok jelennek meg kortársaink értelmi-ségi arcain, hogyan változik a metakommunikáció az emberi kapcsolatokban (*Párok*) vagy a *Képek feltételes módon* sorozat képein a jövőkép szorongást gerjesztő állapotaiban.

Németh Géza 2023-as, az Újpesti Galériában rendezett kiállításának értékét többek között az adja, hogy mindezek a felismerések művészi kidolgozottsággal ott vannak a kiállítótérben. Azon túl, hogy a sorozatokban feltárt témák változatos művészi eszköztárát is megismerheti a befogadó, az alkotó személyiségét is ott érezheti a témák-formák mögött, sőt – ami legalább ennyire fontos –, a néző érintettnek érezheti magát. Ha szélesebb horizontra vetítve tekintjük át Németh Géza életművét, egyértelműen kiderül számunkra, hogy a fent jelzett témák, összefüggések, festői eljárások ott vannak a korábbi korszakokban is.

2006-ban az Árkád Galériában megrendezett kiállításán egy képsorozattal foglalkozik az idő kiemelésével és megfigyelésével. A kiállítás *A múlt születése* címet kapta, ami essenként foglalta össze a sorozat gondolati lényegét. Az európai ember az idő ciklikussága helyett inkább hisz az előrehaladás eszméjében, amihez térképzetet is társít: a múlt mögöttünk, a jelen itt, a jövő pedig előttünk van. Ez a tetszetős téveszme mélyen beleivódott a történelem helyesnek és

igazságosnak tartott átalakítási szándékába. Németh Géza kiállításának címében viszont arra hívja fel a figyelmet, hogy a múlt elevenen él bennünk is, a kulturális emlékezetben is, s nem mögöttünk, hanem bennünk van, ráadásul képes többször is elénk állni. A kérdés az, mit kezdjen vagy kezdhet egy festő a múlt emlékképeivel, hiszen azok képlékenyek és tovatűnők, a műalkotás pedig statikus, rögzített és szerkesztett. A világ változásaira fogékony Németh Géza képein háromféle technikával oldja meg a változékony változatlan problémáját. Egyszerre használja a fotót, amire ráfest, majd számítógép-technikával összeszerkeszti ezeket az elemeket. Képei arra figyelmeztetnek, hogy míg a természeti elemek – víz, homok, fa – körmozgása természetesnek hat, addig az ember alkotta épületek eróziója nem. S itt sincs kivétel, akár Tibetről, Erdélyről, Görögországról vagy az USA-ról van szó. A képek emellett sugallják a helyét, nyugalomát nem lelő posztmodern ember állapotát is: az utazás lázát kiélvező vágyát: menni, menni, állandóan úton lenni, csak nehogy meg kelljen állni. A sorozat utolsó képén egy házsört látunk, előtte egy csatornalefolyóval. Ironikusan azt is mondhatnám, ide érkezik és itt tűnik el minden és mindenki, nemes és nemtelen anyagként összevegyülve.

Ehhez a témához kapcsolódik az *Időhurok* című kép, ami akár összefoglalója is lehetne ennek a felismerésnek. Az idő egy kusza gombolyagként jelenik meg, amely egyszerre tartalmazza az önálló, de az egésztől nem független időszámokat, remekül érzékeltetve a fő mozgás ellenében történő elágazásokat. Filozofikusabban fogalmazva: az az idő, amit az ember határolt földi életében az idő haladásaként érzékel, az csupán egy nagyobb összefüggő mozgás része. És aláhúzza azt is, hogy az ember nem léphet ki az idő árából. A *Képek feltételes módban* sorozat jövőképein az univerzumból alázuhanó meteoritdarabok veszélyt és félelmet keltenek. A kövek a természet elemeiként szintén titkot és félelmet rejtenek, olyanok, mint a mitológia szörnyei. A világalakító ember ezekből a kövekből építi az idő múlásával szembeszegülő építményeit, például a piramist, az oszlopokat, a katedrálisokat, szerényebb kivitelben városokat, családi otthonokat. Ezek a kövek indulnak aztán porladásnak, mállásnak, mígnem homokszemként sodortatnak az idő hullámain. Vonatkozik ez magára az emberre is. A *Képek feltételes módban* sorozat az emberpár sorsát ugyanebbe a folyamatba helyezi. A *part* című festmény alsó részén egy ölelkező, egymáshoz simuló, egymásba lényegülő párt láthatunk. Ahogy ők egymásba olvadva válnak a képen egy önálló vizuális egységgé, úgy lesznek részei a homok nagyobb, őket is magába foglaló síkságának, majd ez a két önálló képi egység részévé válik egy még nagyobb, kitágult, légiesebb világnak. Ennek a rész–egész kapcsolódásnak a sajátossága, hogy mindegyik rész külön is, együtt is a tűnékenység, az elmúlás melankolikus szépségét sugározza. Tudjuk, „isa pur és homu vogymuk”. Ez az átmenet azért is különös, mert a kép síkját ez a három elem erőteljesen tagolja vízszintesen, de a finom áramló rezgő mozgás, a lágy hullámváz összeköti őket.

Jellegzetes és erőteljes motívum Németh Géza életművében az EMBERI ARC, az ezredfordulón készült *Stáció* képek. A hét képből álló sorozat nem az új ég, új föld reménységét hirdeti, hanem a kővé dermedt ember szenvedését fejezi ki. A 90×90 cm-es akril-vásznak mérete különösen viszonyul a tartalomhoz. A négyzetes keretet kitöltő arc a gyötrelmek módozatait mutatja meg. A sorozat szellemi értékét nagyban növeli, hogy a képek egyszerre vetik fel azt a kérdést, hogy külső erők lökték-e az embert ebbe az állapotba, vagy maga a szenvedő idézte elő ezt a kínokkal teli helyzetet azáltal, hogy benne rekedt az időgombolyagban. Egy biztos: szenved, s ami növeli a kint, hogy egyedül van. Hiába kiált, nincs, ki meghallja, hiába emeli, emelné tekintetét valakire, nincs, akinek a szemében visszatükröződhetne torzuló arca. Itt hiába az emberi ész, az akarat, valami erősebb hatás működik, mint az emberi szándék. Egy málló kődarab emberi vonásai válnak az enyészetté. A fájdalom, a magány, a vesztes állapot része a létnek. Míg Krisztus golgotai stációi a kereszten véget érnek, ugyanakkor feltámadásával a megújulásnak, a minőségi átváltozásnak, az élet köre újraindításának reményét hozza el minden embernek. Németh Géza képeiről ez a remény hiányzik. Bár az, hogy a sík vászonra felvitt szenvedő figura a domborművek térbeliségét idézi, számomra azt jelzi, hogy van lehetőség a kiemelkedésre, a felülemelkedésre. Ez a festő által kedvelt plasztikus ábrázolás a sztélék, a faragott, vésett kövek technikáját idézi, ez adja a magyarázatot arra, hogy a barázdaszerű, párhuzamosan elhelyezett formák meghatározó, jelentésgazdag motívumként érvényesülnek alkotásain.

Hogy az emberi arcoknak milyen fontos szerep jut Németh Géza életművében, bizonyítja az *Arc-tér* címmel bemutatott, hét képből álló sorozata is. A kiállítás képeinek angol címe egy szójátékra épül: *Face-Space*. A magyar fordítás nem adja vissza a sorozat tartalmi lényegét. A *tér* a magyar fülnek a még érzékelhető, bennünket körülvevő teret jelenti, a *space* túl van az ember érzékszervi észleletein. Az *Arc-tér* sorozat szereplői éppen ennek a *space*-nek az alárendeltjei. Valamennyien alko-

tóművészek. Van közöttük festő, költő, szobrász, majd feltűnik egy szociológus is, s a megadott címtől némiképp eltérően, kicsit idegen témaként feltűnik egy emberpár, akik valójában hárman vannak. Jóllehet a portrék feltűntetik a konkrét személyek monogramját, a képek túlnőnek az egyszeri, konkrét ember életállapotán. Ahogy a reformkor idején Vörösmarty a modernitás veszélyét a kalmar, hadvezér, tudós szerepkörének hármasságában jelölte meg, Németh Géznál az úgynevezett értelmiségi szerep kétes lehetőségeire kérdez rá. Valamennyiük helyzetében közös az őket körülvevő, nyomasztóan határolt zárt rendszer. A figurák a vászon síkján kicsi alakban, síkszerűen, lent helyezkednek el. A mögöttük szétterülő háttér inkább fenyegető, mint támogató jellegű. És sejtet még valamit: a nyomasztó tér valamennyi értelmiségire rázárul. Saját területük, saját szellemi teremtményeik foglyai lesznek. Az építész a körzők szerkesztett háromszögei közé szorul, a racionális szociológust érzelmi múltja kísérti egy elmosódott alak formájában. Ha az értelmiségi figurák állapotában valami közöset kellene megjelölnöm, akkor azt mondanám, hogy mindannyiuknál fennáll az a veszély, hogy nem tudnak kitörni saját mesterségük mesterséges világából. Valamiféle Gólemek, Pügmalióknok, Kőműves Kelemenek vagy Babits *gólyakalifája* társaságába kerülnek, mintegy utalva a kultúrtörténet valamennyi műemberére.

Ennek a sorozatnak a *Pár* című képe nemcsak azért titokzatos, mert felsejlik egy harmadik, sötét figura is, hanem azért is, mert a tényleges pár kapcsolata rideg elidegenedettséget áraszt. A Renoir-képekbe illő, lágyan érzékeny, visszafogottan érzéki asszony finomságának szinte kontrasztja a mellette, egészen pontosan fölébe emelkedő férfi, aki semmiféle gesztussal nem jelzi a nőhöz való tartozását. Ezt az elidegenedett kapcsolatot a zsebbe dugott egyik és a szék karfájára tett másik kéz, valamint a sötét, elmosódott arc, a csukott szem, a világba bámuló üres tekintet jelzi. A kapcsolatot a nő engedékeny beletörődése és a férfi dominanciája tartja össze. Nem véletlen, hogy ez a viszony bevonz egy harmadik személyt is, aki fekete, rejtett alakjával, tisztázatlan szándékával veszélyt jelenthet a párra. A kép sugall még egy másik értelmezést is. A sötét figura lehet a páros férfi tagjának rejtett, pusztító én-darabja is. Egy biztos, a kapcsolatban benne rejlik a sátáni felbontó (diabolikus) erő. Nem véletlen, hogy a sötétben ólálkodó, tisztázatlan szándékú megfigyelő, besúgó alakja elő-előkerül a festő életművében, megzavarva, beszennyezve bármily emberi törekvést. Mint ahogy a *Diktátor* sorozatban megjelenik a saját dominanciájába belezavarodott mindenkori zsarnok is.

Különös helye van az emberi arcok tematikus körében a *Buddha* sorozatnak. A nagy Mestert, a nagy Tanítót élénk színek vetítik élénk. Arcának színeváltozásait követhetjük nyomon, amelyek az éppen betöltött spirituális, társadalmi feladatainak megfelelően változnak. A korábbi arcokhoz képest a Buddha-arcoknak van egy rendkívül tulajdonsága: a Mester félelem és kétség nélkül él harmóniában önmagával, s békés nyugalomban a külvilággal. Se bizonytalanság, se kétely, se kétségbeesés nem rajzolja át jellemét.

Az arc-sorozat mintegy folytatásának tekinthetjük a *Kapcsolatok* sorozat képeit. Itt egészalakos figurák idézik a mítoszok világát, ahol az ember a növényi és az állati létszint között mozog. A kapcsolatok itt is kettős természetűek: támogatók, elfogadók, együttérzők vagy formálisak, brutálisak. Előtűnik Michelangelo jól ismert *Pietà* szobrának vászonra vitt változata. Csupán a forma ismétlődik, a tartalom a minden ember által ismert részvét, szánalom és mély fájdalom visszaadásának formája lett. Hasonlóan idéződik fel a ruháját megszaggató ószövetségi alak képe is, akiben a gyász és bánat kifejezése mellett a büntudat mardosó keserve is munkál. A *Kapcsolatok* sorozat egyéni arc nélküli alakjaiban ott sejlik az összetartozás bizonytalansága s a kapcsolat minőségének kiszámíthatatlan átfordulása. De más is. A sorozat alakjai valamifajta ősalapotot idéznek. Faragatlan, anyagszerű őslényekre emlékeztetnek az ember ősi alapbeállítódásainak kifejezésével. Ezek az emberalakzatok vonzzák és taszítják egymást úgy a magánéletben, mint a történelemben: mint mindig, együtt vagy egymás ellen vagyunk. S ehhez az alapvető megnyilvánuláshoz semmiféle egyéni, individuális vagy kialakított közösségi attribútum nem szükséges. A közös lényeg a metakommunikációs gesztusban rejlik. Az emberi kapcsolatok alapmintázata mellett ugyanakkor feltűnik a kapcsolat hiánya is, a szomorú magány, a kapcsolódás képtelensége vagy annak elvesztése. A modern ember bántó és durva magára maradottságát is láthatjuk a képeken az önmagába záródás kínos élményeként. A Németh-féle ember torony a hivatkozott nagyratörés kudarcát fejezi ki: sem kitörni, sem kapcsolódni nem képes, kezei mintegy fegyverként önmaga ellen fordulnak. A nagyság, a nagyravágás pusztító kudarcát élhetjük át a torony képén. A szemről úgy tudjuk, hogy a lélek tükre. Mivel itt őslények, ősalakzatok nyilvánulnak meg, nincs szükség szemre. Németh figurái világtalanok, talán azért, mert még nem alakultak ki sem

az agy, sem a bal agyfélteke agresszív eszköz-szerepei. Az idők kezdetén a teljes testi érzékelés világában vagyunk. De az is lehetséges, hogy a civilizációs roncsoknak már nincs hova tekinteniük, kívül és belül is üresség, értéktelen semmi tátong.

A Németh Géza által kedvelt témákat VISSZATÉRŐ MOTÍVUMOK hálózata teszi erőssé. Újbóli ismétlődő előfordulásuk mellett a metamorfózisuk válik fontossá. Kedvelt gyakori formai eleme a *rúd/pálcika*, amely előfordul az emberi ujjak, a fejminták, a szakáll, a felemelő madárszárnyak ere-zetei, az emberi bordák, a börtönrács, a kalitka, a vízfolyók vasszerkezetének formai elemeként. S minden esetben mindezek kettős természetével. Ahogy az emberi kéz lehet támasz, vigasz, úgy lehet bénító folyondár, ütésre kész dorong. A dimenziók is lehetnek lehetőségek, mint ahogy átha-tolhatatlan megtévesztő rendszer is. Rendre feltűnnek Németh Géza képein a *madarak*, szintén kettős természetük megmutatásával: emelkednek és földre zuhannak, a szabadság jelképeként szállnak magasba, kalitkába zárva pedig hasztalan dalolnak, az idomár kezében pedig cirkuszi mutatóvány-ként válnak a szórakoztatóipar termékévé. De Németh Géza civilizációs kritikaként a villanyvezeté-ken fennakadt és áramütéstől elpusztult madár természetellenes halálát is élénk tárja. A hologra-fikus képeken megjelennek a *rezgéshullámok* alig látható, alig érzékelhető sűrű vonalkái. Nemcsak a madár, hanem mi, emberek is áldozatai lehetünk. S nem tudhatjuk, hogy az ember vált-e alkalmat-lanná a világ megismerésére, vagy a világ mutat olyan megnyilvánulásokat, amelyek az ember szá-mára kiismerhetetlenek. A posztmodern ember előtt az ilyen jellegű kérdések egyre sokasodnak: lehetséges, hogy a mediális közvetítőkkel komoly baj van? Hiszen hamisítanak, torzítnak, s ami a legkínosabb, manipulálnak. Ezek a kérdések mindig ott lapultak a kultúra mélyén, de a burok erős-sége miatt hárítható volt figyelembevételük. A *tükör* erre a legjobb példa. Hogy tükör által homályo-san látunk, arra már figyelmeztetett a bibliai szeretethimnusz. Platón híres barlang hasonlatában szintén figyelmeztetett: az ember a barlang bejáratával, háttal, összekötözött kézzel nézi a kintről falra vetített tükörképeket. Ami azt jelenti, hogy az ember a többdimenziós valóságnak csupán egy-szerűsített, dimenzióvesztett képét érzékeli, ahogy a háromdimenziós napot az ember kétdimenzi-ós korongként érzékeli. A mai társművészek közül Kelle Antal artformer foglalkozott ezzel a témá-val. *Vajúdás* című kinetikus sorozatában egy mozgó tárgy árnyékképeivel bizonyítja, hogy az ember sohasem lehet biztos abban, hogy minek a tükörképét érzékeli. Németh Géza a tükrök árulását to-vábbgondolva annak a félelmének ad hangot, hogy a tükör mint mediális közvetítő maga is lehet torz, vagy torzá téhető a megtévesztés szándéka szerint.

A bevezetőmben említettem Németh Géza kötődését az ARCHAIKUS TUDÁShoz. A mitológia egyszerre alapérték és alaptudás. Nem véletlen, hogy egy bizonyos kulturális szint felett a modern ember rátalál bennük saját élethelyzete megértésére és értelmezésére. Kharón a durva kőember tetemét egy durva kőcsónakon szállítja át az alvilágba, mintegy jelezve, hogy a maradandó és az örök nem az emberi élet tartozéka, bármilyen kemény az erre való törekvés. De benne rejlik az is, hogy a meg nem élt, kővé dermedt emberi lélek nehezen jut át a Stüksz folyón, nehezen jut el a lé-lek nyugalmat árasztó birodalmába. Ariadné fonala mint genetikai lánc, mint gubanc, mint amorf halmaz jelenik meg Németh Géza képi értelmezésében, pont úgy, mint az idő a fentebb említett fest-ményen. Ariadné megjelenítése ugyanakkor valami mély vallomás is egyben. Az emberiség örök hite szerint a szerelem – itt Ariadné Thészeusz iránti érzelmi, érzéki vágya – erősebb, mint a király (Minósz) földi hatalma. Viszont a genetikai lánc továbbgombolyítása adhat némi félelemre okot.

Az archaikus kultúrák emlékezetén túl a zsidó hitvilágból feltűnik a törvényalkotó Mózes, a ke-resztény hitből Jézus kínszenvedés-története, a keresztről levétel. A keleti kultúrából Buddha nyolc arca, majd utalás történik Gilgames történetére is. A spirituális biztonságát elveszített ember az okostelefonok és az okosbombák világában inkább emlékezik, mintsem belülről megélné a ránk ha-gyott tanításokat. A szerzés, a halmozás bűnében leledző, a morális gátakat felszaggató szabad akaratú ember alig képes erre. A hit lépcsői vagy létrája mintha lángok martaléka lenne, a keresztről levett Krisztus-test tárgyként törik ketté.

Egy gazdag, tevékeny, termékeny életmű folytatásához felidézem a festő *Kapu* című képét. Az ajtó nyitva van, az élet új lehetőségekkel beáramolhat rajta. Szilágyi Domokos *Pénélope* című versének szavaival így: „Várlak, mert tudom: visszajössz; / visszajössz, mert tudod, hogy várlak. / Tökéletes kör: te meg én, / és tökéletes logika. / A tükör is csak akkor él, / ha van kit tükröznie. Egymás tette-inek oka vagyunk, / oka és célja – te tudod. / Athéné óvjon, óvd magad.”

NÉMETH GÉZA, N. G. festő (Arc-tér sorozat), 1996, akril, vászon, 136x168 cm; K. K. festő (Arc-tér sorozat, 1997, akril, vászon, 147x200 cm

NÉMETH GÉZA, T. L. szobrász (Arc-tér sorozat), 1996, akril, vászon, 130x200 cm;
Pár (Arc-tér sorozat), 1996, akril, vászon, 130x200 cm

**NÉMETH GÉZA, N. G. költő (Arc-tér sorozat), 1996, akril, vászon, 130x200 cm;
S. N. K. szociológus (Arc-tér sorozat, 1997, akril, vászon, 145x200 cm**

NÉMETH GÉZA, Stáció I. és V., (2x) (Stációk sorozat), 2000, akril, vászon, 90x90 cm

NÉMETH GÉZA, Stáció VI. és VII., (2x) (Stációk sorozat), 2000, akril, vászon, 90x90 cm

**NÉMETH GÉZA, Költő; A jó; Herceg; A megvilágosodott,
(4x) (Buddha-sorozat), 2001, akril, vászon, 100x100 cm**

NÉMETH GÉZA, Tanító; Mártír; Tudós; Vezér,
(4x) (Buddha-sorozat), 2001, akril, vászon, 100x100 cm

NÉMETH GÉZA, Erdélyi barokk, 2005; Erodált táj, 2005; Horvátország, 2008; Kiskunhalas, 2008, (4x) (A múlt születése), akril, digitális print, vászon, 60x200 cm

NÉMETH GÉZA, Kréta, 2008; Ókor, 2005; Rotterdam, 2008; XX. század, 2005, (4x) (A múlt születése), akril, digitális print, vászon, 60x200 cm

NÉMETH GÉZA, DNS gombolyítót, 2014; Időhurok, 2015, (2x) (Képek feltételes módon), 2014, akril, farost, 100x100 cm

NÉMETH GÉZA, Titokzatos tájak I. és IV., (2x) 2016, akril, vászon, 90x130 cm

NÉMETH GÉZA, Titokzatos tájak II., 2016 és VI., 2017, (2x) akril, vászon, 90x130 cm

NÉMETH GÉZA, Ruháját megtépte (Kapcsolatok sorozat VIII.), 2022, akril, vászon, 130x95 cm

NÉMETH GÉZA, *Magány* (Kapcsolatok sorozat VII.), 2021, akril, vászon, 130x90 cm

NÉMETH GÉZA, XXII. század, 2022, akril, farost, 100x70 cm

TÉLFFY ÁRMIN

Ahab és Télffy

Csendszínű trágárság ring a kikötés
meghiúsult szándékain. A partvonalak
lemondóan intenek felém, hív a színes
szigetekkel teleszórt magány. Rejtelmek
zengenek a felkelő szélben, mintha hirtelen
irdatlan távolok közelségét érezné egy
pár nap múlva halott szigonyos. A tovasikló
horizont olyan, mint egy ismeretlen fedélzet,
melyhez lélekvesztőmön evezek az alvadó
fényben. A magasba szökő árbockosárban
mintha egy bölcs matróz figyelné a sorsom.
Halandó vagyok, aki, hogy ne féljen,
kurjongatva hajózik a Csendes-óceánon.
Tengerészcsomó az élet, mely összeköti a semmit
és a mindent, mondja Ahab kapitány, miközben
a régi tengerek hófehér távolába révül.

Eastwood kilovagolt Perzsiából

Egész teste hullámszik a felmerülő
lehetőségektől, melyek, mint idegen
borzongások, céltalan futkároznak.
Selymes formákkal kísértő kénye
mélységes ábrándozásba lök. Buján
tenyésző, törvényen kívüli vidék,
mely teret ad minden visszaélésnek és
-halásznak. Laza és feltételes, mintha
legintimebb tartalékait is elővenné a
kedvemért. Romantikusan villan rám a
szeme, mikor ironikus kezem végigfut
billentyűsorán. Míg a közös alkotás
gyönyörébe gázol, tudja, hogy nem
lehet többkötetes regényem hőse,
szerepe rövid, valódi messzeség.

Egy másik személy

Ha elengedem, belehullok az élet dolgai
közé, melynek vonzása talán abból ered,
hogymire megragadnám, már más alakot
ölt. Össze nem illő múltak üldözik
egymást bennem. Becsukom a szemem,
hogymagamra találjak, de csak elektromos
viharok tombolnak az éjben, és nincs, aki
elszomorodna a reménytelen nyomozás miatt.
Sehonnan fújó szél vagyok, nemlétező eső
zuhogása. Magát ábrázoló képként lógok egy
állandó kiállításon, ahova nem jár látogató.
Egy ismeretlen vigyáz rám, nehogy kiessek
a mozdonyvezető szerepéből, s magára hagyjam
ezt a felszedett sínek felé zakatoló, idegen életet.

NESZLÁR SÁNDOR

Író Úr: Mors Imperator

„Mikor reggel fölébredt Severus, s lakosztálya erkélyére kilépett, hogy tele tüdővel szíja be a májusi léget, melyet illatosná tesz most a fakadó fenyőrügyek ámb-
rája, meglepetve látta, hogy a palota előtti tó átellenes oldalán egy roppant kerü-
letű rotunda van felállítva. Az egész vasból van; magassága alig több hat ársinnál;
de terjedelme oly nagy, mint egy cirkuszé, mely legalább húszezer néző befoga-
dására van számítva.

E nagy köröndnek a palota felé néző oldalán van egy kirúgó tornya; olyanfor-
ma, mint egy galambdúc, s annak a mellső oldalán van négy kerek lyuk, egymás-
sal szemközt, mint egy négylevelű lóhere.

Középen e négy kerek lyuk között pedig van – valami olyanforma, mint egy
szélmalomkerék, csakhogy annak mind a négy szárnya ragyogó fényes, mint a
csiszolt acél. A torony tetejéből egy gőzkürtő mered fel, annak jeléül, hogy abban
valami gépnek kell lenni. [...]

A rejtélyes épület gépe egy hosszú fűttyentést hallatott, aminővel tudatják a
gőzmozdonyok, hogy a vonat »indul!« Azután síri csend támadt; s az örökkévaló-
ságból orzott nehéz percben megmozdultak a rejtélyes gép szélkelep alakú szár-
nyai, s ugyanekkor a négy gömbölyű nyíláson át négy emberfő nyomult előre.
A másik percben már nem voltak ott a fejek! Lenn a tóban úsztak.

... Azt meg kell adni a gőzguillotine-nak, hogy az egy művészien alkotott gép
volt.

A torony belsejében egy fogaskerék, az négy hidat mozgat előre-hátra, min-
den hídon egy ember fekszik, azt a gép a híddal előretolja a lyukon keresztül,
ameddig a vállai érnek; ugyanezen mozdulattal a korong a négy szárny pallosait
meglódítja, a rugók visszataszítják a hidat a rajtuk fekvőkkel együtt – fej nélkül; a
hullák egy lökéssel a kész vaskocsikba hullanak; oly pontossággal, mint egy
cséplőgépnél. Tizenkét »segédnek« csupán az a dolga, hogy a kötözött »kévéket«
a mozgó hidakra rakja.

A munka rendben foly. A torony alján van három zsilip, az rövid időn tele to-
rokkal okádja a sötétpiros nedvet a tó vizébe. Rettenetes fontaine!” (Jókai Mór:
A jövő század regénye)

•

Jól emlékszem arra a csütörtök estére, amikor Író Úr áthívott magához.

– Nagy baj van, gyere, siess! – nyögte elhaló hangon a telefonba. – Mikor-
ra érsz ide?! – kérdezte még, aztán lerakta.

Képzeltetik, mennyire megijedtem, amikor odaértem a lakása ajtajához,
és azt tárva-nyitva találtam. Óvatosan lépkedtem végig a sötét előszobán. Be-
lülről halk neszezést hallottam, a biztonság kedvéért magamhoz vettem Író
Úr hosszú esernyőjét, amelyet a fogason szokott tartani, és a lélegzetemet
visszafojtva beléptem a nappaliba. Nem akartam hinni a szememnek. A bútorok

Elhangzott a Fiatal Írók Szövetsége szervezésében megrendezett Magyar Széppróza
Napja rendezvényén Budapesten, a Lumen kávézóban 2023. február 17-én.

szanaszét tolva, a nagy szőnyegek félig fölcsavarva, az egyik sarokban pedig Író Úr, fején egy fejlámpával, egy párnán térdepelt.

Nagyot nyeltem, és óvatosan megköszörültem a torkom, hogy felhívjam magamra Író Úr figyelmét, de hiába, mert nem reagált.

Mérges lettem, mert egyértelmű volt, hogy újból becsapott. Semmilyen vészhelyzet nem állt fent, miért is állt volna, egyszerűen csak unatkozhatott. Átkozódtam, hogy újfent hagytam magam felültetni. Rohantam, mint egy őrült, és arra kellett odaéernem, hogy Író Úr a sarokban valamelyik istenverte kirakója felett görnyed. Dühösen odaléptem hozzá és megráztam, mire Író Úr végre felém fordult.

– Csakhogy itt vagy! – sóhajtott. – Azt hittem, már sohasem fogsz ideérni! Nagy a baj!

– Mégis mi a fene történt? – kérdeztem.

(Utólag bevallhatom már, hogy nem pontosan így fogalmaztam, nem ilyen higgadtan és tömören.)

– Az történt, kérlek szépen, hogy én nem tudok határidőre dolgozni, pláne nem fölkérésre!

Még hogy a múzsa volna a határidőm! A múzsa, na persze! Én többet felkérésre semmit, érted, de semmit nem fogok írni! Aki tud, az az igazi nagyvad, most már aláírom. Ha csak belegondolok, hogy úgy kellene leülnöm az asztalhoz, hogy a futár már ott toporog az előszobámban a levonatért, vagy időre kéne valamit elküldenem, hát abba beleőrülnék!

Nem értettem a dolgot, meg is kérdeztem.

– De hát milyen határidőről, milyen felkérésről van szó?

– Hiúságból elvállaltam. Meg hát ismersz jól, egyetlen régi nagyvadat szeretek csak igazán. Megkerestek, hogy kiválasztanának *A jövő század regénye* című könyvéből egy-egy részletet, én pedig arra rezonálva írjak egy rövid, körülbelül hatezer karakteres prózát, majd az este folyamán olvassam is fel. A Lumenben, kutyabarát hely. Nem szó szerinti beemelést, intertextust várnak el, hanem csak tematikailag, helyenként akár nyelvileg kéne kapcsolódni a választott idézethez.

– De hát ez egy nagyszerű lehetőség, igazi írói kihívás! – válaszoltam lelkesen.

– Persze, persze! Csak hát ahhoz nem ártana tudni írni is, nem igaz? – nyafogta csüggedten Író Úr.

– Hatezer karakter nem sok, azt gyorsan el tudom olvasni, és ha kell, bár alig hiszem, hogy kéne, hamar át tudjuk beszélni – próbáltam megnyugtani.

– De hát éppen ez az! Nincsen semmim! Egy bekezdésig jutottam csak, az is értékelhetetlen katyvasz, ráadásul el is szállt, mert kivételesen nem kézzel írtam, hanem egyből a gépbe.

– Mikor is lesz ez a felolvasás? – kérdeztem kissé gyanakodva.

– Holnap, azaz pénteken! Este nyolctól, vagyis már huszonnégy óránk sincs. Végem van!

Sejtettem, hogy nagy lehet a baj, mert nem tiltakozott az ellen, hogy odaüljek a gépéhez. A szövegszerkesztőjén egy nyitott dokumentumot találtam, a fájl neve *Mors Imperator v0.2* volt, a címen kívül semmi nem volt benne. Bizonytalanul rákattintottam a *Visszavonás* gombra, amire előugrott az átküldött regény részlete, amelyből végül a mottó is lett, és az alábbi bekezdés:

„2223. február 18-án, amikor reggel fölébredt Mauritius, és lakosztálya erkélyére kilépett, hogy tele tudóvel szívja be a friss téli levegőt, meglepetve látta, hogy piros hó borítja a tájat. Megdörzsölte a szemét, titkon abban bízott, hogy nem ébredt fel, hanem még mindig abban a furcsa, ingoványos álomban van, amely az éjjel magába szippantotta. Ám amikor a párkányon felgyülemlett havat óvatosan a szájához emelte és megízlelte, megborzongott, mert nem az álma

folytatódott. Valóban vörös hó hullott az éjjel, viszont az íze pontosan olyan volt, mint az igazié, amire gyerekkorából emlékezett.

Felhős és borult volt az égbolt, a nap fakón világított csak a távolban. Mauritius felnézett a magasba, aztán sokáig bámult maga elé tűnődve. Az álmára gondolt, amelyben arra kapott megbízást, hogy a lehető leghatékonyabban oldja meg húszezer ember gyors kivégzését. Maga sem értette, miért nem utasította vissza az ajánlatot, és kezdett hirtelen mérnökként viselkedni, nagy lendülettel vetve magát a tervezésbe. Próbálta összerakosgatni az álma foszlányait, de közben fájni is kezdett, ezért visszavonult a szobájába, de előtte még gyúrt egy hógolyót, hogy később alaposabban megvizsgálhassa.”

– Na, és mi a folytatás? – kérdeztem Író Úrtól, miután elolvastam a részletet.

– Valami olyasmit képzeltem, hogy bemutatnám a jövőt, hogy mi lesz itt kétszáz év múlva. Már napok óta ezen töröm a fejem, de semmire sem jutottam! Most gondolj bele, harminchárom vagy akár csak tizenhárom évvel ezelőtt sejtetted volna, hogy mi lesz itt? Hogy lehetne kitalálni bármit is? Nyilván minden rosszabb lesz és elkeserítőbb! Ha lesznek még emberek, akkor talán lesz még kultúra, lesznek még könyvek is, kinyomtatott, papír alapú könyvek, olvasók is, talán még irodalmi estek is. Lesznek színházak, zenekarok, lesznek ünnepek, lesznek eseménytelen és unalmas hétköznapiak. Minden olyan lesz, mint most, csak sokkal jobban fogunk bánni az elszalasztott lehetőségeket. A bolygó sem lesz valami fényes állapotban. Szerinted mi mit fogunk az utókorra hagyni?

– Jó kérdés, nagyon jó kérdés! – feleltem, de válaszom nekem sem volt.

– Bizonyára, legyünk realisták – folytatta Író Úr –, gonosz lesz a világ, és háború lesz, folyton háborúk, és az emberek a tudásukat arra használják majd, hogy a gépeket állítsák a maguk helyébe. Aztán egy nap talán ezek a jól sikerült gépek fellázadnak az emberek amoralitása ellen, és nem lesznek hajlandók többé gyilkolni helyettük. Akkor esetleg nem pusztítjuk ki egymást!

– És ez az egész hogyan kapcsolódik a kiválasztott részlethez? – kérdeztem Író Urat, mert bevallom, semmit sem értettem az egészből.

– Éppen ez az! A részletből nem derül ki! Mert ha olvastad volna a teljes fejezetet, akkor pontosan tudnád, hogy az idézet, amit kaptam, meg lett csonkítva. Tudniillik ezt a férfit, ezt a Severust, aki kilép az erkélyre, Alekszandra cárnő el akarja csábítani, hogy megtudja a titkát. Egy nap, amikor egy tavon csónakáznak, Severus megemlíti, hogy szebbet csak egyet látott: az egyiptomi szultán várkertjében a kairói tavat, amelynek szépsége abban áll, hogy köröskörül ellepik a tó felszínét a lótuszvirágok, nagy, széles leveleik sötétpirosak, a tó sekélyén egész csoporttal állnak a flamingók, karmazsinpiros tollazataikkal. És mikor az egyiptomi alkonyég bíborvörösre festi a tavat, úgy tetszik, mintha egy tündérvilági tó állna az ember előtt, melynek hulláma, virágai, madarai mind skarláttal, kárminnal vannak átítatva. Severus végül megjegyzi, hogy bármilyen hatalmas is a cárnő, se a piros lótuszvirágokat, se a karmazsin flamingókat, se Egyiptom bíbor egét oda nem viheti neki, ahhoz minden hatalma sem elég. Erre a cárnő megígéri, hogy a kedvéért előteremti.

– Ja, akkor már értem, hogy mire kellett ez a furcsa kegyetlen gyilkológép!

– Pontosan! És tudod, mi a legfurcsább? Hogy miután lekasabolják a húszezer embert, újra elmennek csónakázni, és akkor Severus megállapítja, hogy mégiscsak előteremthető a kairói tó. Ezután Alekszandra cárnő könnyedén kiszedi Severusból a titkát, de azt már nem árulom el, inkább olvasd el a regényt.

– És ki ez a Mauritius? Mi ez a piros hó? Mit jelent a Mors Imperator?

– Mauritius egy programozónak vagy tudósnek képzelem, akinek az a feladata, hogy megtalálja a módját, hogy a mesterséges intelligenciák ne ve-

gyék át az emberektől az irányítást. A Mors Imperator latinul a halál őfelsége. A piros havat még nem tudom, hogy mi, de amikor megvizsgálja, biztosan találni fog valami különös, nehezen megmagyarázható dolgot. Egy pillanat, azt hiszem, eszembe is jutott valami!

Ezután Író Úr leült az asztalához, és hozzáfogott megírni, vagyis befejezni a szövegét, én pedig úgy néztem őt, mint amikor az embernek van türelme kívánni, hogy egy virág, mondjuk, egy nemesített vörös rózsza kinyíljon.

(Azt még így a végén zárójelben jegyezném meg, hogy Író Úr az est felvezető szövegét is velem íratta meg.

– Mégis mit írnak? – kérdeztem tőle.

– Írd azt, hogy mennyire szerettem Jókait olvasni a gimnáziumban.

– És még?

– Mi és még? Kell ennél több? Azt is megemlítheted, hogy *A jövő század regényét* kihagytam, hogy azt valami nagy alkalomra tartogattam.

Ezt írtam végül: *„A gimnáziumban kis túlzással csak Jókait olvastam, ám a Jövő század regénye valamiért kimaradt. Erre is jó lehet egy születésnap, hogy bepótoljuk egy regény elolvasását. Olvasóként egészen jól megtanultam jókaiul. Jókaiul írni viszont még sohasem próbáltam, ezért is örültem a FISZ felkérésének, érdekes kísérlet ez, az ember másodpercek alatt szembesül a korlátaival. Péntek este kiderül, mire jutottam. Gyertek, várunk benneteket!”*

Amikor Író Úr elolvasta, csak annyit bírt válaszolni:

– Egész jó, de a regény címe nem az, hogy *Jövő század regénye*, hanem *A jövő század regénye*, nagy a, kis j.)

BORBÁTH PÉTER

Ingatlan

1.

mikor először hagyta ott
anyát szűk albérletben
húzta meg magát
lefogyott verseket írt ivott

pár év után jött vissza
nem írt tiszta volt örült
mindennek izgatottan
szervezkedett

a verseire véletlenül találtam
rá többet vártam tőle ennyi
maníros szart itthon is
megírhatott volna

addigra anyával nagymamánál
laktunk magára hagyva
zuglóban a kétszintes
családi házat

csak én jártam vissza néha
temperálni dugni tépni

apánk győzködt
anyánkat hogy az új kezdet
csak zuglóban adott

csak a ház nem adta
magát eltört egy cső a falban
kiterjedt teafoltok terpeszkedtek
pállott bűdös járta át a szobákat

fordultunk vissza a dugig pakolt
citroennel nagymamához

2.

nagymama a résre nyitott
konyhaablak mellett
cigizett szervezte apámék
felhagyott új kezdetét
mestert szerzett a felázott
házat rendbe hozza

apa legyintett hivatkozott
bartókot hallgatott anyánk
fejét sisakként fogta
agyonlakkozott haja
ritkán szólt pengeszája lett
nagymama nem hagyott
fel velük irreális találkozókat
idézett elő a nappaliban konyhában

3.

hatvan fölött apánk
benáreszbe készült
a naszályig jutott
bagóért szerzett egy
présházat a tájseb
mellett reggelente
fehér szőttesben
ereszkedett a közértbe

sokan jártak ki hozzá
hívott minket is
nem értünk rá
ápoltuk nagymamát
apróra töppedt
az arca mintha
apánk anyjának
arcává lett volna

az elfekvőben kötött ki
elnyúlt drágult a bentlét
be kellett áldozni
a zuglói házat a recesszió
miatt senkinek se kellett
az ügynök szerint
jelzáloghitelre még jó lehet

apánk felesbe vállalta
a törlesztőrészletet
mikor a pénz megérkezett
ápolási díj helyett
elég volt a szórásos
szertartásra költeni

BENCsik GÁBOR

Százados út, művésztelep, gyerekkor

Ha az ember a családjával beköltözik egy közösségbe, egy faluba vagy egy körülhatárolható településrészbe, az ott lakók egy idő után a számára két nagy csoportra oszlanak: újakra és régiekre. Mindenki régi lesz, aki az illető odaköltözésekor már ott élt, és mindenki új, aki akár csak egy évvel később érkezett. Ha aztán az ember felnővén elköltözik, egy harmadik csoport is keletkezik: akiket nem ismer, mert akkor jöttek, amikor ő már nem ott lakott.

Ahogy visszaemlékezem a gyerekkorom idejére, bár anyám ma is itt él, az én számomra így oszlanak újakra, régiekre és ismeretlenekre a Százados úti művésztelep különféle rendű és rangú lakói, szobrászok, festők és családtagjaik. Különösen a régiek emléke eleven, mint az iskolában, ahol az ember a fölötte járókat jobban ismeri, mint az utána következő évfolyamok diákjait. Azért az újakról is sok emlékem él, az elköltözésem után érkezőkről viszont már mások őriznek emlékeket, ahogy azokról is, akik már nem éltek, amikor mi odaköltöztünk.

A szüleim 1961-ben kaptak itt lakást, addig egyáltalán nem volt saját otthonunk. Évekig a Képzőművészeti Főiskola Herman Ottó utcai kollégiumának mosókonyhájában éltünk, de mert innen is mennünk kellett, egy évig a kecskeméti művésztelepen vártuk a sorsunk jobbra fordulását, úri szegénységben, ahol csengő hívott étkezésre.

A Százados úti lakás volt a család első saját főbérlete, a bátyámmal itt nőttünk föl. Nehéz jobb körülményeket elképzelni egy gyereknek, mint amilyen a Művésztelep volt. Négyhektáros, körülkerített kert a nyolcadik kerületben, értelmiségi falu a városban, kutyák, macskák, madarak, füves tér a focizáshoz, fák, bokrok az indiánosdihoz, izgalmas műtermek érdekes emberekkel, szóval minden, amire egy gyereknek szüksége lehet. Akkoriban, a hatvanas, hetvenes években, mint mindenütt, nálunk is sok volt a gyerek, négy-öt is jutott egy korosztályra, elegendő társaság egymásnak. Hetek, hónapok múlhattak el úgy, hogy az ötven méterre lévő iskolát leszámítva ki sem tettük a lábunkat.

A gyereknek van egy fontos képessége: a legmufurcabb öregeket leszámítva bejáratos a szomszédokhoz. Ha a családnál van gyerek, akkor nyilvánvaló, hogy a többi is bejön. Néha a felnőttek ezért-azért küldik a gyereket, vagy a gyerek maga szeretne valamit. Ha már végképp nincs más ok, húsvétkor meg lehet locsolni a család nőtagjait. Így jártam például Csorba Gézáéknál (sok köztéri szobra közül talán a Liszt Ferenc téri Ady-szobor a legismertebb), hogy a pajtásaimmal vénlány húgát, Herminkét meglocsoljuk. Komolyan vetették a dolgot, behívtak, megkínáltak süteménnyel, adtak piros tojást és fejenként két forintot, meg is voltunk a zsákmánnyal elégedve.

Csorba Géza kicsi ember volt, magának való, Herminkével ketten éltek a nagy lakásban. Velünk, gyerekekkel nemigen foglalkozott, köszöntünk, vissza-köszönt. Volt egy szürke pulijuk, valami baja lehetett szegénynek, ha pisilnie kellett, előtte mindig körberohanta a házat. Herminke naphosszat az ablakot pucolta újságpapírral, azt gondoltuk, és bizonyára igazunk is volt, hogy valójában nézelődött az ablakban, az volt a szórakozása. Velünk átellenben laktak,

néha hallottuk őket veszekedni. Hallottuk Herminke vékony hangját: beteg vagyok! Csorba a maga mély hangján visszakiabált: én vagyok beteg!

A művésztelep házainak többségében két lakás van, a hozzájuk tartozó műtermekkel. A Csorba-ház másik műtermét egy szobrász házaspár használta, Gádor Magda és Nagy Sándor, Sanyi-Manyi, ahogy emlegették őket, Nagy Sándort még úgy is, hogy Kőevő. Csak a műterem volt az övék, minden reggel együtt jöttek, este együtt mentek el, és egész nap dolgoztak, jó időben függönnyel eltakart nyitott ajtó mellett. Nagy Sándor géppel faragta a követ, egész nap vijjogott a csiszológép, szállt a por.

A mögöttük lévő házban Moldován István, Erdélyből átszármazott festő lakott, a lánya nálunk jóval idősebb, nem a mi bandánkhoz tartozott, viszont volt a háza előtt egy hatalmas cseresznyefa, arról érés idején rengeteg cseresznyét ettünk. Engedélyt kellett kérnünk, hogy fölmehecssünk a fára, de mindig megengedte, inkább a felesége veszekedett velünk, hogy letördeljük az ágakat – ami egyébként nyilván igaz volt.

Egy épülettel arrébb, a templomkert háta mögött lakott Gábor Móric festő, Gabi bácsi, szívélyes kicsi öregember, akit mindenki szeretett, a felnőttek és a gyerekek is. Mi többek között azért, mert néha bemehettünk a műtermébe, ami olyan tiszta volt mindig, mint egy lakószoba. Afféle doyen volt ő a telepen, a kora mellett a legrégebbi lakó jogán is, hiszen még az első világháború előtt költözött oda. Hogy az egészségét karbantartsa, minden nap elgyalogolt a Keleti pályaudvarig és vissza. A sétának eredményesnek kellett lennie, 97 évig élt.

Mi, gyerekek két szobrászt kedveltünk a legjobban. Az egyik Szlávics László, végzettsége szerint ötvös, emellett szürrealista festő és bravúros fémműves, a gyűrt vörösrézlemez szobrát apám is az ő segítségével készítette el. Szlávics vasszagú műterme a szanaszét heverő szerszámok és vasak garmadával leginkább zsúfolt lakatosműhelyre hasonlított, valóságos meseország egy tízéves gyerekeknek. Ha kértünk, mindig kaptunk tőle drótot, csavart, lemezdarabot, és ha meg kellett valamit javítani, mindig segített. Közben rengeteget mesélt, mi meg hallgattuk.

A másik legkedvesebb szobrászunk Búza Barna volt, a szép lánya velünk egykorú. A műterme ajtaja legtöbbször nyitva állt, olyankor be lehetett hozzá állítani egyedül vagy akár csapatban is. Szlávicsot mindig munka közben találtuk, Búza Barna sokszor ráért, leült velünk, eljátszotta a csellóján a Tell Vilmos-indulót (soha mást), mesélt a horgászkalandjairól, a római időkről – római ösztöndíjas volt a harmincas években –, hogyan udvarolt az abesszin alkirály lányának. Mindig jókedvű volt, elégedett, kiegyensúlyozott, talán ennek is köszönhetette, hogy két hónap híján száz évet élt. Öregkori szép munkája a Kálvin téri Kálvin-szobor.

A szomszéd épületben Grantner Jenőnek volt műterme. Kellemetlen, visszaköszönni is alig hajlandó ember, arról szó sem lehetett, hogy a műtermébe betegyük a lábunkat. Mi, gyerekek nem szerettük, a mi értékrendünkben igen hátul állt. Persze mit sem tudtunk arról, hogy ő csinálta a Villányi úti Klebelsberg-émlékművet, ami megsérült a világháborúban, és csak 2001-ben rekonstruálták az eredeti részek fölhasználásával.

Grantner mellett Kuruc D. István lakott a családjával, két velemkorú gyerekeivel, szóval hozzá is bejártunk. Magas, sötét hajú ember volt, mindig gyufaszál a szájában, talán cigaretta helyett. Tanyákat festett széles horizontú alföldi tájban, néha öt-hat képe száradt a házuk előtt félig készen, folytatásra várva. Velünk gyerekekkel nemigen állt szóba, de a fia és a lánya pajtásunk volt, tehát mégiscsak a köreinkhez tartozott.

Gyerekszerető műterem volt a Győri Dezsőé. A művészársadalom arisztokratikus köztársaságában, ahol például a Kossuth-díjas Csorba mester főúr

volt, Kuruc D. pedig kutyaőrös nemes, Győri megbecsült mesterembernek számított. Legnagyobb munkáját minden budapesti ismeri: ő faragta újjá a világháborúban tönkrement Erzsébet téri Danubius kutat. Hozzá sokszor bemehettünk, nézhettük, ahogy dolgozik. Egyszer kosztümös, csatos cipős férfialakot mintázott, és hogy lekössön minket, versenyt hirdetett: aki a legszebb cipőcsatot formálja meg agyagból, tíz forintot kap. Nem tudom, ki nyerte el a díjat, de biztosan nem én, arra emlékeznék.

Ott lakott Mikus Sándor is, vasmunkásból lett kétszeres Kossuth-díjas szobrász, a főiskolán generációk tanára. Az ő főműve ma már csak fényképen látható: övé volt a nevezetes Sztálin-szobor, a valós méretű gipszmodell ott készült a Százados úton, egy külön erre a célra emelt óriás műteremben. Azt is lebontották, de a fűben még meg lehet találni az egykori falak nyomát. Mikus mester különben mosolygós, közvetlen ember volt, leállt velünk, gyerekekkel focizni, kedveltük őt, nem foglalkoztunk a Sztálin-szoborral.

Pedig még a mi gyerekvilágunkban is jelen volt a politika. A mindenféle díjakkal kitüntetett, munkásör Farkas Aladár szobrászt például politikai alapon nem szerettük, azt hiszem, a felnőttek sem. Tudtuk, ki hallgatja a Szabad Európát, ki igazodik a hatalomhoz, és ki a rendszer kegyeltje (birodalmi művész, mondták akkoriban), de a mi gyerek-értékkendünkben ez másodlagos volt az illető személyiségéhez képest. A Kossuth-, sőt Lenin-díjas Kiss Istvánt, az MSZMP Központi Bizottsága és a szovjet Akadémia tagját, akinek rengeteg köztéri szobra közül utólag, fanyar dicsőség, négy is a Leninek és Kun Bélák közé került a Memento parkba, őt például jó embernek tartottuk, aki mindig segített a szüleinknek, ha kérték. Mikor Budapest egyesítésének a Margit-szigeten álló, négy és fél méter magas vörösréz emlékművét kalapálta, sokszor odaültem nézni, hogyan dolgozik, hiszen a szobrász, ha nagy ember is, maga kalapál. Hogy a munkája jó szobor-e vagy sem, ki-ki eldöntheti.

Makrisz Agamemnon, a görög-magyar kommunista szobrász (ő is Kossuth-díjas) csak néhány évig élt a Százados úti művésztelepen, aztán a budai Várban kapott kétszintes műteremlakást. A felesége, maga is jeles művész, francia volt, Klió lányával otthon franciául beszéltek, *viens manger*, gyere enni, ma is cseng a fülemben. Járatták a Vaillant gyerekújságot, a többiekkel órákig nézegettük náluk Pif és Pifou képregényes történetét anélkül, hogy a *zioupl-on* és *brrrr!*-on kívül egy szót is értettünk volna.

Szabó Iván szobrász, évtizedeken át a Képzőművészeti Főiskola tanára, mellesleg igazolt díjugrató és professzionális népitáncos, a híres Muharay, majd a Honvéd Népi Együttes táncosa, vezetője és koreográfusa az egyik legbarátságosabb lakója volt a művésztelepnek. Gábor Móric lányát vette el, a fia és az unokája is szobrász lett. Iván bácsi nagy anekdotázó volt, a gyerekekkel szívesen szóba állt, a műtermébe is bemehettünk.

És még mennyien, Balázs István, Kamotsay István, Antal Károly, Pándi Kiss János, Kutassy Ferenc, Tóth B. László, Stöckert Károly, Ungvári Lajos, Eigel István, Kákonyi István, Herczeg Klára, mind egy-egy már lezárt címszó a magyar művészettörténetben. Nekünk, gyerekeknek akkor csak Laci bácsi, Barna bácsi, bejöhetünk egy kicsit? Emlékeimben bármikor bemehetek ma is.

WEINER SENNYEY TIBOR

„Meditációs objektumok”

avagy a Hamvas-polaroidokról

1.

Hamvas Béla hagyatékában fennmaradt egy fénykép, amit valószínűleg ő maga készített. Ezen a foton a horvátországi Dalmácia szívében rejtőző Šibenik közepén magasodó Szent Jakab-katedrális egy apró részletét láthatjuk. A képen öt jól kivehető „faragott fejet”. E fénykép a hagyatékban végzett kutatás során akadt a kezembe, nem sokkal később Krapanj szigetére voltam hivatalos egy alkotótáborba más magyar művészekkel együtt. Ez volt a második alkalom, amin részt vettem, egy évvel korábban ugyaninnen utaztam el Korčula szigetére megkeresni Hamvas Béla fügefáját, amiről nyolc apró polaroid fotót készítettem, és később egy esszét írtam Hamvasról szóló esszékönyvemben. Visszatérve a környékre ismét nálam volt több fényképezőgépem is, és eleinte egyetlen célom az volt, hogy megkeressem azt a pozíciót, igen, pontosan ugyanazt, ahonnan Hamvas a hagyatékban készült fotóját készíthette. Mindez a nagy elődtől, a kimeríthetetlen témától, Hamvastól való személyes búcsú és az elengedés gyakorlata volt. Készen álltam, hogy más technikával, nyolcvan évvel később megismételjem azt a fotót, persze más céllal és más eredménnyel.

Šibenikbe csónakkal vittek át Krapanjról, rövid sétával hamar a Szent Jakab-katedrálishoz értem. A templomot 1431 és 1535 között építették, 1441-ben Šibenik város tanácsa a munkát a zárai Juraj Dalmatinacra, azaz Dalmáciai Györgyre bízta, akit Velencében Giorgio Orsini néven is ismeretek. Ő egy oldalhajóval és apszisokkal, illetve keresztelőkápolnával bővítette ki a katedrálisht, és jellegzetes díszítőelemeket alkalmazott, köztük a 71 kis emberi fejet ábrázoló szobrot a külső falon. Helyi barátaim úgy vélik, hogy ezek az emberfők itteni lakosokat ábrázolnak, mások szerint ezek a különböző embertípusokat megjelenítő és különféle kort – vele különféle hangulatot – kifejező fejek Juraj Dalmatinac mester és tanítványainak az alkotásai. A hagyomány szerint a város egyes polgárait – köztük magát a mestert is – ábrázolják, a művészettörténészek szerint archetípusokkal van dolgunk. Hamvas Béla ezeket a szoborfejeket szemlélve írta még a második világháború előtt a *Babérliget* könyv nevezetes *Faragott fejek* című írását, amelyből különösen ez a részlet fontos számunkra:

„A hajó fél ötkor kötött ki. Lakást csakhamar találtam, kicsit rendbe hoztam magam, s elindultam a kicsiny, régi kikötővárosban a bűbajos, nyári délutánt méltóképpen semmittevésben eltölteni. A parti kávéházban életem legjobb török kávéját ittam, aztán szívemben édes gondtalansággal a szűk sikátorokban csavarogtam. Egyszerre csak a dóm terére érkeztem. A régi kicsiny tér éppen olyan meghitt volt, mint amilyen hazug és színpadí a mai. A modern életből a legkevésbé az épületeket viselem el. A dómhoz megyek az idegen sétáló kíváncsi bémésködésével, s akkor észreveszem, hogy a sok oszlopfő megannyi faragott emberi fej. Cseppet sem apostoli vagy ideális, angyali, tradicionális egyházi figura, nem, még fantasztikus szörnyeteg sem. Ha megszorítanának és hasonlatra szólítanának fel, azt kellene mondanom: a legközelebb Brueghel flamand parasztkarakter-tanulmányaihoz állnak. Azzal a különbséggel, hogy nem karikatúrák. Egyszerűen szólva ezek a fejek: igazak. Ezek a fejek a művészetnek abba a csoportjába tartoznak, amelybe a willendorfi Vénusz. Nem szépek. Némelyik megdöbbenően ocsmány. Másik előkelő, jól fésült és nemes. Egyikük sem hasonlít a másikukhoz. Mindegyik külön misztérium. Ezek a fejek meditációs objektumok.”

Megkerestem pontosan azt a pozíciót, ahonnan a fénykép is készülhetett. A fejek alatt vékony párnány fut végig, olyan egy-másfél méter magasan a járdához képest – ezen sétáltam óvatosan végig,

amikor megtaláltam az öt fejet, amelyek a katedrális leghátsó részén, egy sikátor felé találhatók. A párkányon ekkor pakk cigarettapapírt találtam. Elmosolyodtam, és sodortam magamnak egy illatos cigarettát. Miközben lábamat lóbálva a felszálló füstön keresztül figyeltem a fejek alatti kis ablakon a keresztelőkápolnából kiragyogó fényt és a faragásokat, eszembe jutott, hogyan válik meghatározó témájává Hamvasnak ez a fogalom: „meditációs objektum”.

A háború után jelent meg Hamvas egyik legsikeresebb könyve, az *Anthologia Humana*, amelyről azt írja, hogy „szövegei nem vaktában idézett szép részletek, még csak nem is bölcs tanítások, hanem meditációs objektumok”. Itt beszél arról, hogy

„A meditációs objektum megválasztása az emberi életben a legszemélyesebb tevékenység. És mert ennyire személyes, és szükségképpen személyes kell hogy legyen, és semmiféle általánosítást nem tűr meg, a téma kifejtését is csak személyes élmények bevetésével lehet folytatni.

Nem szégyellem bevallani, hogy személyes meditációs objektumaim közül a legállandóbbak közül való a willendorfi Vénusz...”

Miután számos esszét és egész könyvet írtam Hamvas Béláról, érthető módon igyekeztem eltávolodni tőle és életművétől, hogy új utakat járhassak, ezért az eltávolodáshoz személyes „meditációs objektumomnak” Hamvas Béla egy fényképét használtam, s így találtam magam Šibenikben a katedrális falánál, szemben ezekkel a kőfejekkel. De:

„a meditációs objektum nem arra való, hogy az ember azt praktikusán kiaknázza. [...] magasabb realitás mágikus akkumulációs pontja [...] meditációs objektumok igazi erejüket csak évek múlva kezdik tudni kifejteni. Az ember megtanulja, hogy ezeket az objektumokat keresse a festészetben, a szobrászatban, a zenében, a nagy emberi példaképekben.”

– és én pontosan ezt a tanítást követtem, amikor ugyanarról a pontról, ahonnan az a bizonyos fotó készült, készítettem egy képet, majd végighaladva a faragott fejeken egymás után számos sorozatot, különböző polaroid filmekre. Ezek a fejek aztán összerendezve új alkotást eredményeztek, teljesen mást, mint ami az inspiráló, kiinduló kép volt, mást, mint a *Babérligetkönyv Faragott fejek* írása, és mást, mint egy esszé a meditációs objektumokról. Hiába, alighanem igaz, hogy

„A művészi alkotás tehetséghez van kötve. A bölcsesség nincs. A bölcsességnek egyetlen feltétele van: a tudatosan megtisztított életrend.”

2.

A meditációs objektummal való elmélyült foglalkozás éppen ehhez „a tudatosan megtisztított életrend” megtapasztalásának igényéhez vezetett el, s annak a megértéséhez, hogy valami ilyesmivel foglalkozunk, amikor Hamvas Béla írásait olvassuk, különösen, ha azokat – a szerző kívánságának megfelelően – meditációs objektumként használjuk. Nem lehetünk azonban eléggé elővigyázatosak abban, hogy *mit mire és hogyan* használunk. Maga Hamvas is felteszi a kérdést: „Hogyan használjam a gyakorlatban mindennap, állandóan és reálisan ezt a bizonyos meditációs objektumot?” – majd hozzáteszi, hogy korában a pszichológia legnagyobb problémája a meditációs módszer kidolgozása, példaként Freudról ír. C. G. Jung és Yalom számos meditációs módszert ajánl, Hamvas ezeket írása születésekor még jöllehet nem ismerhette, de megmutatja, hogy példának okáért Kassner gondolatát az „indiszkkrét emberről” miképpen is „használta”:

„Kassner gondolata az indiszkkrét emberről állandó meditációs objektum lehet, és pedig bíráló és önbíráló jelleggel. Az ember merje a gondolatot önmagára is alkalmazni. Merje kimondani fontos mozzanatoknál, hogy: indiszkréciót követtem el. Csak így nyer felhatalmazást arra, hogy ítélhessen más fölött is. Amíg valaki a kritikát önmagára nem alkalmazta, addig nincs joga beszélni.”

Alighanem én magam is indiszkrét voltam, amikor úgy kívántam kilépni a „témámból”, a „tanulási folyamatból”, hogy éppen a legfontosabb gyakorlatában mélyedtem el, vagyis Hamvas Béláról úgy nem akartam már többet írni, hogy magát a meditációs objektumot tettem meditációs objektummá.

A sorozat elkészülte után a képekről visszatekintő fejek archetipikus sokfélesége ébresztett arra rá, hogy bármi és bármikor lehet a meditációs objektumom, akár maga Hamvas Béla is.

Nemcsak nekem. Bárkinek.

A kis fotók szemlélése közben jöttem rá, hogy bármelyik archetípussal bármikor tudunk azonosulni és elkülönülni, hogy a művészetben az „én” és a „másik” határai elmosódnak, s egy teljesebb, kerekesebb és egészebb közösség bontakozik ki. Talán a közös. Talán a művészi alkotáson keresztül megértett teremtés. Katarzist éltem meg, ha úgy tetszik, az én határainak elmosódását, amikor a sorozat elkészült és előttem volt. Néhány fotó jobban sikerült, más kevésbé, de nem a fotók minősége vagy milyensége számított. Hanem maga a folyamat, ahogyan elkészültek, s amit jelentettek és jelentenek máig is. Ezek a fotók együtt és külön is meditációs objektumok lettek, amelyek párbeszédbe kerültek Juraj Dalmatinac kőfejeivel és Hamvas Béla írásaival.

Hazatérve meglátogattam Szentendrén Hamvas Béla egykori házát a Kőhegyen, ahol a *Karne-vált* is írta. Ekkor már pontosan tudtam, hogy mit fogok tenni: meditációs objektumként használtam a házat, s készítettem róla, benne, belőle hét polaroidot.

Ez lett a *Hamvas háza* sorozatom.

Így három, Hamvashoz kapcsolódó polaroidsorozat volt már: az első a korčulai fügefáról, a második a šibeniki katedrális kőfejeiről, a harmadik a szentendrei házáról. Ezeket a sorozatokat mind-mind meditációs objektumként készítettem, miközben a Hamvasról írott esszékötetem három egymás utáni kiadást is megélt és folyamatosan hívtak különböző helyekre, hogy beszéljek Hamvas Béla életéről, életművének egyik vagy másik részéről. Nem sokkal később a szentendrei könyvtárban ebből a három fotósorozatból rendeztünk egy kis kiállítást, amelynek a címe az lett, hogy *Meditációs objektumok – Hamvas Béla nyomában polaroid fotókkal*.

A távolodás tehát éppen hogy nem sikerült, s ahelyett, hogy lezártam volna a Hamvassal való foglalkozást, a polaroidfotók révén még mélyebbre kerültem benne. Igaz, hogy ez már másfajta mélység, másfajta közösség volt, mint amikor írtam róla. Meditációs objektum lett Hamvas egész életműve, ami egyszerre volt felfoghatatlanul összetett feladat, és kétségtelenül súlyos felelősség.

Nem sokkal később kerestek meg, hogy más kortárs képzőművészekkel közösen lehetne-kellene rendezni egy kiállítást Hamvas Béla tiszteletére Nagyváradon, s ehhez adhatnám ezeket a polaroidjaimat. A gyakorlat révén új távlatok nyíltak meg, s a távolodás egyben közeledés is lett.

Elgondolkodtam, és bevallom, érdekelt, hogy más művészek milyen meditációs objektumokat találnak Hamvas életművében. Hogyan kapcsolódnak mindehhez? Kik ők, és milyen alkotások születtek Hamvas hatására?

Hiszen maga Hamvas mondja, hogy:

„....mindenki állandóan egész sereg meditációs objektummal él – egész sereg belső centrummal, amelyeknek realizálásán dolgozik. Ilyen belső energiacentrumok az üzlet, a karrier, a jó öltözködés, a politikai siker. Az ember ezeket a centrumokat kivetíti, és úgy hívja őket, hogy »cél«. Célról persze szó sincs. Ez a valami nem kint van, elérhető helyen, hanem bent, mint állandó ösztönzés. Nem cél ez, hanem éppen az alap. Nem efelé megy, hanem ebből indul ki. Becsvágy, siker, öltözködés mind belső kondíció, pszichológiai objektum, belső realitás, a külső világtól teljesen független lelki valóság, amit az ember nem ér el, hanem: él. [...] A meditációs objektum arra való, hogy az ember a lélek erőit összpontosítsa, és ezáltal saját végtelen erőit hatékonyra tegye.”

Megmutatja tehát, hogy az ember akár két erőközpontot is előhívhat: az indiszkrét embert és a nagy embert.

„Ki az, aki a kettő közül nem a nagyot választja? Olyan ember nincs. De vigyázni kell. Sohasem szabad azt mondani, hogy én nagy ember vagyok. Ez hiba. (Indiszkrécio!) Vannak nagy pillanataim – de milyen ritkán! Milyen kár. Olyan jó lenne tisztán és élesen megfogalmazva élni, mint az igazi nagy ember. A két erőközpont úgy viselkedik bennem, mint ellenkező pó-

lusú árammal telített két centrális mag. Nagyszerű feszültségeket teremt. Mérték. Függetlenség. Biztosság.”

Talán az így elkészült művek éppen úgy, mint a katedrális kőfejei, más és más aspektusait mutatják fel annak, hogy milyen sokféleképpen, milyen gazdagon és inspirálóan lehet „meditációs objektumként” továbblépni Hamvas Béla írásaiból önmagunk felé.

Faragott fejek a šibeniki katedrálison. Hamvas Béla saját fotója

Faragott fejek a šibeniki katedrálison. Weiner Sennyey Tibor fotói

Kép a Hamvas háza sorozatból. Weiner Sennyey Tibor fotói

TAKÁCS DÁNIEL

Jan Patočka: Platón és Európa

Patočka szerint az ember az a lény, akinek megjelenik az egész. Az egész megjelenése a világ megjelenését jelenti. Vagyis nemcsak a közeli és távoli, a valódi és a képzeletbeli dolgokra tudunk reflektálni, hanem magára arra, hogy ezek a dolgok egyáltalán megjelennek nekünk, ami annyit tesz, hogy a világ létezik. Az emberi életet olyan kérdések keretezik és kísértik, mint hogy „Mi ez az egész?“, „Mire való mindez?“ vagy „Mi az értelme annak, hogy léte-zünk?“, „Mi az értelme az életnek?“ Az egész értelmére vonatkozó kérdés és a világhorizont léte összekapcsolódnak egy triviális tapasztalatban: az emberek tudják, hogy meg fognak halni. Az ember sorsának ezen meghatározottságáról is szólnak az európai kultúrkör alapját képező legfontosabb mitikus elbeszélések, a *Teremtés könyve*, a *Gilgames-eposz* vagy Oidipusz király története. Ezekben a mítoszokban a végesség tudatának tragikus jelentősége van: a világ egészének megjelenése az ember számára a legnagyobb kárhozát, és egyfajta bűn, aminek jóvátételére egy teljes emberi élet sem lehet elegendő. A halandóságról való tudás, a határok átlépése, megtudni azt, amit csak az istenek tudhatnak, mindezekért a hősöknek szenvedniük kell. Patočka szerint a görög filozófia hallatlan tette éppen az volt, hogy a mítoszokból mint éltető talajból kisarjadva az ember baljóslatú tudását a saját halandóságáról nem kárhoznak látta többé, hanem az ember nagyságát fedezte fel benne, és ebből a pátoszból életprogramot szerkesztett. A végesség tapasztalata az embert kiemeli a létezők zárt rendjéből, és a világra nyitott lényvé teszi, aki képes az igazságra és a megismerésre: az ember halandó, viszont van benne valami isteni, valami, ami rokon az örökkévalóval. Ez a görög mozzanat egyúttal az egyetemes emberi történelem kezdőpillanata is. Patočka meglátása szerint Európa nem csupán egy földrajzi entitás, és lényege nem hámozható ki semmilyen politikatörténeti elbeszélésből sem. Európa az egyetemes emberi történelem eszméje, ami az emberi méltóságnak az emberi szabadságon alapuló belátását feltételezi, s amely először a görög filozófiában született meg. A klasszikus filozófusok között is kitüntetett helyet foglalt el Platón. Ő volt az, aki a preszókratikus filozófusokat követve kidolgozta a lélekről való gondoskodás programját, ahol a lélek fogalma nem egy kultusz vagy egy vallás kontextusában értendő, hanem azon képességként vagy lehetőségként, hogy az ember szembe-

szálljon a létre jellemző hanyatlással, és saját magát valami egységes és a pusztulásnak ellenálló, intenzívebb létté formálja.

A *Platón és Európa* című könyv Patočkanak az 1970-es években, magánszeminárium keretei között elhangzott előadás-sorozatát tartalmazza (az egyetemen ekkor már nem tarthatott órákat), ezzel együtt is a cseh filozófus egyik legfontosabb műveként értékelhető. Az előadások kiindulópontja a válság általános korhangulata: az emberi élet mindkét modern hatalmi rendszerben – kapitalista és szocialista – elidegenedett önmagától, az emberiséget a túlnépesedés és a környezeti katasztrófa fenyegeti, és nem ura többé azoknak az erőknak, amelyeket elszabadított. Mindez fokozottan érvényes Európára, hiszen a világháborúban az európai országok tulajdonképpen elpusztították egymást. A modern emberiség válsága ugyanakkor globális. Mivel azonban a globális szint Európa teremtménye – úgy is mondhatnánk, hogy az újkorban Európa kolonizálta a világot –, ezért a válság gyökeréig csakis Európa lényegének megértésével hatolhatunk le. Patočka történelemfilozófiai előadásainak alaptézise szerint Európa – s így a globális emberiség – válságának legmélyebb oka az, hogy elfeledkeztünk a görög filozófusok alapító tetteről, vagyis a lélek gondozásáról. Következésképpen a válságból való kilábalás is csak általa lehetséges, hogy visszatérünk ehhez a tethez, ehhez az életprogramhoz, s megpróbáljuk a jelenkor feltételeinek megfelelően megismételni.

Patočka a Husserltől induló fenomenológiai mozgalom legjelentősebb közép-európai képviselője volt, és sok más motívummal együtt a válság-gondolatot is tőle kölcsönözte. Husserl nevezetes *Krisis* könyvében (*Az európai tudományok válsága*) és más előadásokban is az európai szellemiség válságát abban vélte felfedezni, hogy elveszett az alaptudományként felfogott egyetemes filozófia eszméje, és a természet-, illetve a szellemtudományokban részdiszciplínákra hullott szét, amelyek képtelenek arra, hogy saját maguk legitimitását megalapozzák. A tudomány – a természettudományokban – hatalmi technikává lényegült át, és elvesztette az emberiség életproblémáihoz való kapcsolódását. A szellemtudományokban pedig úrrá lett a historicista szkepticizmus, amely az emberi megismerés lehetőségeivel kapcsolatban végül teljes történeti relativizmusba csapott át. Husserl cél-

ja a fenomenológiával egy olyan egyetemes filozófiai módszer és gondolatrendszer kidolgozása volt, amely újból képes lenne integrálni és megalapozni a nyugati – vagyis európai – szellemiséget. A fenomenológia legfontosabb módszertani lépése a fenomenológiai redukció, amelynek során a redukció végrehajtója szakít az ember hétköznapi, praktikus szemléletmódjával, ugyanakkor szakít a tudományok kvantifikáló és tárgyiasító beállítódásával is, és a dolgokat egy tudat számára megjelenőként – fenoménként – szemléli. Husserl szerint ez a radikális filozófiai perspektívaváltás lehetővé tenné, hogy olyan fundamentális értelemstruktúrákat tárhassunk fel, amelyeket mind a hétköznapi, mind pedig a természettudományos gondolkodás már eleve feltételez. A perspektívaváltásban feltáruló értelemstruktúrák legátfogóbb horizontja a világhorizont: a dolgok megjelenése a világ megjelenésén alapszik. Husserl a kései korszakában ezt a világhorizontot a természetes világ vagy az életvilág (*Lebenswelt*) fenomenológiai elemzésében próbálta meg kibontani. Ebben az értelemben ugyanis a természettudomány csakis a természetes világ előzetes megértésén alapulhat, és nem megfordítva, vagyis a tudományok és a tudományos ideológia, azaz a naturalizmus objektívált természete nem azonosítható azzal a természettel, amely az ember számára megjelenik, s amelyben az élete zajlik.

Patočka filozófiai munkásságának korai szakaszában ezekből a fenomenológiai elemzésekből indult ki, ugyanakkor szerinte Husserl végül nem tartotta magát elég következetesen a módszer által feltételezett radikális szemléletváltáshoz, mivel a természetes világ megjelenésének alapjául a transzcendentális szubjektivitást tette meg – azt a tudatot, amelynek a világ megjelenik –, s ezzel relativizálta a megjelenés problémáját. Patočkáknak a Husserlrel szemben kifejtett kritikája rokonítható Heideggerével, akinek a filozófiája szintén nagy hatással volt rá. Mindketten egyetértettek abban, hogy a világ megjelenését nem lehet egy transzcendentális egó teljesítményéhez kötni, hiszen ebben az esetben tárgyiasítanánk azt, ami nem tárgyiasítható, és elfednénk azt, hogy az egész megjelenése inkább egy történés, amelyben a megjelenésnek a tudat számára megragadható oldala mindig feltételezi azt a sötét és rejtett hátteret, amiből az egész kiemelkedik. Az emberi szubjektum kétségtelenül valamiféle gravitációs középpontja a világ megjelenésének, de nem tiszta tudatként, hanem egy sajátos létezőmód talaján, vagyis egzisztenciaként. Az egzisztenciában válik tétté a létező és a lét különbsége – tulajdonképpen a világban megjelenő dolgok és a világhorizont különbsége. Heidegger eme kü-

lönbség elfedését tartotta a nyugat-európai metafizika lényegének, s második gondolkodói korszakában némileg defetista módon úgy vélekedett, hogy a filozófusnak ugyan töprengenie kell a létfeledés értelmén, de ennél többet nem nagyon tehet. Patočka szerint viszont a lét fogalma Heideggernél túlságosan általános, túlzottan kötődik a meghaladni kívánt metafizikai hagyományhoz, és ezért nem alkalmas arra, hogy kifejezze a fenomenológiai filozófia alapvető gyakorlati orientáltságát. Patočka egyik legfontosabb gondolata, hogy az egzisztencia mozgás. Persze nem fizikai értelemben, hanem történeti-időbeli alakulásként felfogott mozgás. Patočka a természetes világ fenomenológiai elemzése során az egzisztencia három alapmozgását különböztette meg, az idő három dimenziójának megfelelően. Így a múltnak megfelelő mozgás a „lehorgonyzás mozgása”, amelynek során ahhoz viszonyulunk, ami már készen vár minket, ez a minket befogadó világ biztonságában való élet. A jelennek megfelelő mozgás az „önmeghosszabbítás mozgása”, amely a létfenntartást és a társadalmi életet jelenti. A jövőnek megfelelő mozgásnak, ami a tulajdonképpeni egzisztencia mozgása, semmi létező nem lehet a tárgya, mivel ez nyitja meg a létet mint egészében vett értelem-összefüggést. Nyilvánvaló, hogy Patočka számára az egzisztencia e harmadik, vagyis a szabadságban való mozgásának volt a legnagyobb jelentősége.

A természetes világ fenomenológiai-egzisztencialista problematikáját követően Patočka érdeklődése egyre inkább történelemfilozófiai irányultságot vett, s munkáiban mind gyakrabban bukkant fel az a léttörténeti kapcsolódás, ahol az egzisztencia e harmadik mozgásformájában megszülető történeti alany nem más, mint a lélek. Ezzel összefüggésben pedig az emberi transzcendencia vállalásának következetes programja – ahogyan azt már fentebb láttuk – a görög filozófiában kibontakozó gondoskodás a lélekről programja lenne. A *Platón és Európában* olvasható előadás-sorozat ennek a programnak a Patočka-életművön belül az egyik legrészletesebb tárgyalása. Az előadások gondolatmenete a klasszikus görög filozófiához fűzött kommentárokból ölt alakot. A értelmezés centrumában a platóni filozófia áll, mivel Patočka szerint Platónnál jelent meg a lélekről való gondoskodás annak mindhárom lehetőségében – amely lehetőségek tulajdonképpen analógiába állíthatók az egzisztencia háromféle alapmozgásával, annak mintegy magasabb szinten megjelenő változataiként érthetők meg. A lélekkel való törődés első mozgásirányát a cseh filozófus az „ontokozmológiai menetrendnek” nevezi. Ez a meghatározás a platóni filozófia tudományos,

rendszeralkotó törekvéseit jelöli, vagyis a filozófus azon eszményét, hogy a mitikus gyökerű, hagyományos vélekedéseket a világban felfedezhető szabályszerűségekről, egy racionális, belátáson alapuló tudással váltsa fel. Az efféle tudás megköveteli az egzakt formulákat, megköveteli a logosz uralmát. A lélekkel való törődésnek eme szintjén a lélek a rendezett kozmosz részeként formálja ki magát. A lélek második mozgásiránya ennek politikai dimenziója. Patočka itt a platóni államelméletet elemzi, mivel szerinte az ebben felvázolt ideális állam, ahol a filozófus királyok uralkodnának az örök és a dolgozók rendjei felett, a lélek modelljeként szolgált: Platón ideális állama az a politikai rendszer, ahol a lélek igazságban élhet, vagy ami ugyanezt jelenti, a léleknek, amely képes az igazságra, az ideális állam és az ezt alkotó közösség a politikai manifesztációja. Ugyanakkor ebben a mozgásban merül fel az igazságos élet és az igazságtalan élet fundamentális konfliktusa is, ahogyan az Szókratész sorsában is megjelent. A harmadik mozgás a „gondoskodás a lélekről annak belső élete szempontjából”. Bár a lélekgondozás e harmadik variánsát Patočka a felsoroltak közül utolsóként tárgyalja, többször is utal rá, hogy a lélek mozgásai közül ez a legfontosabb, a legközvetlenebb változat. Ugyanis ebben a mozgásban ölt alakot a lélek, amint olyan energiaként tapasztalja meg önmagát, amely semmilyen, a világban létező, esetleges és az időbeli változásnak kitett dologhoz nem köthető, amely képes ellenállni a létezőket sújtó hanyatlásnak. A lélek ezen lehetőségét fejezik ki Patočka szerint a lélek halhatatlanságáról szóló metafizikai gondolatmenetek. A halhatatlan lélek természetesen nem a filozófia találmánya, csakhogy a mitikus-rituális hagyományban a lélek inkább egy báb vagy egy kimerítet, testtelenített formája volt egy egykor élt személynek. A platóni lélek, ettől eltérően, a test halála után is a belső mozgás, vagyis az egzisztencia szabadságának az élete. Patočka koncepciója szerint a gondoskodás a lélekről eme három mozgásán alapul az egész európai szellemi hagyomány. Nagyon fontos azonban, hogy a centrális mozgástól – ez a harmadik mozgás – az „ontokozmológiai” irány van a legtávolabb. Ez maga a nyugati metafizika, a logosz uralmának elve, amelyből a későbbi évezredekben kifejlődhettek a modern tudományok. A nyugati tudományok sorsszerű tévútja az volt, hogy megfeledeztek a lélek harmadik mozgásáról, és a világ eltárgyasítása és uralása vált az egyetlen céljukká. Éppen ezért Patočka úgy tartja, hogy abból, ami a platóni filozófia, nekünk elsősorban arra kellene koncentrálnunk, ami ennek a gondolkodásnak a szókratészi magját alkotta. Egy má-

sik fontos esszéjében Patočka ezt a szókratészi magot „negatív platonizmusnak” nevezi, amelynek lényegi jellemzője az, hogy itt a platóni idea nem a létező lerögzítettségének princípiuma, hanem pontosan az a transzcendencia, ami lehetővé teszi a világnak mint egésznek a megjelenését. A metafizikává és egyetemi diszciplínává transzformált filozófiától tehát vissza kellene kanyarodnunk a filozófia eredetibb értelméhez, amely a létező egészére való folyamatos kérdésben és cselekvő gondolkodásban nyilvánul meg.

Pontosabban miben is állna ez a visszatérés a gondoskodás a lélekről programjához? A kérdés legitimnek tűnik, hiszen a szellemi válság „érzete” manapság ahelyett, hogy enyhült volna, ha lehet, még bonyolultabbá és kiútalanabbá vált. Az európai örökség kérdése az újraéledő superhatalmi versengésben, és az Európai Unió jövője kapcsán, nagyon aktuális probléma. Azután arra is hivatkozhatnánk, hogy maga Patočka említi a *Platón és Európa* bevezető előadásában, hogy ő itt nem amolyan „fennkölt kérdésekről” akar beszélni, hanem a történelmi „szükséghelyzetből” fakadóan, erre reflektálva szeretne filozofálni. Szükséghelyzetnek nem vagyunk híjával ma sem. Tehát akkor mi is pontosan Patočka ajánlata?

Az előadásokban és a cseh filozófus más írásában is kétségtávol felfedezhető egy nem túl eredeti felhívás egy olyan filozófiai attitűdre, ahol a kérdés a fontosabb, és nem a válaszok. Ez az általános felhívás némileg konkretizálható, amennyiben azt nézzük, hogy a szókratészi szerepre, Szókratész alakjára Patočka etalonként hivatkozott a gondolatmeneteiben. Arról azonban semmit nem olvashatunk, hogy hogyan nézne ki ez a szerep manapság (vagy a '70-es években). Az például nagyon valószínű, hogy ha a kommunista hatalom nem távolítja el több ízben is az egyetemről Patočkát, akkor a leg-hagyományosabb értelemben vett egyetemi filozófiaprofesszorként élte volna le az életét. Kézenfekvő a kérdés, hogy talán a társadalmi ügyekben aktív értelmiségi szerepe lenne az, amely a szókratészi elveknek megfelelne? Ahhoz azonban, hogy erre válaszolni tudjunk, tisztába kellene jönnünk még néhány további, korántsem mellékes körülménnyel is: Pontosan melyik értelmiségi? Mikor? És hol? Úgy tűnik, ezen az úton nem jutunk túlságosan messzire. Talán akkor érünk a legközelebb az igazsághoz, ha figyelembe vesszük a husserli gondolatoknak Patočkára tett jelentős hatását. A mestert követve ugyanis a cseh filozófus végső célja is az volt, hogy a filozófiát újból a nyugati szellem megalapozó tevékenységeként mutassa fel – olyan kortárs irányzatokkal szemben, mint a pozitivizmus vagy a pszi-

chologizmus –, s olyan fogalmakat dolgozzon ki – legfőképpen a gondoskodás a lélekről koncepcióját –, amelyek újra képesek lennének egy egyetemes, integratív, intellektuális szemlélet megalapozására. Ebben a filozófia által megnyitott szemléletben visszaszerezhetnék az egyetemes emberi történelembe és a nyugati ember küldetésébe vetett elvesztett hitünket. Tehát Patočka ajánlata számunkra egy egzisztencialista-humanista belátás volna, amely, úgymond, visszahelyezne minket az elfeledett vagy elvesztett egyetemes emberi nézőpontjába. Kétségkívül fennkölt és szép mindez, és tulajdonképpen illik is a hatvanas és hetvenes évek ér-

telmiségi hangulatához. „Már csak egy isten menthet meg bennünket” – nyilatkozta Heidegger a nevezetes 1966-os Spiegel-interjúban. Patočkával szólva ezt úgy módosíthatnánk: „már csak egy nagy visszatérés nevében születő új filozófia menthet meg bennünket”. Ami kevésbé költői ugyan, mint a heideggeri megfogalmazás, de legalább bizakodásra adhatna okot. Az egyetlen probléma ezzel, hogy ha a 2020-as évek értelmiségi érzületét szeretnénk megfogalmazni, akkor inkább valami ilyesmit kellene mondanunk: bizonyos, hogy sem egy isten, sem a filozófia nem fog megmenteni bennünket. *(Fordította Varga György, MMA, 2021)*

NÉMETH GÉZA, *Az első ezred másodperc*, 2022, akril, vászon, 100x70 cm

GÁSPÁR SÁRA

Esti rutin

A tükörképem bármire képes. Esténként fürdés előtt elég fáradt vagyok ahhoz, hogy ne érdekeljen, mit gondolok magamról. Most jó nőnek képzelem magam. A két négyzetméternyi hideg csempe a kifutó: várom, hogy megre váltson a víz. Fehérneműben pózolok, és lelkesítő beszédeket tartok nőknek, hogyan lehetnek ők is olyan magabiztosak, mint én. Az albérletben a meleg a hideg, a hideg a meleg víz, erről néha megfeledekzem, tovább tart a show, és van idő nézői kérdésekre is. Az egyikük azt kérdezi, hogyan léphetne túl az exén. *Ne haragudj, néztél ma már tükörbe? A csávót, mondjuk, nem ismerem, de fogadni merek, hogy már az is minimum jótékonysági munkával ér fel, hogy egyáltalán szóba álltál vele. Éld az életed, hadd lássa, hogy jobban ragyogsz nélküle, ő meg tiltson csak le ugyanazzal az ujjával, mint amelyikkel nem tudott kielégíteni téged.*

A zuhany alatt egy órát is eltöltök. A rádiózással kezdem, átmegyek az egész testemen borotválkozás előtt, állítólag az elhalt hámsejtektől megszabadulva simább lesz a bőröm. Nem kockáztathatok, aloe verás borotvahabot is vettem, nem feküdhetek be kipattogzott bőrrel a férfi mellé, aki még nem kérte meg a kezem. A hajammal folytatom: az utolsó öblítést hideg vízzel végzem, azt mondják, így fényesebb lesz, felélénkülnek a hajhagymák. Megborzongok a jéghideg víz érintésétől. Tizenhárom éves korom óta minden alkalommal a férfiakat utálom, amikor zuhanyozni megyek.

Kilépek a fürkéből, már nincsenek ott a nők. Megmosott hajjal és szörtenül nem kellek nekik. Dideregve állok a kilépőn, a tükör teljesen bepárásozott. Megnézem a lámpa alatt, hogy biztos nem maradt-e sehol szőr. Törölközőbe csavarom a hajam és a testem, elkezdem az arcápolási rutinomat. Engem tényleg nem érdekelnek a férfiak, magamért csinálom, hogy jó nőnek érezhessem magam. Az orgazmusról sem azért kamuzok, hogy a pasim jó csávónak érezhesse magát, hanem a saját önbecsülésem miatt. Egyszerűen nem akarok többet szembesülni azzal a kellemetlen pillanattal, amikor pontosan tudja, hogy nem élveztem el, mégsem tesz ellene semmit. Eszembe is jut egy mondat az előadásomba, amit hajszáritás után fogok elmondani a nőknek, ha visszajönnek: *ha nem volt orgazmusod, akkor te dugtad meg őt, csajszí.* A csajszit inkább hanyagolni fogom. Túlzás.

Lófarokba kötöm a hajam, oldalt kihúzok néhány hajszálat a copfból, hogy úgy tűnjön, mintha mit sem foglalkoztam volna vele, és véletlenül néznék ki ennyire jól. Magamra kötöm a méregzöld szaténköntösömet, ezt a ruhadarabot arra találták ki, hogy egyetlen mozdulattal hozzáférhető legyen az egész testem. *Lányok, ne legyetek könnyen kaphatók. És az elvárásokból se adjatok lejjebb: ha nincs alacsony igény, nincs alacsony színvonalú tapasztalat sem, ez ennyire egyszerű.*

A férfival, aki az előadásaimon sosincs ott, elhitem: nem én akarom vele megdugatni magam, hanem ő kíván engem. A pizsamának használt szűk rövidnadrágomban guggolok a szekrény előtt, zoknikeresést tettetek, amíg észre nem veszi, milyen jó a fenekem. Odajön hozzám, leszidom, hogy miért

kell állandóan tárgyiasítania. A tükörképem sosem tenne ilyet. Szőrösen feküdne le az ágyra, ha a férfi megjegyzést tenne rá, visszaszólna: így is megoldod, nem? A férfiak semmit nem tudnak a női testről, és a nők is leginkább a férfiakról tudnak valamit. Előbb néztem utána, hogyan kell mélytorkozni hányás nélkül, mint hogy hogyan tudnám kielégíteni magam. *Az első számú tanácsom: mindig legyen feltöltve a vibrátorotok, mert ha maszturbálás közben lemerül, az éppen olyan, mintha egy férfival szexelnétek.* Ez a legnépszerűbb poén az előadásaimon. Nincs vibrátorom.

Nem azért nyögök, mert élvezem, azt akarom, legyen már vége. Ez a póz nem nekem van kitalálva. A férfinak, aki alattam fekszik, ez a kedvence. Azt mondja, jó a kilátás. Én, mondjuk, csak a falat látom. *De hát a szexet nem is neked kell élvezni,* ezt mondta egyszer egy barátnőm, kutyapózra váltunk, a hajamat húzza, nem tudom, hogy ez neki jó, vagy azt hiszi, hogy nekem jó, vagy csak nem tudja, hogy lehetne másképp, mert így tanulta a pornóból. Sikítva buzdítom, hogy ne hagyja abba, én meg ezt tanultam. Ezekben a videókban sosem lehet tudni, hogy épp mikor élvez el a lány, mert olyan, mintha az első perctől fogva az utolsóig orgasmusa lenne. Ezért a hazugságért hálás vagyok a pornófilmeknek, máskülönben bajban lennénk. Nekem nincs büntudatom amiatt, hogy kamuzok, sőt, jófejségre vall, hogy nem szembesítem vele, menyire nem tud bánni egy nővel. A lányokat legalább érdekérvényesítésre tanítom az ágyban, eleget törlesztek ezzel.

Ő visszaül videójátékozni, én ölelkezni akarnék, de ha nem jön rá magától, nem is érdekel. Visszamegyek a fürdőszobába. Kócos vagyok, elhasznált. Megmosom az arcom, újracopfozom a hajam, pisilek, hogy ne kapjak húgyúti fertőzést. Visszaállok a tükör elé, *lányok, az egész nem ér annyit, hogy felborítsa a pH-egyensúlyotokat egy srác. Van így is elég bajunk a szexszel, nincs szükségünk még állandóan több ezer forintos tejsavas készítmények vásárlására is, amikor már így is dupla annyit fizetünk a rózsaszín borotváért, és nekünk még csak nem is ez az egyetlen termék az esti rutinunkban, mint nekik. Én minden alkalommal, amikor elmegyek egy csávóhoz szexelni, és nem juttat a csúcsra, ellopok tőle valamit. Elvből nem kötök rossz üzletet. Hagyok időt a nevetésnek. Egyébként meg ti találkoztatok már olyan férfival, akinek jól tett volna egy szakítás? A legtöbb, ami egy nő elvesztése után jut nekik, az egy nagy bebaszás a haverokkal. Ellenben a nők mit csinálnak, amikor vége egy hosszú kapcsolatnak? Fodráshoz mennek, megváltoztatják a stílusukat, sikeres vállalkozásokat indítanak, megduplázzák a vagyonukat, és körbeutazzák a világot. Ez nagyon sokat elárul az értékükről, lányok. Sűrű tapsviharak közepette vonulok ki a konyhába. Néhányan utánam jönnek, elmondják, hogy én vagyok a példaképük, és remélik, hogy egyszer ők is tudnak majd annyira függetlenek lenni, mint én. A tükörképemnek nagy sikere lehetne, ha kijönne a tükör mögül. De jobb, ha ott marad. Ja, és könyörögve kérlek titeket, lányok, soha ne menjetek le kutyába. Nincs az a férfi, akiért érdemes. Mindig elfelejtjük, de ez az igazság: mi azzal járunk, akivel csak akarunk, ők meg azzal, akivel nagy nehezen sikerül összejönniük.*

Megmosom a fogam, szemkörnyékápolót és éjszakai krémet teszek az arcomra, még legalább harmincéves koromig tizenöt évesnek kellene kinézniem, hogy sose menjek húsz fölé. A férfit, aki úgy érzi, egy órája olyan jól megdugott, mint soha senki, megkérem, hogy kapcsolja ki a játékot, szeretnék aludni. Egyből megteszi, elmegy fogat mosni, és rövidesen már mellettem fekszik. *Boldog vagyok melletted, remélem, tudod.* Nem válaszolok, úgy veszi, nyugtáztam a kijelentését. Elalszik a mellkasomon, elkezdem cirógatni az arcát, nagyot ráng a teste, mielőtt végleg álomba merül.

HEGEDŰS IMRE JÁNOS

Kicsi Biri bére

Az asszony, Nagy Biri a hatodik gyermekével volt állapotos, amikor az ura bevonult. Tombolt a Nagy Háború, Ambrus Mátét nem vitték volna el, védte a törvény a sokgyermekes családapákat, de ő rettegvé gondolt arra, mi lesz az országgal, ha elveszítjük a háborút, foncsikákra marcangolnak a győztesek.

– Minket, akik az ország szélén, hegyek aljában élünk – mondta –, úgy vesznek körbe ősi ellenségeink, mint a sakálok az áldozatot, nem várhatjuk karba tett kézzel a gyilkosokat.

Önkéntesnek állt.

Az is gyakran megfordult a fejében, csak a gyávák félnek a haláltól, ha mindenki menti a bőrét, írmagja sem marad a magyar nemzetnek.

Ilyen jó hazafi volt Ambrus Máté!

Talán még meg sem érkezett az Isonzó völgyébe, amikor otthon megszületett Kicsi Biri. Az anya nem akart, nem is tudott volna más nevet adni a leánykának, csak a sajátját, hagyomány volt a faluban, hogy az utód öröklje a szülő nevét, így a gyerek halála órájáig viselte a Biri nevet. Még össze is olvasztották a gyorsbeszédű emberek a két szót: Kicsibiri.

Az apa a második vagy a harmadik szuronyrohamban esett el. Életben maradt bajtársai mesélték, a gégejét szúrta át bajonettjével a talján, vagyis hát a digó, hátul jött ki a gylók, szörnyethalt. Úgy dőlt el, mint egy kivágott cserefa.

Kár, mert amíg élt, nagyon szeretett volna az öt fiú után egy leánykát.

– Csak éppen akkora leánygyermeket adna az Úristen – sóhajtozott nagyokat –, akinek rózsaszínű seggecskéje kitöltené a széles, kerékgyártó tenyeremet, beleültetném, s fölemelném magasra, hogy lássa az egek Ura, jót is cselekedett ezen a földön, nemcsak rosszat.

De hát... Ember tervez, Isten végez. Ez olyan közmondásféleség volt arrafelé, be is teljesült, csakhogy fél munkát végzett az Úr, teremtető akaratából megszületett Kicsi Biri, de rózsaszínű seggecskéjét már nem vehette tenyerébe az édesapa, idegen földön, idegen országban szorítja a markában idők végezetéig az agyagos vagy a homokos talján földet.

Bizony, rendhagyó esemény volt Kicsibiri világra jövele, az Ambrus család öt daliája után egy akkorácska vakarék, mint egy cső törökbúza. Alig akarták elhinni a faluban, csodájára jártak.

– Máté egy nagy, behemót bika – mondogatták az emberek –, fiúgyermeket szül a felesége akkor is, ha a bundasapkájával dobja meg.

De, úgy látszik, vannak kivételek.

Nem volt nagy a birtok, éppen csak a mindennapi kenyérre tellett, a mezőn a legények kapáltak, szántottak, vetettek, boronáltak, napszámba is jártak a tehetősebb gazdákhöz, a háztűzörző az anya volt, főzött, szapult, mosott, takarított, kúrálta az állatokat, mellette cseperedet föl Kicsibiri, alig telt el néhány esztendő, s már hasznát vette az anyja.

Kerek arcú, villogó szemű, gyors mozgású süldő leányka lett Kicsibiriből, a nyelve forgott, pergett, mint a motolla, ő mesélte el minden este a hazatérő bátyjainak, mi történt a faluban, melyik asszonynak vészett el a pipéje vagy a kistréceje, kinek a tehene borjadzott meg, kinek a fazekát foldozta meg a füstös cigány.

Hol az egyik, hol a másik bátyja ölébe kérezkodott fel, azok lovagoltatták is rendesen, szerették a csöppséget, úgy hallgatták szapora beszédét, mint kinn, a határban a pacsirta trilláit.

Tizenégy esztendő telt el, az édesapa emléke elhalványult, Kicsibiri amúgy is csak kopott fényképeken láthatta a nagybajuszos arcot, az édesanya megkeményedett, izmos karjait, oszloplábait bármelyik férfi megirigyelhette volna, a napi robot fásulttá tette, szótlánul jött-ment a házban, némaságba zárkózva számítgatta, jut-e mindenkinek a puliszkából, a ritka kenyérből, a juhtúróból, inkább leveseket főzött, hosszú, savanykás leveseket, azokat lehetett szaporítani, hígítani, elegendő víz volt a kútban.

Nem beszéltek róla, de érezték, örök időre kezet fogtak a szegénységgel, a nélkülözéssel. A legények próbálkoztak az édesapa mesterségével, de már nem volt piaca a famunkának, rendre zárták be műhelyeiket az asztalosok, a kerekések, a háború előtti birodalom pezsgése, mozgása megszűnt, a Monarchiát vad határok szabdalják darabjaira, nem volt egyszerű végigutazni fél Európán, híres fogatos dinasztiák buktak meg, s vándoroltak ki Amerikába.

Igen, Amerika.

Erről viszont gyakran beszéltek az Ambrus legények, ritkán még a félig néma édesanya is megszólalt, hevesen, indulatosan tiltakozott, innen az én akaratomból senki ki nem teszi a lábát – mondta. Nőszülni nem tudtak a fiúk, mert akkor osztani kellett volna a kis birtokot, nem is kapkodtak utánuk a lányok, kinek kell koldustarisznya, pedig szép szál daliák voltak mind az öten.

Kivándorolni Amerikába. Nincs más út, nincs más remény, csak azt kell eldönteni, mind menjenek, vagy egy részük maradjon itthon. Ha mind az öt legény útra kel, elvadul a birtok, Nagybiri és Kicsibiri képtelen azt megoldozni.

Erről folyt a beszélgetés minden este, de főleg vasárnap délutánonként, miután hazajöttek az istentiszteletről.

Nehéz volt a döntés, az édesapa halálával bekövetkezett a család első szakadása, az a halál parancsára történt, de most nekik kell cselekedni, s nehéz úgy dönteni, hogy az ne idézze elő a család végső romlását, pusztulását.

Mert mi történik, ha elmennek?

Az anya és a süldő lánya belerokkan abba, amivel mostanig öt férfi birkózott, s akik nekivágnak az útnak, azoknak a sorsa a teljes bizonytalanság.

Mit csináljanak? Ki tudna okos tanácsot adni?

Hát a tiszteletes. Nagylepedős újság jár neki, abban mindenféle hirdetés, ajánlás megjelenik, hátha akad valami nekik való, igaz, mesterségük nincsen, de erősek és szorgalmasak, mindent vállalnak, ami testi erejükből kitelik.

Mivel az édesanya vadul harcolt a kivándorlás ellen, egyik vasárnap, úgy estefelé elment a paphoz. Nagy tekintélyű, nagy tudású férfiú volt a tiszteletes, még könyveket is írt, félénken kopogtatott Nagybiri a parókia ajtaján.

Kedvesen, barátságosan fogadta a lelkész, leültette az irodájában, nagy tál gyümölcsöt tett le az asztalra, kérem, fogyasszon, Ambrus néni, s mondja el, mi járatban van, miért jött el hozzám.

– Nagy a gondunk, tiszteletes úr – mondta az asszony. – Mostanig éltünk, ahogy éltünk, tisztos szegénységben, de most már a betevő falatra sem jut mindig. Megnőttek a gyermekek, egy nagy legénynek több étel kell, mint egy kicsinek, ugye, a lábbeli, a gúnya sem olcsó, arról tanakodnak a fiaim, hogy kivándorolnak Amerikába. De különválni sem tudnak, szeretik egymást, jó testvérek, mind az öten nekivágnak az útnak, s akkor az én szívem megszakad. Nehezen éltem túl az uram elvesztését, de ebbe én belehalok.

Ott volt kiterítve a lepedős újság az asztalon, kézbe vette a pap, ráncolt homlokkal nézegette a hirdetéseket, hosszú ideig, sokáig nézegette, olyan csend szakadt rájuk, Nagybirinek még a lélegzete is akadozott, végül megszólalt:

– Sajnos, férfimunkát nem találok, legalábbis olyant nem, ahová szaktudás nélkül is fölvennék a jelentkezőt, de cselédet, szolgálót, pesztrát, beteggondozót sokan, nagyon sokan keresnek. Itt van mindjárt K. városban ez a két, idős patikus nagysága. Az áll a hirdetésben, leánygyermek kellene, aki gondozná őket, etetés, itatás lenne a feladata, s társalgás, mert erősen unatkoznak. Hány éves is a maga lánya, Ambrusné asszony?

– Tizennégyet töltött árpaaratáskor. Mozgása mint a menyété, s nyelve is forog, pörög, Ponciustól Pilátusig elmesél az mindent, ő szórakoztatja a bátyjait, ha azok hazajönnek a mezőről.

– Írhatunk levelet a nagyságáknak – mondta a pap. – Itt az áll, életkor nem számít, és jól fizetnek. Ennyi és ennyi a bér. Hátha éppen a legkisebb gyereke segíti ki magát a bajból?

S ment a levél. Szép, kalligrafikus betűkkel írta meg azt a pap, ő még tanult zsinórirást, vázolta a család helyzetét, s azt is beleírta, ügyes, élénk leánygyermek Kicsibiri, igaz, még csak tizennégy évet töltött, de a falusi gyerekeket már kicsi korban munkára fogják.

A válasz két hét múlva érkezett meg. Hívatta a pap Nagybirít, s felolvasta a levelet, nem számít az életkor, csak ügyes legyen a leányka, ez s ez a cím, nem laknak messze a vasútállomástól, a járókelők útbaigazítják őket, azonnal induljon az édesanya, hozza fel Kicsibirit, tudták a nevét, mert az is benne volt a kereső, érdeklődő levélben. Még azt is megjegyezték a nagyságák, hogy az útiköltséget utólag megtérítik.

Nagy volt a készülődés. Nem állhatnak cigánymódra az úri népek elé. Volt Kicsibirinek egy rózsás köntöse, azzal járt templomba, azt kimosta, kivasalta az anyja, a cipővel gyűlt meg a bajuk. Nyár volt, a faluban minden gyerek mezítláb járt, azt az otromba téli bakancsot, amelyet valamelyik bátyjától örökölt, mégsem húzhatta fel, szandál kellett volna, de hát azt honnan? Egy banijuk sem volt, emiatt Nagybiri szégyenszemre koldulásra adta a fejét, végigjárta a falut, egy nagygazdáné, távoli rokona, megsajnálta, kölcsönadott egy barna félcipőt, igaz, az is fércipő volt, a fia, Béni nőtte ki, de ennek is örült az anya, éppen csak legyen valami a leányka lábán.

Ő, Nagybiri nem indulhatott útnak agyonfoltozott, kigyérült miesnapigúnyjában, ezért népviseletbe öltözött, sokszínű csíkokból összeállított rokokolya, csipkés, fehér ing, piros lajbi fekete szegéllyel és csizma. Furcsán néznek majd ki, de városon semmi sem feltűnő, elvegyülnek az urak tarkabarkaságában.

A Kicsibiri váltó alsóneműje elfért egy tarisznyában, a két-két szelet szilvaízes kenyér is, a tiszteletes adott Isten nevében annyi pénzt, amivel megvehetik a vonatjegyeket.

Még a legények is sírtak, amikor ők kiléptek az ajtón, a szomszédok a kapu elé sereglettek, nem volt mindennapi esemény ebben a hegyaljai falucskában a nagy utazás, innen csak a regruták indultak el trappoló szekereken, vagy férfiak jártak baromvásárookra. Kicsibiri még csak nem is látott soha vonatot, a felnőttek magyarázatából próbálta elképzelni a vasszörnyeteget, amire kíváncsi volt nagyon, de félt is tőle.

Persze, a csepűtelefon nem állt le, mondtak ezt-azt a két Biri utazásáról, a rossznyelvek szerint az anya eladta a lányát, szőrös annak a szíve, fa a lelke, s mustrára is úgy néz ki, mint egy férfi.

Azt már tudta Kicsibiri, hogy hosszú az út az állomásig, csak jó gyaloglók teszik meg három óra alatt, s azt is bele kell számítani, hogy menet közben pihentetni kell a lábat. Szép, tiszta tájon haladtak, friss, reggeli szél lebbent, s mivel esős időben sártenger borította az utat, ezért az emberek ösvényt vertek a mezőkön, réteken, a patak mellett, ez az ösvény okozta Kicsibirinek az első örömet, a simára csiszolt agyagos föld csiklandozta harmatos lábát,

édes bizsergést érzett; természetesen gyalog ment, a félcipőt madzaggal összekötve a vállára akasztotta.

A keskeny ösvényen egymás mögött haladtak, akkor kelt föl a nap, s Kicsibiri a két árnyékban gyönyörködött, egy nagy, hosszú és egy rövidebb, kisebb árnyék követte őket, illetve halad mellettük, szellemjárásnak is beillettek volna, nem ismertek akadályt, suhantak a sima réteken, áthágtak árkon, bokron, mostanig nem volt alkalma Birikének ilyesmit megfigyelni.

Fele útján leültek a sánc martjára, az édesanya elővette az egyik szilvaízes kenyeret, kettétörte, s elmajszolták. Vigyáztak, egy morzsa se essen le a porba.

Emberek szálingóztak, s haladtak el mellettük, több zsákfalú lakói köszöntek nekik, átalvetőben vittek ezt-azt a Városba, a piacra, volt, aki megkérdezte, hát ők mit viszek, Nagybiri válaszolt:

– Nem viszünk mi semmit, a gőzösre igyekszünk, más dolgunk van, a piacból nem lehet megélni.

A vonat mégsem tűnt vasszörnyetegnek, igaz, a füttytől és a kéménye fűjtatásától meg lehetett rebbenni, a füst szaga is szokatlan volt, de miután beültek a kupéba, azt mondta Kicsibiri:

– Édesanyám, ez szebb, mint a mi házunk otthon.

Csak most következett az út hosszabbik fele. Délfelé ültek vonatra, este felé érkeztek meg K. városba, s úgy cselekedtek, ahogy a nagyságák a levélben javasolták. Érdeklődtek, kérdezősködtek. A harmadik vagy a negyedik járókelő pontosan megmondta, meg is mutatta, mert ő is arrafelé tartott, hol van a J. B. utca.

Becsengettek, s egy szürke hajú, nagyon sovány, beesett arcú öreg hölgy nyitott ajtót, az engedte be őket.

Honnan sejthette volna Kicsibiri, hogy a halál kapuján lépett be?

Hát a lakásban igazán volt látnivaló! Hajlított lábú, fényes asztal a nagyszoba közepén, körülötte ugyanolyan hajlított lábú székek, dívány a fal mellett, a padlón díszes szőnyeg, a falakon képek, nagyurak és nagyasszonyok képei, a sokfiókos szekrényen egy csillogó edényféleség, később tudta meg Kicsibiri, hogy az a szamovár, kuncogott is magában, ennyi erővel lehetne számárvár is, az legalább jelentene valamit. De ez későbbi történet.

A szürkehajú végigvezette őket a lakáson, a hálósobában a testvére feködött, ő Esztella, mondta, én, el is felejtettem mondani, Antónia vagyok, nagy eső kapta el a nővéremet a temetőkertben, megázott, megfázott, azért fekszik, gyere, Kicsibiri, megmutatom a te szobádat, ahol lakni fogsz, visszatértek a nappaliba, onnan egy oldalajtón aprócska, de szépen berendezett helyiségbe léptek, éppen csak befértek hárman, sezlön, éjjeliszekrény, asztalka, s ami igazán szép volt, az oldalfal. Még az édesanya sem látott addig tapétát, akárcsak az egész lakásban, apró, kék virágos, zöld leveles tapéta borította a mennyezetet és a falakat, csak a sima rét ilyen szép abban a hegyaljai falucskában, ahonnan ők jöttek.

– No, akkor menjünk az ebédlőbe, bizonyára éhesek, nem hiszem, hogy útközben betértek volna valamelyik vendéglőbe. Csirkehús lesz a vacsora krumplival és rizzsel.

Csodálkoztak nagyon a vendégek, hogy lehet ennyi szoba, hisz csak ketten élnek itt, ők otthon egy nagy szobában laknak heten, igaz, nyáron a fivérei az odorban alusznak, belefűrjék magukat a jó szagú szénába.

Kövér volt a szakácsné, csak sípolva tudott szuszogni, a tokája lógott, mint otthon a nagygazdák teheneinek a lebenye, kézfeje mint két pánkó, apró szemei a zsírpárnákból alig látszottak ki, ilyent sem láttak még életükben.

– Őt szólítsad Anna néninek – mondta a patikusnő Kicsibirinek –, nem sok dolgod lesz vele, nem lakik itt, csak délben és este hozza a piacról az élelmet, s készíti meg itt.

Leültek, szorongva ettek, figyelték, hogy fogja kézbe a nagysága a kést és a villát, megpróbálták utánozni, hallomásból tudták, az urak másképp esznek.

– Hát eljöttünk magukhoz, nagyságos asszonyom – mondta Nagybiri, miután lenyelték az utolsó falatot is. – Elhoztam a lányomat, nem dicsérem, nálunk felé az a szóbeszéd járja, csak a cigány dicséri a maga lovát, de látni fogják, mindenre alkalmas az én Birim, nem lusta, nem délig alvó, azonkívül szófogadó, soha nem felesel, beszéde olyan, mint a tiszteletes úré, aki minket ide kalauzolt, de csak akkor szólal meg, ha kérdezik.

– Jó dolga lesz nálunk – válaszolt a nagysága. – A ház körüli munkába nem lehet megszakadni, segítsen a szakácsnőnek, mosogasson el, sepregeszen, töröljön port, s ha elvégezte minden dolgát, beszélgessen velünk, mondja el, milyen az a falusi élet, mi csak a várost ismerjük, amint látják, az arcunk színe is más, nem csattan ki az egészségtől és a pirosságtól, mint a Kicsibirié, minket nem sütött meg a nap, friss levegőt sem szívtunk soha, kevertük, kavartuk a patikában a sok mérges gyógyszert, az sem használt a tüdőnek, amint hallják, a testvérem a hálóban gyakran köhög, nálam sem ritka.

– De beszéljünk arról, amikből élünk – folytatta Antónia. – Megírtam a maguk papjának, kifizetjük az útiköltséget, itt van száz lej, és a Biri bérében is megegyezhetünk. Úgy gondoltuk, háromszáz lej elég lesz ilyen könnyű munkára, s a kosztot, a szállást ingyen kapja. Mit szól hozzá, Biri néni?

Nagybirinek elakadt a lélegzete, ennyi pénzt ő még soha nem látott, erős pénz volt akkor a lej, háromszázért már tinót lehetett venni a baromvásáron.

Elszoruló torokkal, rekedtes hangon mondta:

– Hálás szívvel köszönjük, nagyságos asszony, őszintén szólva nem is gondoltunk ekkora bérre, ritka, fehér holló a mi házunkban a pénz, jó helyre jön, ez fog minket talpra állítani, ez fogja visszatartani a fiaimat a kivándorlástól.

És Nagybiri elmesélte, mekkora vikotában van a fiaival, Amerikába készülnek, de ő abba soha nem fog beleegyezni.

Későre járt az idő, álmosak voltak, a ház asszonya bekísérte őket a cselédszobába, kicsit szorongtak a sezlónon, mert az nem volt túl széles, de a hosszú út és a nagy izgalom kifárasztotta őket, hamarosan elaludtak.

Falusi ember korán ébred, még nem világosodtak az ablakok, amikor Nagybiri kinyitotta a szemét. Nem mozdult, pedig el volt zsibbadva a bal karja, hadd aludjon ez a lány, bizonyára már ma munkára fogják, ő a délelőtti vónattal indul haza kicsi falujukba. A hangokra figyelt, csak ritkán jutott el hozzájuk egy-egy távoli autótülkölés, különben csend volt, de a falon áthallatszott a köhögés. Nem is egy, hanem kettő. Nemcsak az a nagysága köhincsért, amelyik megázott és megfázott a temetőben, mindketten tikogtak. Száraz, ugató köhögés volt az, de Nagybiri akkor még semmi rosszra nem gondolt.

– Ilyenek a városi népek – mormolta magában. – Rossz itt a levegő, mezőre nem járnak, olyan az arcuk, mintha epével vagy oltott mésszel kenték volna be őket.

Reggel megmutatta a nagysága Kicsibirinek a fürdőszobát, ott valóban a falból csorgott ki a víz, nem kútból merítették, szép, csíkos törülközőt adott neki, te csak ezt használjad, mondta, s megígérte, fogkefét is vásárol, amiről a leányka azt sem tudta, eszik-e, vagy isszák.

Kikísérték Nagybirit az állomásra, ott azért eltörött a mécses, szorította, görcsösen szorította Kicsibiri az édesanyja nyakát, és úgy sírt, mintha temették volna.

Antónia nagysága visszatért cselédkéjével az otthonába, ahol megkezdődött Kicsibiri új, második, furcsa, különös élete.

A munka nem ölte meg. Kemény élethez szokott ő otthon, a falujában, itt, a nagyságos asszonyoknál játéknak és sokszor értelmetlen dolognak tűnt, amit el kellett végezni, törölgetni a bútorokat egy darab ronggyal, kisépérni a

szobákat, amelyek amúgy is tiszták voltak, krumplit hámozni Anna néninek, előszedni a díszes kredencből a tányérokat, villákat, kanalakat, késeket, és megteríteni az asztalt... Hát munka ez? Ő már iskolás kora előtt kiaratta a kalangyát, ami ugyebár huszonkilenc kéve. Még a mosogatás sem volt túl nehéz, egyik vájdlingba forró vizet öntött, másikba langyosat tisztáláshoz, olyan fényesek lettek az edények, Anna néni behívta a nagyságákat, lássanak ők is ragyogást.

Az már érdekesebb volt, amikor berendelték őt a hálósobába, és azt mondták neki, mesélj, Kicsibiri, a faludról, hogy élnek ott az emberek, mit dolgoznak, mit csinálnak reggeltől estig a mezőn, hát a ház körül, vannak-e vásárnap nagy táncmulatságok, sokat olvastunk mi azokról az újságokban, a lexikonokban.

És Kicsibiri mesélt. Olyan szenvedélyesen és színesen, mintha orfeumban lett volna, egybefolytak a mondatok, áradt a szó, szabály és logika helyett a hév, a szenvedély diktálta azokat:

– Hát bizony nálunk tavasztól őszig csak a betegek és a kicsi gyermekek maradnak a faluban, kivonul minden család a határba, az édesapa megmondja, mit csinálnak aznap, kapálási időben kapálnak, van első, van második kapálás, sok a törökbúza nálunk felé, közbejön az aratás, a búzát sarlóval vágjuk, ami egy veszedelmes szerszám, sokan megvágják a kezüket, fröccsen a piros vér a tarlóra, felszusszanást jelent az asszonyoknak a szénaszárítás, ami jó szagú, könnyű munka, nem úgy a férfiaknak, ők hajnalban már kint vannak a kaszálókon, s vágják a rendet, ez a legénypróba, akiben nincs elég virtus, azt kivágják a rendből, ami óriási szégyen, imádkozni szoktunk, ne csapja meg a záporosó a száraz szénát, ügyesség dolga az is, ki milyen boglyát rak, aratás után a cséplés ünnepnek számít, ökrök, bivalyok húzzák egyik életszerről a másikra a nehéz masinát és a cséplőgépet, a verebek éktelenül csirikolnak a pajtahíján, a tyúkokat ilyenkor nem engedik ki a pajtából, mindenkinek megvan a szerepe, helye, izmos legények hányják föl a magas gépre villával a kévéket, a nagylányok közül egy kévét vág, az etető ereszti be a dobba, lenn a gazda zsákokba csorgatja a magot, hátul, ahol olyan sűrű a por, vágni lehet, polyvát és töreket gereblyéznek a gyermekek, a férfiak a szalmát villázzák, az öregek rakják, formázzák a kazalt, ősszel a napraforgó és a törökbúza betakarítása folyik, este, sokszor éjfélig hántjuk kalákában a szép termést, összegyűl a rokonság, aki piros csövet talál, mehet lefeküdni, de a szüret az igazi ünnep, a szüreti bálon reggelig táncol a falu, mi, gyermekek a serketáncot járjuk hátul, a sarokban, karácsony előtt disznót vágunk, hát azt én el nem tudom mondani, milyen izgalmas és érdekes egy disznótor, télen a lányok, az asszonyok fonóba járnak, nálunk kórusnak nevezik, bizonyára azért, mert sokat énekelnek, a legények felkapkodják a leesett orsókat, csak csókért adják vissza...

Ámulva hallgatta a két városi nagysága Kicsibiri végtelen meséjét, az volt nekik, mese, szép, fordulatos mese, amit csak hallomásból és regényekből ismertek, szálltak a szavak, csapongtak, mint tarka pillangók, és áradtak, mint a vándormadarak csapatai, életet varázsolt egy falusi leányka ott, ahol már csak pislákkolt az élet, ő nem tudta magáról, hogy tündér, öntudatlanul, nagy hévvel és sóvárgással tért vissza otthonos világába, nem ismerte azt a szót, hogy honvágy, pedig az diktált mindent, újraalkotta a világot, amelyet kényszerűségből elhagyott.

Három hét telt el, s akkor nagy öröm érte Kicsibirit. Levél érkezett az édesanyjától. Egyszerű, falusi asszony levele volt az, de a lányának szebb és fontosabb, mint a Szentírás:

„Kedves leányom, Biri, ezen pár soraimmal értesítelek, hogy Isten segéd-mével jól vagyunk, élünk szép csendességben, de te nagyon hiányzol, a bátyáid

naponta kérdezik, jött valami hír Kicsibiritől, Béla bátyád elszegődött a majorhoz pakulárnak, így legalább sajt, túró van bőven, egy kicsi dézsába elgyúrtam neked is egy felet, ha nem romlik el, megkóstolod, a tiszteletes úr üdvözlését küldi, ő is, mi is arra kérünk, legyél szófogadó, rendes leány, becsüld meg azt a jó helyet, megfogtad az Isten lábát, úri kisasszony lettél. Ölel és csókol szerető édesanyád.”

Először Antónia asszony olvasta el hangosan a levelet, az ő címükre jött, s azután adta oda Kicsibirinek, aki elbújt a kicsi szobájába, sírt is, kacagott is, csókolta a durva papírra írt sorokat, a párnája alá rejtette, éjszaka is elővette, még soha ekkora örömet nem érzett.

Asszonyai arra biztatták, válaszoljon az édesanyja levelére, bizonyára tud írni, kijárta az elemi iskola négy osztályát a falujában, ők gondoskodnak papírról, tintáról, pennáról, kopertáról, bélyeget is vesznek rá, jól fog esni az ott-honiaknak, ha hírt ad magáról.

A hálószobájában kis asztalka is volt, ahhoz kuporodott le Kicsibiri egy sámlira, s megírta élete első levelét:

„Kedves édesanyám és bátyáim, tudatom magukkal a messzi távolból, hogy megkaptam az édesanyám levelét, ki sem tudom mondani, mekkora nagy örömet szerzett az nekem, még a nagyságos asszonyok is dicsérték, én erősen jól vagyok itt, sóra, fára nincs gondom, annyit ehetek, amennyi belém fér, de azért nem szeretnék úgy elhízni, mint Anna néni, a munka, amit el kell végezni, nem is munka, játék, furcsa, hogy dolgozom, és semmi eredménye nincs, sokszor gondolkodom magukra, nagyon szeretnék hazamenni, de ez most lehetetlen, gondolni kell a két nagyságát, mert bizony gölöhösek. Ölelem, csókolom az egész családot. Kicsibiri.”

Fél év telt el. Nem történt semmi. Több levelet nem írt az édesanya, a válaszból megtudta, jól van a lánya, mindene megvan, kiszámolta, mennyi pénzt kap a család, ha egy évig ki tudja húzni. Úristen! Havi 300 lej! Az egész évben 3600! Kimondani is sok! Csak a mesékben történik ilyesmi, ahol a tündérek varázsolnak.

Következő év februárjában hívatta a tiszteletes az édesanyát.

– Nincs jó hírem, Ambrus néni. Sőt, attól félek, nagyon rossz hírem van. A lánya beteg. Menni kell hozzá, haza kell hozni, azt írják a nagyságos asszonyok, ágyban fekszik, lázas nagyon, és köhög.

Megrettent az édesanya. A háttérben ott motoszkált addig is a gondolat, percig sem volt nyugodt, aggodalom kínoztá, nem tetszett neki a nagyságos asszonyok köhécselése, hallott ő, hogyne hallott volna a szárazbetegségről, magyar betegségnek is hívják, de hát azt mondta neki az egyik nagysága, a temetőkertben záporoső szakadt a testvére nyakába, s meghült. Hazudott volna? Tüdőbetegnek lennének mindketten? Akkor hogy merték cselédnek felfogadni az ő lányát? Úgy öltek volna meg álnokul egy ártatlan falusi leánykát, mint egy áldozati állatot?

Nem volt teljesen ésnél a vonatban, amíg megtette az utat K. városig. Falvak, erdők, mezők maradoztak el kétoldalt, de ő azokból semmit nem látott, elszakadt, pontosabban kiszakadt a világból, csak a lánya pirosposzsgás arca világított, azt vélte látni, de az képzeletében változott, rémkép jelent meg, hirtelen sárga, fehér beteg arc lett abból, olyan, mint a patikus nagyságaké.

Téves volt a rémkép. Amikor belépett a házba, s megpillantotta a szelonon fekvő Kicsibiri arcát, megrendült. Egész testében remegni kezdett. Nem sápadt volt a lánya, tűzrózsák égtek az arcán, izzó parázshoz, égő szénhez hasonlított. Látszott, lobot vetett a fiatal testben a betegség.

– Sajnos, rosszul van a lánya, Biri néni – mondta Antónia. – Mi nem tehetünk róla, terjed veszettül ez a magyar betegség, főleg városos, mi azt hittük, az erős parasztvér megvédi a lányát, ő nem kapja el, de tévedtünk. Kifizetjük a bérét egész évre, mást nem tehetünk, vigye szépen haza a lányát.

– Tartsák meg maguknak a bért, nem kell nekünk Júdas-pénz – zokogta fuldokolva Nagybiri. – Megölték a lányomat. Ő volt a családuk szemefénye. Mihez kezdjek én most? Még orvos sincs a faluban.

Nagy hárászkendőbe bugyolálta a lányát, kis cókókjait tarisznyába rakta, a vonaton a kupé sarkába ültette, azt súgta a fülébe, ha csak lehet, tartsa vissza a köhögését, ne legyen botrány, nehogy hívják az útitársak a jegycsípőt, mert az lerakná őket a vonatról, mit csinálnának ők fele útján, egy idegen állomáson.

A ledolgozott hónapok bérét Kicsibiri belekötötte a zsebkendőjébe, szépen összebogozta annak a sarkait, azt kioldották, s amikor megérkeztek a vasútállomásra, fuvarost fogadtak, mert gyalog nem tudták volna megtenni az utat.

Otthon közel sem engedte a fiait a leánykához:

– Gyorsan költözzetek át a sütőházba, ha nem fértek be, ott a tehénpajta, ott a juhajta, berendezzük nektek, tavasszal már az odorban is lehet háltni a szénában, az Úristen őrizzen meg titeket attól, hogy elkapjátok Kicsibiri tüdőbetegségét.

Vészes, fájdalmas élet kezdődött az Ambrus-portán. Az édesanya vakon hitte, őt nem támadja meg a kór, testben, lélekben kemény és száraz lett, mint fán a kéreg, közvetített a legények és a lánya között, csak a sütőházban főzött, az edények nagy részét is átvitte oda, mosáskor nem vegyítette össze a ruházatot, az ágyneműt, más napra tette a szapulást a fiainak, más napra a lányának és önmagának, a házba rajta kívül senki be nem tehetette a lábát. Még a tiszteletes úrral is csak az udvaron beszélgetett, amikor meglátogatta őket, a pap értesítette a körorvost, az megdicsérte az édesanyát, én sem javasolhattam volna mást, mondta, mint amit maga, Ambrus néni, csinált, elkülöníteni a beteget, veszedelmes baktériumok terjesztik ezt a kórt, gyógyszer nincs rá, pihenjen a lánya, s egyék sokat, nagyon sokat, főleg húst, zsíros ételeket, főzzön neki aranygaluska levest, akkor talán életben marad, befornak a tüdőben a kavernák.

Nagybiri nem értette a szót, nem tudta, mit jelent a kaverna, de nagyot sóhajtott az orvos szavaira, honnan teremtsen elő a dús táplálékot, alig élnek a nagy szegénységben.

Az Ambrus legények kiskaput szereltek hátul, a csűr mögötti kerítésre, azon mentek ki a mezőre, az udvaron csak a klozetot használták, egy másikat mégsem építhettek, hogy nézne ki az ételszer két klozetel, de oda jártak dolgoukat végezni az asszonyok is, mármint Kicsibiri és Nagybiri, hová járhattak volna.

Ez lett a vesztük. Amikor Lajos, a legnagyobb legény is köhécselni kezdett, hívták a körorvost. Az rendes nyomozást végzett, kikérdezett mindenkit, hol, mikor érintkeztek a beteggel, ő derítette ki, hogy a klozet lett a végzetük, azon keresztül át tud terjedni a betegség egyik emberről a másikra.

Kicsibiri, amikor meghalt, még megmozdult a falu, a bíró gyűjtést rendezett, a templomban a szószékről hirdette a tiszteletes, adakozzanak, összegyűlt annyi pénz, hogy koporsót tudtak venni a Városban, s egy fuvaros ingyen hazahozta.

Sajnálták az emberek az édesanyát és a fiúkat, de akkora volt a félelem, csak a pap és a kántor kísért ki tisztes távolból a koporsót, a falu népe a dombkaréjon gyűlt össze, a sírásók sálakkal kötötték be az orrukat, szájukat, úgy engedték le a koporsót a sírgödörbe.

Egymást követték az Ambrus fiúk. Úgy dőltek ki, mint erdőben a megszáradt, rothadásnak indult fák. Szabályos időközökben, félévenként múltak ki fuldokló köhögések után, már nem vigyáztak, feladtak minden reményt, Béla, aki pakulárnak állt, meg sem közelítette a házukat, falujuk templomtornyát

csak távolról nézte sóvárgó tekintettel, amikor arrafelé legeltette a juhokat, ő egyedül életben maradt.

Nagybirinek elfogytak a könnyei. Eszelős lett, megfagyott benne a lélek, de a betegséget nem kapta el. Száraz, fahangon kérte a falu asztalosát, vágjon a kézi keresztfűrészén, gatternek hívják arrafelé, colos deszkákat, mert ő koporsót venni nem tud. Némán bólintott az asztalos, dolgozott napokig a legényeivel, s a nagy halom deszkát elvitte szekeren a ház elé, a kapunál lerakta, az udvarra nem ment be, majd ledogozza az árát, Ambrus néni, mondta, s lehajtott fejjel távozott.

Lehajtotta a fejét a falu is. Sajnálat, felelem, rettegés lett az úr felettük. Ha elhaladtak az emberek az Ambrus-ház előtt, oldalpillantásukkal nézték, hogy támasztja neki a ház falának a hosszú deszkákat Nagybiri, hogy forgatja azokat, száradjanak, kellenek a következő koporsóra.

A száraz deszka nem hajlik el, mint a nyers.

S az irgalmatlan idő ment, haladt tovább a maga útján.

GÖMÖRI GYÖRGY

James Strachey, Békássy Ferenc barátja és levelezője

James Beaumont Strachey, a Strachey dinasztia legfiatalabb tagja hat évvel volt idősebb Békássy Ferencnél, akit egy Lulworth Cove-ban rendezett táborozáson ismert meg 1911 végén, miután a fiatal magyar diákot a bedalesi középiskola elvégzése után fölvevették történelem szakosnak a Cambridge-i Egyetemre. Az elsőéves Békássy széles körű nyelvtudásával és műveltségével olyan mély benyomást tett nemcsak Stracheyre, hanem John Maynard Keynesre, a King's College közgazdász tanárára, hogy az utóbbi meggyőzte Jamest, javasolja Békássyt felvételre az „Apostolok” (Cambridge Conversazione Society) nevű exkluzív vitaklubba. James már 1908 óta tagja volt ennek a társaságnak, ahová őt legidősebb testvére, Lytton ajánlotta be,¹ de egy évvel később búcsút mondott a Trinity College-ban folytatott tanulmányainak, és a Spectator nevű folyóirat segédszerkesztője lett.² Bár Londonba költözött, James Strachey nem lett hűtlen a „Társasághoz”, gyakran járt le a következő években a cambridge-i vitaklub üléseire, amelyekről gyakran beszámolt Rupert Brooke-nak a vele folytatott levelezésben.

Jamesnek, Lyttonhoz hasonlóan, fiatal korában gyakori homoszexuális kapcsolatai voltak, de nem volt bátyjához hasonlóan „elkötelezetten” meleg, az első világháború után, 1920-ban megnősült, és feleségével, Alix Sargent-Florence-szel (1892–1973) Bécsbe ment nászútra, Sigmund Freudhoz, pszichoanalízisre. Korábban az ugyancsak biszexuális Brooke-ba volt „szerelmes”, és abban, hogy gyorsan összebarátkozott Békássyval, nyilvánvalóan szerepet játszott a fiatal magyar előnyös külseje meg az is, hogy Maynard Keynes kérte, ajánlja be Békássyt az „Apostolokhoz”. Ez 1912. január végén történt, amikor James Strachey kicsit idegesen megkérdezte „Signor Békássyt”, akar-e tagja lenni az „Apostoloknak”, és ezt a kérdést az első éves egyetemista kitörő örömmel fogadta, úgy érezve magát a felkéréstől, mint „hal a vízben”.³ Pár nappal később Strachey azt írja Brooke-nak az „Társaság” ezúttal több idősebb tag által látogatott ülését ismertetve: „Békássy nagyon izgatott és rendkívül intelligens”, majd pár sorral később: „valóban minden tekintetben csodálatra méltó”.⁴ Érdekes módon erre Rupert Brooke is reagál, Münchenből ezt írja barátjának: „Kértem már tőled, hogy gratulálj a nevemben Békássynak és Luce-nak?” De azért gúnyosan hozzáteszi: „teheted németül is. Azt gondoltam, meg kéne írnom egy posztumusz levelemet a Hunnak.”⁵ Mivel ekkoriban a „Hun” a németek gúnyneve Angliában, Rupert Brooke-nak egy időbe telik, amíg rájön, hogy „Farry”(!), aki tehetséges költő, bár beszél németül, politikailag nem nagyon rokonszenvezik Vilmos császár Németországával. Brooke már korábban (1911 novemberében!) féltékeny Békássyra: mindketten szerelmesek Noël Olivierbe, és az angol költő úgy gondolja, hogy mivel iskolatársak voltak Bedalesben, Noëlnek több köze van a művelt és okos Békássyhoz, mint őhozzá. Ugyanakkor naívnak tartja Békássyt, vajon rájött-e már, hogy James Strachey mennyire homoszexuális.⁶

James Strachey leveleiből tovább követhetjük Békássy Ferenc életét 1912-ben. Amikor ennek az évnek novemberében két új tagot választanak be az „Apostolokba”, ehhez már kell a közben „Apostolok”-titkárrá választott magyar történészhallgató szavazata is: a klasszika-filológus Frank Blisst, kollégiumi társát éppen ő ajánlja, a másik tagjelöltet történetesen Ludwig Wittgensteinnek hívják. Wittgenstein híre nagyon gyorsan eljutott Békássyhoz, és adatunk van rá, hogy hamarosan találkoztak is Bertrand Russell filozófus Trinity College-beli szobájában.⁷ Hónapokkal ezután került sor az új „Apostol”-tagok megválasztására: erről Lytton Strachey egy levele tudósít legrészletesebben. Lytton – szokása szerint – kissé gúnyosan fogalmaz: „Keynes... azonnal látta, hogy ez az ember [Wittgenstein] zseni, és hogy feltétlenül meg kell választani. A többiek (miután Békássy kissé ingadozott) ugyancsak szenvedélyesen mellette voltak... Békássy olyan kedves fiú, hogy bár szerelmes Blissbe, még Wittgensteint is szereti. Ezek hárman, kellene, hogy nagyon jól kijöjjenek egymással.”⁸ Bár Wittgenstein egyik életrajzírója szerint Békássy „lenézte” a mérnökből lett osztrák filozófust, ez csak legenda,⁹ inkább arról lehetett szó, hogy tudta, az emberkerülő és titkoltan homoszexuális

Wittgenstein sohasem fog részt venni a „Társaság” munkájában, tehát nem érdemes taggá választani – ebben ugyan igaza volt, de idősebb barátai kedvéért végül ő is megszavazta ezt a tagfelvételt.

Békássynak csak két levele maradt fenn James Stracheyhez, ezek közül az elsőt Ferenc Schluderbachból írta 1912. szeptember 5-én. Itt, a dél-tiroli hegyekben nyaralt egyik hugával, és barátságos, tréfás hangú levelében, amiben „nagyapónak” (Gran’pa) nevezi Jamest, voltaképpen csak egy érdekes közlés van: a magyar egyetemista nem felejtette el cambridge-i barátait, sőt: rábeszélte Maynard Keynest, hogy látogassa meg őt és családját Magyarországon.¹⁰ Ez a látogatás meg is történt 1912. szeptember második felében, vagyis még a cambridge-i trimeszter kezdete előtt, részleteiről Keynes be is számolt anyjának, illetve fiúbarátjának, Duncan Grantnak küldött leveleiben.¹¹ Mivel Keynes már hónapokkal előbb megtudta, hogy Békássy Noël Olivierbe szerelmes, ekkor már nem a korábban remélt homoerotikus partnerének tekintette fiatal magyar védencét, hanem vállalta mellette a gondoskodó nagybácsi szerepét, joggal idézhette hát Békássy schluderbachi levelében Jamesnek a meghívással kapcsolatban a Térdszalagrend jelszavát: „Szégyellje magát, aki rosszra gondol.”¹²

De 1912 októberében történt valami, ami – úgy tűnik – bonyolította Békássy kapcsolatát a legfiatalabb Strachey testvérrel. Október 27-én Ferenc találkozott Noël Olivierrel, és szerelmet vallott neki, ami – egy Rupert Brooke-nak írt levélből úgy tűnik – megijesztette a már húszéves, de a fizikai kapcsolatoktól szigorúan tartózkodó orvostanhallgató lányt. Illetve nemcsak a jó barátnak vélt Békássy vallomása, hanem James Strachey hasonló érzelmeinek tudomásul vétele: „ha következetes akarok lenni, vigyáznom kell, hogy ne gyűlöljek minden fiatalembert. Majdnem öngyilkos lettem (!), amikor kiderült, hogy Békássy is megkapta ezt (Szerelem, szerelem), és kétségbe vagyok esve James miatt.”¹³ Rupert Brooke, bár meglehetősen féltékeny Békássyra, válaszlevelében próbálja megnyugtatni Noëlt: mindössze „diákszerelemről” (*calf-love*) van szó, ebbe nem szabad, de nem is lehet belehalni.¹⁴

James Strachey ezekben a hónapokban különböző meghívásokkal (színház, balett, vacsora) bombázta Noëlt, aki különböző tréfás megszólításokkal leveleiben el is fogadta ezeket, jelezve, hogy mint közeli baráthoz ragaszkodik ugyan Jameshez, de udvarlónak nem veszi komolyan. A korabeli fényképek alapján James egy félénk, szemüveges kis ember, nem olyan, akit a lányok felnőtt férfinek, komoly partnernek tartanak. Ez lehetett Békássy véleménye is, 1913 során csak egyszer reagál Noël Jamest illető vicces jelzőjére a következő, ugyancsak tréfás szavakkal: „A »gyönyörű« James – na, ettől egy kicsit elfog a féltékenység.”¹⁵

Más szóval tovább tart a barátság Ferenc és a legifjabb Strachey között. Ezt bizonyítja a második, Jamesnek küldött Békássy-levél, amit az 1912–13. év első őszi trimesztere után Békássy még Angliában, Petersfieldben kezdett, hogy aztán már Svájcban fejezze be. Ez a levél egy bedalesi látogatás leírásával kezdődik, majd szerzője rátér arra: sajnálja, hogy nem tanult meg oroszul, mert jól érzi magát a helyi Jarincov családnál,¹⁶ akik oroszok, és sejti, hogy az orosz költészet másképpen gazdag, mint a nyugat-európai. Ezenkívül Békássy egy bekezdést szentel a Petersfield mellett lakó Edward Thomasnál (a későbbi első világháborús költőnél) tett gyakori látogatásának. Az is benne van ebben az 1912. december 20-án elkezdett levélben, hogy a magyar költőnek elege van Cambridge-ből, de nem akar hazamenni Sennyére, és a karácsonyi ünnepek után új barátjával, az ausztrál Peter Grant-Watsonnal együtt Svájcba utazik. A levél utóirata meg is adja a pontos címet: „Hotel Rosal, Chateau d’Oex [sic]”.¹⁷

Békássy síelni szeretett volna Svájcban, de a tervezett sportból sok, hotelben töltött idő lett – amiben benne volt az új, 1913-as év köszöntése is. Ezt alighanem pezsgőzéssel ünnepelték, és alighanem ezen az éjszakán történt az a különös epizód, amiről később Békássy beszámolt James Stracheynek, aki aztán ezt továbbadta a vele sűrű leveleket váltó Noëlnek. Mivel Békássy Svájcból Grant-Watsonnal együtt továbbutazott Párizsba, ahol két napot töltöttek, többek közt meglátogatva Gertrude Stein írónt,¹⁸ majd a Londonba való visszatérés után hamarosan elutazott Berkshire-be, a keltezés nélküli levél Noëlnek 1913. január 9-én vagy 10-én születhetett, rögtön azután, hogy Noël megkapta orvosi vizsgaeredményeit. Erre utal Strachey levelének első bekezdése, amiben gratulál Noëlnek, aki még a vártnál is jobb jegyet kapott biológiából.¹⁹ De halljuk a levél folytatását, ami egy James lakásán töltött estről szól, amin ott voltak Pophamék (Hugh Popham és felesége, Bryn, Noël nővére), valamint „Harry and Farry (vagy Heri és Feri)”, valamint a „sárkányembernek” nevezett Sydney Waterlow.²⁰ Ezután James Strachey így folytatja:

„Békássy, ahogy te mondanád, egészségesebbnek tűnt, mint bármikor korábban, és ma elment Berkshire-be Lyttonnal.²¹ Elmondott nekem egy különös történetet arról, hogy egy tiszteletre méltó, középosztályhoz tartozó fiatal angol hölgy ötnapi ismeretség után házasságot ajánlott föl neki. Ez elég furcsa, nem gondolod? Miután valaki Claphamben él 20 évig, hogy utána elmenjen a Chateau d'Oexbe, és házasságot ajánljon egy magyarnak a Hómezőn? Ő [Békássy] elég kegyetlenül, erre semmit sem válaszolt, és másnap Párizsba távozott.”²²

Az 1913-as Békássy–Noël–James-levelezésből tudjuk, hogy Noël hódolói gyakran találkoztak, egyben James könyvet küldött Noëlnek, amelyből Ferenc olvasott föl a lánynak és társaságának.²³ Békássy, mivel gyakran látta Londonban Jamest, néha csak képeslapokat küldözgetett neki külföldről, az egyiken azt kérve, James foglaljon jegyet a Ballets Russe londoni előadására, Stravinsky *Petruska* című balettjére.²⁴ Mindketten látták Nizsinszkijék fellépését, és úgy tűnik, James Strachey részben ennek hatására döntötte el, hogy ellátogat Moszkvába, ahol Gordon Craig angol rendező is megfordult nem sokkal korábban.²⁵ Ez a látogatás nagyon fontos szerepet játszott az addig csak könyvkritikákat író szerző sorsának alakulásában.

James Strachey nem állt egyedül az angol írók és kritikusok között a moszkvai színház és balett iránti érdeklődésével. Mint azt Rupert Brooke-nak írja, nemrég Moszkvában járt H. G. Wells, és [Harley Granville] Barker ma érkezik.²⁶ De színházi élményeinél fontosabb volt az a döntése, hogy – orosz mintára? – szakállt növeszt: ezzel nemcsak külseje változott meg, hanem olyan magabiztossá tette az addig félénk Jamest, hogy nem sokkal később több nő udvarlását kellett elhárítania.²⁷ (Még Noëlt is sikerült meghódítania, 1932-től hosszú szerelmi viszonyt kezdett az akkorra már többgyerekes orvosnővel.)²⁸ És mivel végiglátogatta Európa szinte összes érdekesebb színházát, volt miről beszámolnia az ugyancsak kozmopolita érdeklődésű Brooke-nak. Ez egy olyan hosszú levélben történt, amit James Strachey már Londonba visszaérkezése után írt barátjának, s aminek magyar vonatkozása is van, mert a színházrajongó Budapestre is eljutott, méghozzá valószínűleg Bécs és Firenze között, 1914 májusában.²⁹

Nem biztos, hogy James Békássyval Budapesten találkozott, lehet, hogy Bécsben³⁰. Ahol, meg lehet, már sokat hallott Sigmund Freudról, akinek aztán egész életére leghűségesebb hívévé szegődött, fordítója és a nagy pszichoanalitikus angolra fordított, huszonnégy kötetes *Összes Műveinek* szerkesztője lett.³¹ Strachey utolsó, már idézett fenti levelében Hevesi Sándorról kicsit lebecsülő módon ír, nem világos, hogy a Thália színház rendezőjének Shakespeare- vagy Shaw-előadását, vagy egy balettrendezését látta-e Budapesten.³² Ahová aztán, úgy tűnik, többé már nem kívánt eljutni, bár 1920 után Bécsben még hosszabb időt töltött Freud társaságában, illetve analízisében.

Nem tudjuk pontosan, mikor találkozott James Strachey utoljára Békássy Ferencel. Lehet, hogy még nagyjából feldogozatlan levelezésében erről is szó esik. De egy biztos: mindketten részt vettek az „Apostoloknak” az első világháború előtti utolsó vacsoráján, 1914. június 26-án. Erről fennmaradt egy vendéglista, ahol a harminc résztvevő közül kilencedik helyen áll James Strachey aláírása (Rupert Brooke mellett), és tizenkilencedik helyen Békássy (a világháborúban ugyancsak elesett Bliss mellett).³³ Ezen a vacsorán Békássy volt az egyetlen más nemzetiségű „Apostol”-tag, ekkor mondott le titkárságáról, adta azt át a cambridge-i egyetemista Frank L. („Peter”) Lucasnak.³⁴ Pár héttel később cambridge-i diplomával a zsebében Békássy Ferenc elhagyta második hazáját, Angliát, hogy aztán Svájcban keresztül hazatérjen, és miután behívták katonának, az orosz fronton 23 éves korában hősi halált haljon. Barátja, James jóval tovább élt: 1967-ben hunyt el, nyolcvanévesen.

JEGYZETEK

¹ *Friends and Apostles, The Correspondence of Rupert Brooke and James Strachey 1905–1914*, szerk. Keith HALE, Yale University Press, New Haven and London, 1998, 10.

² *Uo.*, 51.

³ *Uo.*, 213. Ez reggelizés alkalmával történt, de nem „tojássütés közben”, ahogy ezt a legendát Lubenow gondolta, mert a kollégiumi inas már behozta a kész reggelit: William C. LUBENOW, *The Cambridge Apostles, 1820–1914*, Cambridge, 1998, 44.

⁴ *I. m.*, 219.

⁵ *I. m.*, 220. Gordon Luce-t Békássyval egy időben vették föl az „Apostolokhoz”.

⁶ Rupert BROOKE Noël OLIVIERnek, *Song of Love. The Letters of Rupert Brooke and Noël Olivier 1909–1915*, szerk. Pippa HARRIS, Bloomsbury, 1991, 138–139.

⁷ BÉKÁSSY Ferenc Noël OLIVIERnek: „És az osztrákról, aki itt van, hallottál már? 20 éves, és a múlt trimeszterben hosszas mérlegelés után úgy döntött, hogy a repüléstan helyett inkább a morális tudományokat választja, és itt marad...”, *Békássy Ferenc szerelmes levelei*, szerk. GÖMÖRI György, WEINER SENNYEI Tibor, ford. Balogi Virág, Aranymadár, Budapest–Zsennye, 213, 45. A Békássy-levelek közlésének engedélyéért köszönet illeti Tamsin Majerust (Nottingham). A Russellnél való találkozásról: *A Portrait of Wittgenstein as a Young Man. From the Diary of David Hume Pinsent 1912–1914*, szerk. G. H. von Wright, Basil Blackwell, Oxford, 1990, 4.

⁸ Idézi: Ray MONK, *Ludwig Wittgenstein. The Duty of Genius*, Jonathan Cape, London, 1990, 68. Magyarul: GÖMÖRI György, *Magyar „Apostol” Angliában. Tanulmányok és versek Békássy Ferencről*, Savaria University Press, 2020, 20. és 28.

⁹ Brian McGUINNESS, *Wittgenstein, A Life. Young Ludwig (1889–1921)*, Penguin Books, Harmondsworth, 1988, 151.

¹⁰ BÉKÁSSY James STRACHEYnek, British Library, Ms Additional 60658, f.75–76. *The Alien in the Chapel. Ferenc Békássy: Rupert Brooke’s Unknown Rival, Poems and Letters*, szerk. George GÖMÖRI, Mari GÖMÖRI, Skyscraper, 2016, 214. Stracheynek Békássyhoz írt levelei elpusztultak 1945 elején, amikor szovjet katonák kifosztották a zsennyei kastélyt.

¹¹ British Library, Additional MS 57931, fol. 34, illetve Keynes Papers, MS PP/45/ 168/7,182/183. GÖMÖRI, *Letters by John Maynard Keynes from Hungary and Vienna*, Hungarian Review, November 2015, 69–73.

¹² GÖMÖRI, *The Alien...*, i. m., 215.

¹³ Noël OLIVIER Rupert BROOKE-nak, Tuesday: Nov 26th? [1912], *Song of Love*, i. m., 228. Békássy erről ezt írja: „James... elég nyomorultul volt... ez többnyire miattad alakult így.” Tizenharmadik levél, 1912. október 30. GÖMÖRI-WEINER, i. m., 67–68.

¹⁴ *Song of Love*, i. m., 230. Noël 1920-ban ment férjhez egy Arthur Richards nevű walesi orvoshoz. Lánya, Angela Harris őrizte meg levelezését Békássy Ferencsel.

¹⁵ GÖMÖRI, *The Alien...*, i. m., 144. (saját fordításomban).

¹⁶ BÉKÁSSY James STRACHEYnek, British Library, MS Additional 60658, f.79–80. Jarincovéről részletesen: GÖMÖRI György, *Békássy Ferenc és az orosz irodalom = Magyar „Apostol”, i. m., 59–65.*

¹⁷ Idézett levél, 80. Ezt a második, már Svájcából küldött levelet angolul már közöltem a Hungarian Review Vol. 4, No. 3 számának 78–80. oldalán.

¹⁸ GÖMÖRI, *The Alien...*, i. m., 111. Stein egy Mabel Dodge-hoz írt levelében beszél Grant-Watson kétnapos párizsi látogatásáról, és ezt írja: „A második nap magával hozott egy teljesen elragadó (*delightful*) magyar hazafias költőt, aki 18 éves, és most Angliában tanul. Elbájolónak találtam.” Idézi: Suzanne FALKINER, *The Imago, E. L. Grant Watson and Australia*, UWA Publishing, Crawley, Western Australia 6009, 196.

¹⁹ James STRACHEY Noël OLIVIERnek, British Library, Additional MS 60683, f.173.

²⁰ Harry Hobson (1891–1973) az Olivier család barátja, mérnök. Sydney Waterlow (1878–1944) diplomata és író (legismertebb műve: *Shelley*, 1900).

²¹ Lytton STRACHEY (1880–1932) az *Eminent Victorians* (1918) szerzője. Erről a látogatásról más forrásból is tudunk: BÉKÁSSY Noël OLIVIERnek, GÖMÖRI, *The Alien...*, i. m., Tizenhetedik levél, 1913. január 11., Berkshire-ből.

²² James STRACHEY Noël OLIVIERnek, „Wednesday”, keltezés nélkül, de 1913. január 9–10-én. (Tamsin Majerus tulajdona.) Békássy valószínűleg megmondta neki az angol lány nevét, de Strachey csak azt tartja fontosnak említeni, hogy az illető Claphamban, Dél-Londonban nőtt föl.

²⁴ BÉKÁSSY James STRACHEYnek, British Library, MS Additional 60658, 84.

²⁵ Gordon Craig (1872–1966) angol rendező, fő műve *On the Art of the Theatre* (1911). Konsztantyin Sztanyiszlavszkij kérésére 1911 decemberében ő rendezte meg a *Hamletet* a Moszkvai Művész Színházban. Craig befolyásos, The Mask című színházi folyóiratát Brooke és James Strachey is olvasták, levelezésükben Craighet „Ted” vagy „Teddy” néven emlegetik: HALE, i. m., 279.

²⁶ James STRACHEY Rupert BROOKE-nak: HALE, i. m., 276–277.

²⁷ „BÉKÁSSY találkozott vele külföldön az új szakállával, és úgy találta, nagyon előkelőnek tűnik: és nyilván sokat kapott a képtárakból és koncertekből, meg a cigányokból”(?). *Song of Love*, i. m., 270. Nem tudni, itt orosz cigányokról van-e szó. Noël Oliviernek Strachey nem nagyon írt utazásairól, inkább Margeryvel, Noël testvérével tartotta a levélkapcsolatot, Margery Olivier két levelet is írt neki Bécsbe: British Library, MS Additional 60684, f.104 és 106. Margery második (1914. április) Jamesnek írt levelében arról is beszámol, hogy Békássy társaságában látott egy jó Csehov-előadást Londonban.

²⁸ Sarah WATLING, *Noble Savages. The Olivier Sisters. Four Lives in Seven Fragments*, Vintage, 2019, 275.

²⁹ A James által látogatott színházak listája a következő: „Paris, Düsseldorf, Cologne, Berlin, Dresden, Warsaw, Moscow, Vienna, Buda Pest [sic], Florence” HALE, i.m.,279.

³⁰ Fennmaradt Frederic (Ben) Keelingtől a budapesti polgármester titkárának James Strachey számára 1913-ban írt ajánlólevele: British Library, *Strachey Papers*, Vol.XVIII, Additional 60672, f.99.

³¹ Freud nagyon elégedett volt Strachey fordításaival. „James Strachey”, (Wikipedia)

³² „I suspect Hevesy & Buda-P being frauds” (Azt gyanítom, Hevesi és Buda-Pest csalnak), HALE, i. m. Hevesi Sándor (1873–1939) a Thália Színház és 1908–1915 között a Nemzeti Színház rendezője, G. B. Shaw magyar fordítója.

³³ Minutes of the Apostles, Vol.XV., King’s College Archive Centre. Megjelent fakszimilében: Hungarian Review, March 2020, 60.

³⁴ *Uo.*, 59.

PÉNTÉK IMRE

Bence Lajos: Füst a hegyen

MNMI, 2022

A nemzetiségi irodalmak száz év után is újra és újra megélednek, alkotóik megtalálják az utat az anyaország fórumaihoz, s létrejön az, amit egységes magyar irodalomnak nevezünk. Ráadásul mindig akadnak kiemelkedő tehetségek ezekben a kisebb műhelyekben, akik hozzáadják műveiket a Nagy Egészhez. És egymás után születnek a monográfiák is, a feldolgozás megindult, ami a miénk, annak itt van a helye a folytonosság lapjain. Bence Lajosról jut eszembe mindez, aki immár majd ötven éve szolgálja a szlovéniai, muravidéki magyarság irodalmát. Nemcsak szolgálja, teremti is.

Tizennégy kötete jelent meg, ebben vannak műfordítások is, hiszen a József Attila-díj mellett megkapta a Balassi-kardot is. És 2022-ben megjelent Bakonyi István tollából az *Arcképvázlat Bence Lajosról* című kismonográfia a Magyar Napló kiadásában. Volt egy korábbi időszak, amikor úgy éreztük, ez az igényes, több műfajú életmű nem kapja meg a kellő figyelmet, elismerést, de most úgy láthatjuk, az értékelés utolérte önmagát, tán még egy hazai kiadású kötet hiányzik, de Bence Lajos itt van, velünk, együtt vagyunk vele. A 2016-os kötet, a *Szóval vágok rendet* a szerves továbbépítés egy újabb állomása. A cím – amelyben a rend szó szerepel – korábban is előfordul Bence szókincsében. Neki is e két szó: a szabadság és rend, egymást értelmező, feltételező fogalmak. S a Terror Háza idéző versben megtalálja a helyet, ahova a csőcselék való. Bakonyi írja a kötetéről: „Van itt némileg groteszk nyelvjáték, van a költészet értelméről szóló elmélkedés, van, amikor felidézi a hajdani egyetemi diákkor elemeit... Sokkhatású költészet ez, aligha beskatulyázható.” Ő is azok közé a költők közé tartozik, akik – Szepes Hédi szerint – nem adják fel a „képviselési elvet”, magyarul: a közéletiséget, „morgolódásai” mindig a közért szólnak, valami föl nem adható igazságért. Ezért fontos számára nemzeti imánk idézése is. S így tör fel a fohász a kötet végén: „talán mégsem élünk hiába”.

A kismonográfia, az „arcképvázlat” azért is érdekes, mert az utószóban számos meg nem jelent versre is hivatkozik (*Húsvét előtti merengő, Semmiért nem jár semmi, Schumann hallgatása közben, Baudelaire nyomán szabadon*) – már ezek is jelezték,

hogy a műhelymunka nem állt le, újabb művek készülnek a nyilvánosság elé. S valóban, 2022-ben megjelent a *Füst a hegyen* című kötet a lendvai Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet kiadásában, amelynek alcíme: *Új versek*. A címet a Halász Albertnek ajánlott vers soraiból keletkezett, de ennek a kifejezésnek több, személyesebb jelentése is van. A „Füst a hegyen” azt jelzi, hogy élet van a hegyen (a zalai-lendvai dombokon), a hegyi hajlék tűzhelyébe begyújtottak, a gazda várja megszokott vagy távolabbról érkező vendégeit, látogatóit.

Első kötete, a *Szíves szívtelen* – Czine Mihály ajánlásával – rögtön elfoglalta helyét a magyar irodalomban. Amelyben Utassy József és József Attila egyaránt szerepet játszott, majd felfedezi Nagy László költészetét is, megérinti a posztmodern hatása, elsősorban a vajdasági fórumok ízlésvilága, de lírai érzékenysége változatlan marad. Idővel felfedezi a ráolvasások mélységeit, az itthon is kallódó értékeket, s megszületik az *Írott szóval a megmardásért* című tanulmánykötet, amely a helyi küzdelmeket ecseteli a kisebbségi sors csapdáit elkerülendő. Érthető, hogy hamar rákapott a publicisztikára, elsősorban a belső kényszerek hatására, teljes vértetben, műfaji sokoldalúságában meg kell mutatkoznia. Költészete, amelyben elsősorban jambizáló szabadversek domináltak, idővel erősen megváltozott. Hangsúlyosak voltak benne az epikai elemek, a metaforákat metonímiák váltották fel. A kispróza mind erősebben – az újságírói követelménynek megfelelően – van jelen írásművészetében, és lírájában érezhető az anekdotikus formációk térnyerése is.

Ez a fajta irodalmi anekdotikusság főként portréverseiben érezhető. Néha egy-egy epizód, humoros fordulat vagy élesztő gondolat uralkodik el a szövegen. Az új kötet nyitányát rögtön két hasonló kompozíciójú vers jellemzi. Schumann zongoradarabjának „eszét vesztett hangjai” keltenek figyelmet, elűzve az üres álmodozást, és a végső megoldás: „Csönd, s újra csönd / a fehér zongorán”.

Egy másik versét a Bece-hegyen nyaraló Takáts Gyula ihlette, akivel nemcsak költőként, de borosgazdaként is jó barátságot ápolt. A *Meghal a fény, kihűl a remény* című vers nemcsak a borok összeha-

sonlítására adott alkalmat, de a Csú-Fu-menüettek idézésére is. A japán haiku alkalmas a „gond-koboldok” elűzésére is. Némi vita kerekedett a bort tisztán vagy manipulálva való fogyasztásáról is. A „drangalagi fény” azonban eldöntötte a vitát: a tisztaság javára. Már itt is megfigyelhető a formai beszűkülés és tartalmi kitágulás. Bence átöleli a magyar irodalmat, kezdetől napjainkig. Berzsenyi vagy Janus Pannonius éppúgy szerepel kedvencei között, mint Károlyi Amy vagy a fehérvári László Zsolt. S a kötet első felében számos portrévers található.

Két emigráns költő, Major-Zala Lajos és Máté Imre elnyeri empátiáját, s nem maradhat ki Ady, a jó barát Szunyogh Sándor sem, némi meglepetést kelthet Baudelaire idézése, de Halász Albert is a szűkebb baráti körhöz tartozik, a „nagy kiegyenlítő”, Szépfalusi István sem hiányozhat a sorból, Berzsenyi Dániel pedig különösen nagy hangsúlyt kap.

A fáklyavivők nemzedéke (magát is ide sorolja) gyakran elfelejtődik, „fáklyavivők voltunk, többre / nem futotta –”... „Nem történt semmi”... „Érjük be ennyivel, ez a fáklyavivők / Sorsa: semmiért nem jár jutalom.”

Az irodalmárokon kívül megidéztetnek a képzőművészek is. Elsősorban Gálics István, akinek nyomatai a kötetbe is bekerültek, vagy Németh János, a zalaegerszegi keramikus, aki agyagból fomazza műveit. S szavak helyett a Csönd mondja el örök szimfóniáját az agyagos kezekért. Felröppennek Gálics István pillangói, s ő maga is utánuk „libben”, sajnos túl korán.

Persze, nem hiányozhatnak az önarcképek sem. Az egyik a *Mi lesz?* Felteszi a kérdést: „mi lesz Uram a tájjal”, ha már ő és nemzedéke szereplői lépnek a színírről? A szokatlan hiány valakinek biztosan fájni fog. Halász Albert az ötvenedikre kap szentenciákat, „az egyre hosszabbra nyúlt sorok, magyarázatokkal / lábjegyzetekkel ellátott kusza gondok és / játék gondolák” szépítik meg a kort, a vigasztaló koccintás sem hiányozhat az ünneplésből. Ahogy végigmegy az ismerős arcképcsarnokon, végre eljut magához is (amelyben önmagát biztatja versírásra). Ráadásul ez a szerelmi fortélyba öltöztetett vallomás, amely nemcsak neki, partnerének, Sylviának is megértő biztatás. A néhány szerelmi évődés a bájjal ki nem fogyását javasolja a hozzá forduló páciens gyógyulása érdekében. S elérkezünk a *B. D. „szárnyas idejére”* című vershez is, amely a ciklusban kiemelt helyet kap. A költő bejelenti: új időszámításba kezd. Nem hajlandó múltját elsíratni. Az önkényes lázadás a múlt idővel szemben az autonómia csalthatatlan jele. Ennek érdeké-

ben csak a kerek órát méri, semmi mást. Az örökmozgó idő folyama is eltűnik a végtelen áradásban.

A kötet – amelyben nincsenek ciklusok – itt, a második részben vegyes képet mutat. A *Tündéri dívám* című vers manóyszerű lényként elfogadtatja unokáját, dicséri annak bölcs, ösztönös látását, amellyel felméri a felnőttek világát.

Eljátszik a hivatali belépővel, hogyan kell az ügyfélnek igazodnia a titkárnő kegyeihez, míg össze nem jön: az „ezzel meg is volnánk”. Előkerül a régi „pajtakoncert” terve is, amely a Rolling Stonest hívná meg egy göntérházi fellépésre. A világtorné részeként erre is sor kerülhetne, s így lenne Göntérháza és Altamont testvértelepülés.

Az irodalmi kalandozás Nagyváradon sem akármilyen eset. Ady városában a kávéházi élet egykori helyszíneit keresik, ahol a nagy előd a cikkeket írta. A séta arra is alkalmas, hogy az újvidéki és felvidéki, valamint kárpátaljai kollégákkal megbeszéljék az aktuális irodalmi termést.

Bence nem feledkezik meg az összetartozás napjáról sem. Arról töprengve, mit adhatna ő ezen a jeles napon a Nagy Egészbe. Számba veszi hát maradék kincseit, az elcsatolt területeket már nem adhatja, kivéve az övét, a pásztor nélkül maradt nyáját s a letarolt határt. S a fagyos megbé-
nultság tüneteit.

Máté Imrével – aki fegyveresen küzdött az 1956-os budapesti harcokban – újból fegyvert fogna, a szabad hazáért. S szívesen elidőzne Szépfalusi Pistával, a „nagy kiegyenlítővel” a sok-sok tárgyaláson, amit a világ magyarjainak összefogása érdekében folytattak. Néhány humoros „szúnyog-vers” színesíti a kötetet, amely a vérszívó zaklatásairól ad mulatságos képet.

Ám a *Visszavonhatatlanul* című költemény egy komolyabb témát vet fel: az újratemtés képzetét. A költő szerint a régi teremtetés kifáradt, megérett az idő – az Úr részéről –, hogy egy megújítással éleszsze újra művét. Ahogy írja: „mi van / ha közben lankad a / kedv, lohad a láng? / Ha anyagi zene / elhal-
kul ott bent, kint / megtörik a harmónia...”

Nincs válasz – mondja a szerző az első versben. Ám a *Miatyánk, ki vagy* már ennél pozitívabb, felszólítja a Teremtőt, ne írja tovább vétkeinket, ám fogjon bele az „újratemtésbe”. Ha lesz bármilyen ilyesmi, beletörődünk az „ISTENI dologba”. A *Húsvét előtti merengő* is ezt a kérdést feszegeti. A felszólítás már egészen nyíltan az Urat provokálja: „Kezdd el újratemteni / az Embert, Uram, húzz vonalat, / ne irtsd ki véglegesen, / mert még formálható...”

A még „formálható feljövők” meg kéne kímélni, hogy a végítélet ne végzetes eljövettel jelentsen, hanem örömteli megigazulást. S a végső megnyi-

latkozás imígyen szól: „Nyisd rá szemünket a megváltó / öröme és önfeltárulkozásra, Uram!”

S két záró vers, ami már részmegváltást sugall: a *Mégsem volt hiába, a reformáció 500 évére* címet viseli. A lutheri–kálvini tett sikeresen megvalósult, mert egy az Isten, és „Egy legyen / Szentlélekben, / Velünk/Vele Egy-ségben, / szeretetközösségben”.

A *Diadala a szónak* – sok kétely, bizonytalankodás ellenére – mégis felülírja az eltántorulást, hisz abban: „a szöveg nem ég el, / a vers megmarad”.

S ha lesz új nemzedék, akkor a szülőföldről, magyarul szól, magának is otthont képes teremteni. S ezt a diadalt, elégtételt már nem veheti el senki a Mura-táj énekesétől. Ahogy Bakonyi István írja az *Utószóban*: „Az ilyen költemények egyértelműen a folytatás reményében születnek meg, Bence Lajos nem teszi le hát a lantot, és megvan az esélye arra, hogy mindinkább kiteljesedjen költői pályája.” Azt hiszem, igazat kell adnunk monográfusának.

BENCE ERIKA

Tompa Andrea: Sokszor nem halunk meg

Jelenkor, 2023

A cím Salamon Ernő (1912–1943) költő munkaszolgálatos naplójából származik, a napi erőltetett menetekről szóló feljegyzések között szerepel. Tompa Andrea regényére mind realisztikus, mind metaforikus jelentése érvényes: a halál egyszeri, végleges, ugyanakkor – ahogy a főhőssel, a későbbi Nagy Matild színésznővel történik csecsemő korában – sokszor mégsem következik be. A predesztináció szerint Matyinak, egy kolozsvári zsidó házaspár gyermekének is meg kellett volna hálnia a holokauszt idején, de a véletleneknek köszönhetően – mert a csecsemőkre nem vonatkozott kenyérjegy, így a hatóságok nem tartották számon – megmenekül: édesanyja Erzsire, a szárazdajkára bízta.

A regényt – a főhős hivatásának megfelelően – áthatják és meghatározzák a különböző színpadi cselekmények, drámaelemzések, dramaturgiai megfontolások. A négy fejezet egymásutánja is drámai szerkezetre asszociál; akár egy sorsdrámában, Matyika/Tilda/Matild önelvesztésének és újraépítésének felvonásait képezik. Annál is inkább helytálló ez a hasonlat, mivel a felnőtté váló, majd felnőtt Tilda szerepjátékok, színdarabok révén „találja ki önmagát”.

Az első, a *Megérkezés* című rész Matyika megmenekülésének és adoptálásának története, a *Menekülés* a serdülő Tilda identitásválságának, út- és magakeresésének folyamatáról szól, a *Felkészülés* a színésznő önmegvalósítása útvesztőiről, míg a *Katasztrófa* a pályaelhagyó Matild újbóli önmagára találásának kísérleteit mutatja be. Mindezekhez a folyamatokhoz az ókori görög dráma világa képez

adekvát teret, illetve a főhős részéről csak nagy nehezen el- és befogadott holokauszt-irodalom.

Valamennyi fejezet élén egy-egy hosszabb-rövidebb, a későbbiekben elbeszéltek kimenetét megelőlegező rész áll, ami ugyan megbontja a lineáris időrendet, ugyanakkor fontos utalásokkal, összefüggésekkel, perspektívákkal gazdagítja a narratívát. Így van ez az elsőnél is, ahol a negyedoldalmi kis bevezetőben történik utalás arra vonatkozóan, hogy a gyermek első emlékei természetesen törődnek majd életének negyedik életévéig. Ebből már egyértelmű számunkra, hogy az őt oltalmazó házaspár, Erzsí és Ferenc nem lepleződik le az üldöztetések idején, mégis szikrázóan éles feszültség hatja át az elbeszélést. Állandóan ott bujkál benne ugyanis a saját és a gyermek életéért való természetes rettegés, a reális veszélyérzet és a nagyon is valószínű lebukástól való félelem, akár a kívülálló elbeszélő közvetíti felénk, akár Erzsí belső beszédére figyelünk, akár a naplójába olvasunk bele.

A férjével kiegyensúlyozott, de gyermektelen házasságban élő Erzsí többnyire romantikus regények olvasásával tölti ki szabad idejét, menekül világukba félelmei elől, keresi a válaszokat (például Berde Mária regényeiben) az őt gyötrő kérdésekre. Mindketten egyszerű emberek, alapszintű iskolai végzettséggel rendelkeznek: Feri nehezebben ért meg hosszabb vagy bonyolultabb szövegeket (ezeket a felesége interpretálja számára), Erzsí pedig nem beszél románul, és rossz anyai/családi mintákat kapott, amit a férje és az anyósa igyekszik pótolni számára. Az egyébként unitárius Feri a szak-

szervezeti mozgalom, Erzsit viszont katolikus vallása vezérli erkölcsi kérdésekben – legalábbis addig, amíg ki nem ábrándulnak az intézmények közvetítette ideológiákból. Leginkább azonban saját belső megérzéseikre, a józan emberi logikára és az emberiesség alapvető szabályaira támaszkodnak a zűrzavaros időkben, mint amilyen a második világháború és a zsidók üldöztetésének, a későbbi kommunista diktatúrának az ideje. Történetük legszebb tartalmai is ezek az őszinte, olykor ambivalens emberi érzések. Például rettegnek a zsidók rejtegetése miatt hirdetett statáriumtól, ugyanakkor őszinte szívvel sajnálják és ragaszkodnak is a gyermekhez. A háború után várják is Matyika édesanyja, az elhurcolt orvosnő visszatérését, mert a becsület és a humánus törvényei ezt diktálják, de a lelkük mélyén a másik lehetőséggel is számot vetnek: hogy az övék maradhat a gyermek.

Nagyon finom jelzések érzékeltetik a napi történetek között meghúzódó rettegéseket, fokozódásukat, illetve feloldódásukat. Például azt a gyötrelmet, amit az okoz, hogy Erzsik még levegőztetni sem meri kivinni a gyereket. Ezt az állapotot mutatja be annak aprólékos leírásával is, ahogy – a zajok (mint a gyerekírás) kiszűrődésének csökkentése érdekében – takarókkal fedi be az ablakokat, vagy miképp próbálják mindenféle módszerrel (énekléssel, ringatással, játékkal) elérni, hogy a csecsemő ne sírjon; állandóan figyelik a bérház mellett működő szerelőműhelyt, ahova a megszálló katonák hordják a gépeiket javíttatni, félnek a postás és az özvegy szomszédasszony árulásától. Különösen feszült jelenet az egyébként barátságos postás megjelenése az ajtóban, amikor szokás szerint be szeretne menni beszélgetni Erzsikhez, az asszony pedig különböző praktikákkal igyekszik megakadályozni ebben; a rendezetlen konyhára való hivatkozástól a befőttel való „lekenyerezésig”. A sok rossz bemutatása mellett apró gesztusok, kimondatlan jelzések vonatkoznak arra is az elbeszélésben, hogy nem mindenki becsstelen és besúgó a közösségben. Mint később kiderül, a postás is tudja, hogy a korábban gyermektelen házaspár gyermeket nevel, mégsem lesz a feljelentőjük, miként a szomszédasszony sem, akinek temetésére majd Erzsik a kislányt is elviszi.

E történetek kontrasztját a háború utáni bírói tárgyalások képezik, amelyekre a házaspár azért megy el, hogy megtudjanak valamit a helybeli zsidóság, köztük védencük szüleinek sorsáról. Meglehetősen kevés, illetve ellentmondásos ismereteik vannak ugyanis a holokausztról, azok is általában a szóbeszédeken alapulnak. Hallottak ugyan a gettóban működő „pénzverdéről” (ahol a zsidó férfiakkal verték ki, hova rejtették értékeiket), az ül-

döztetések valódi súlyára azonban csak ezeken a tárgyalásokon ébrednek rá. A legmegrázóbb tanulságot és felismeréseket számukra a zsidó asszonyok és lányok (esetenként gyereklányok) megalázásáról szóló tanúvallomások képezik; nemcsak azért, mert ezeket a „motozásokat”, ami a nők testnyílásainak átvizsgálását jelentette, olyan kegyetlenül és szakszerűtlenül hajtották végre a kirendelt bábák, hogy sokszor halálos sérüléseket okoztak, hanem mert a felelősségre vontak között ismerősük is akad. Vagyis itt döbbennek rá, hogy a háborús büntettek végrehajtására alkalmas elkövetők nem kizárólag a katonák vagy a náci köréből kerültek ki, hanem jócskán akadtak ilyenek ismerőseik között is. Kimondatlanul talán nem is egészen tudatosan konstatált ráébredést jelent számukra a saját felelősség kérdése, hiszen Erzsik, a tágabb értelemben vett társadalmi közösség tagjaihoz hasonlóan, ha nem is vettek részt a bűncselekményekben, még csak kifejezetten antiszemita érzelműek sem voltak, de igyekeztek nem tudomásul venni a történeteket, hátrítani a személyes állásfoglalás kérdését (például Erzsik nem olvassa el az újságok vonatkozó írásait, híradásait). Persze, nem valószínű, hogy sokkal többet tehettek volna az egyébként is gyakorolt együttérzésen és segítő szándékon kívül. Erzsik például megpróbál védelmezettje édesanyjának üzenetet és némi élelmiszert is bejuttatni a gettóba – Ferinek, aki ott szerelőmunkát végez, sikerül is átadnia valakinek, de hogy mi lett a sorsa küldeményüknek és címzettjének, sohasem derül ki. Épp ezért fájdalmas felismerés, hogy olyan személyek között is akad érzéketlen kápoló, sőt gonosztevő, akikre (mint az Erzsik szülőföldjéről származó bábrára) korábban felnéztek vagy tisztelték őket. Szinte megmosolyogató naivitás, ahogy Erzsik a háború után „várja vissza” Matyika szüleit; józan és egyszerű életfelfogásától ugyanis igen távol áll az a gondolat, hogy zsidó polgártársai szisztematikus népi-írtás áldozataivá válhattak, s ennek elkövetői a saját nemzettársai és ismerőseik köréből kerülhettek ki. Az meg már csak az emberi gonoszság, gyűlölet és ostobaság mindent felülmúló kiterjedését mutatja, hogy e gaztettek színhelyeül a parancsadók épp a zsinagógát jelölték ki, s hogy ebben a végrehajtók sem láttak semmi kivetnivalót, hiszen egy valódi keresztény, hívő ember nem nagyon hiheti, hogy Isten előtt ezek a tettek bármilyen módon is igazolhatók lehetnek.

Nem mellékes, hogy az olvasót is – feltehetően – e részek érintik meg leginkább, nemcsak azért, mert ezekről már nemigen lehetnek közvetlen vagy identikus tapasztalataink, hanem mert azt mutatják, hogy a holokauszttal való közösségi és szemé-

lyes számvetésnek is még mindig nagyon sok fel dolgozatlan, feltáratlan, kellőképp át nem értelmezett területe és vetülete van. (Ezzel kapcsolatban két személyes élményt szeretnék példaképp felhozni. Az egyik a saját családom holokausztra vonatkozó emlékezete, amelynek ugyancsak a motorzáról szóló történet volt a „legerősebb”, „legmegrázóbb” képe. A történetek idején még gyereklány édesanyám azt mesélte, abból tudta, hogy valami rettenetes történt a falubeli zsidó lányokkal és aszszonyokkal, hogy saját, magyar és katolikus családjában is napokig „rémüldöztek”, sőt „sírtak az aszszonyok”. Vagyis nagyjából érezték, tudták és meg is értették, hogy mi történik körülöttük annak ellenére, hogy szinte kivétel nélkül iskolázatlanok, sőt írástudatlanok voltak. A másik példa: a regénnyel kapcsolatos majdani kutatásaimhoz adtam le idegen nyelvű absztraktot, s a nyelvi lektor a javításokat követően – egyébként teljesen jószándékúan – megkérdezte, miért van, hogy „minden” mai magyar regény tematizálja a holokausztot. Hogy enélkül nem lehet irodalmat írni? Én a fentiekben kifejtettekkel érveltem, különös tekintettel a vele való szembenézés hiányosságaira. Aztán maga is megemlítette saját családjára vonatkozó traumáját: „Nagyon borzasztó, édesapám mesélte, Sz-ben hogyan hurcolták el a szomszédaikat a másik szomszédoknak köszönhetően...”)

A nagyregény következő fejezeteiből sem hiányoznak a társadalmi, a közösségi és a családi feszültségek, a személyes tragédiák és traumák, de az első fejezet narratívájának tömör intenzitását, hatásosságát és megjelenítőerejét egyik sem emeli arra szintre, mint amit az első részben a gyermeket rejtegető házaspár mindennapi küszködéseinek, tépelődéseinek, félelmeinek, beszélgetéseiknek, vitáiknak, veszekedéseiknek és gesztusaiknak leírása teremt, mi több, a tisztán látó, józan gondolkodású Feri és az egyszerű, de talpraesett, a világ történeteit természetes empátiára való készsége és intelligenciája révén átérző és láttató Erzsi lassan ki is íródik a történetből – halálukról egy-egy megjegyzés révén értesülünk. Erzsi belső beszédét, világot abszorbeáló képzetait és lelki képeit felváltják a serdülő, a felnőtté váló, majd felnőtt Tilda, illetve Nagy Matild színésznő belső vívódásainak, útkeresésének jelenetei.

A háború utáni „felszabadulás” sem hozza meg Erzsi és Feri számára a nyugalmat, hiszen nem törvényes úton került hozzájuk a gyermek, akinek polgári-értelmiségi családjára egyrészt osztályidegen a kialakult új rendszerben is, másrészt attól félnek, hogy elveszi tőlük, és nevelőotthonba viszi a hatóság. Hosszú útkeresés után (különböző magyaráza-

tokkal tanácsot kérnek ügyvédektől, hivatalnokoktól, felkeresik a zsidó hitközség irodáit) végül is Erzsi határozottsága és talpraesettsége oldja meg a helyzetet; azt hazudják az anyakönyvi hivatalban, hogy a kislány vidéken született, és a bombázásokban megsemmisültek a papírai. A lebukástól a családot nagyon sokszor Feri józan ítélőképessége és belátása, olykor a jó emberek hallgatólagos beleegyezése, közreműködése menti meg. Amikor például a baba komolyan megbetegszik, a férfi azonnal tudja, hogy csak a lekenyerezés hallgattathatja el az orvosi rendelő személyzetét, hogy ne keressék a papírjait, ezért gondolkodás nélkül odaadja minden pénzüket. Szívszorító jelenetsor, ahogy Erzsi előbb sorra felkeresi azokat az orvosi rendelőket, amelyeket egy brosúrában még a gyerek édesanyja jelölt meg számára mint megbízhatókat, de rá kell jönnie, hogy egytől egyig elhurcolták az itt dolgozó orvosokat, feltehetően már nem is élnek.

A regény második, *Menekülés* című fejezete a serdülő Tilda önkeresésének, az őt körülvevő világ és társadalmi környezet elleni – egy tinédzser részéről szinte természetesnek ható – lázadása eseményeiről, olykor szélsőséges megnyilvánulásairól szól. Legdrámaibb pillanatait a tizenhat éves lánynak a származásával való szembesülése eredményezi, amikor rá kell ébrednie, hogy családjának múltja „nem létező”, „semmi”. Ennek képi manifesztációja egy korábbi élményéből származik, amikor az osztálykirándulások során egy erdei ösvényen található fekete lyuktól kellett óvakodniuk, ám Matyika szándékosan marad le társaitól, és közelíti meg az örvényt, amelyből hideg árad, sűrű sötét és magához vonz. A serdülő lány viszont a temetőben keres magának magányos sírokat, amelyeken a névhez nem járul semmi, nincs történetük, ezért azonosulhat sorstalanságukkal. Döbbenetes, ahogy a felnőtt nő is mindennél erősebben igyekszik háritani ezt a számvetést, ahogy Szatmárnémetiben nem akarja meghallgatni a hitközségi jegyző elbeszélését a holokausztról, ahogy nem akarja kézbe venni a visszaemlékezéseket, és nem keresi a rokonait. Ez sajátos feszültséget ad a narratívának, hiszen a befogadó végig azt várna, hogy megtörténik az összegező érvényű felismerés, a színésznő mégis megtud valamit a felmenőiről, hogy szembenéz a sorsukkal. Erre azonban csak áttételes módon kerül sor, egyrészt úgy, hogy Matild legjelentősebb szerelmi kapcsolata egy holokauszt-túlélő idősebb rendező, a magát Titinek nevező Katz Bernát, akinek személyes sorsa és baráti köre – köztük több valóságos személy is, mint például a többnevű Zimra (Novák Anna/Ana Novac) – mégiscsak szembesíti ezekkel a történetekkel. Közvetett felvállalá-

sukat, a bennük való megmerítkezést és lelki feloldódást pedig egy sajátos bábszínházi előadás jelenti számára, amelyet Rózsa Ágnes *Jövőlesők. Nürnbergeri napló* című műve alapján adaptálnak színpadra.

Tompá Andrea regényírói életművét folytonosságában, darabjainak összefüggésében lehet igazán jól értelmezni. A *Sokszor nem halunk meg* narrációja korábban megjelent négy regénye közül leginkább az *Omerta* világát idézi, nem elsősorban a helyszínegyezések (így Kolozsvár tereit megjelenítő történései), hanem a belső beszéd formáit az elbeszélés legfőbb szervezőjévé tevő eljárásai révén. A 2017-es nagyregény könyvei is egy-egy szereplő lelki világának, a benne zajló gondolati tartalmaknak és folyamatoknak (olykor túlságosan is) aprólékos leírását jelentik. Valamennyi szereplőjére a tanúságtétel, a vallomás, a naplóírás révén történő dokumentálás szándéka jellemző. Az *Omerta* szerzetesnek állt és az államvédelem által meghurcolt szereplője, Eleonóra nővér reflektál is a vallomástétel gesztusára, amikor úgy kezdi beszédét: „Csak a testvérem miatt mondom el. A testvérem miatt, mert annyira kérlek. Pedig mondom neki, aki olyan elhívást kapott, mint én, az nem magáról beszélget.” Erzsi viszont eleinte azért vezet naplót, hogy a

gyermek szülei számára dokumentálja annak fejlődését, majd – anélkül, hogy ennek tudatában lenne – terápiás módszerré válik nála a (ki)írás. Megmosolyogató jelenetei írói törekvéseinek, amikor megpróbál az általa olvasott regényírók stílusában írni, majd szomorúan állapítja meg, hogy erre nincs elég tehetsége, miközben autentikus beszédmódja sokkal hitelesebb, mint bármelyik példaképéé. Nagy mesemondó Kali, az *Omerta* első női hőse is, aki ugyan – mint Erzsi is a legújabb regényben – fokozatosan kiíródik a történetből, ugyanakkor szellemisége, hatása végig érvényesül az elbeszélésben, hogy aztán a népmesekeutatók állítsanak számára emléket, adják meg e beszédmódnak a tisztességet és az örökérvényűséget a történetben. A *Sokszor nem halunk meg* tömör, részletező, realisztikus beszédmódja, talán csak azokban a részletekben válik monotonná – elsősorban a nem kifejezetten színházi érdeklődésű/dramaturgiai orientáltságú olvasók körében –, amelyekben az egyes színházi szerepek elmélyült, aprólékos, rendezői vagy színészi precizitással végigvitt elemzéseit tárja elénk, bár – tehetjük hozzá – egyetlenegyszer sem borul fel olyan mértékben a szakmai és a regénynarratíva közötti egyensúly, mint például – az *Omerta* szövegvilágán belül – a rózsanemesítő Vilmos könyvében.

NÉMETH GÉZA, *Stáció II. (Stációk sorozat)*, 2000, akril, vászon, 90x90 cm

